Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sanat Tarihi Anabilim Dalı

Sanat Tarihi Bilim Dalı

İSTANBUL, KARTAL'DA BİZANS DÖNEMİ HAMAM YAPISI

Fulya Seviç

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2014

İSTANBUL, KARTAL'DA BİZANS DÖNEMİ HAMAM YAPISI

Fulya Seviç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sanat Tarihi Anabilim Dalı

Sanat Tarihi

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2014

KABUL VE ONAY

Fulya SEVİÇ tarafından hazırlanan "İSTANBUL KARTAL'DAKİ BİZANS DÖNEMİ HAMAM YAPISI " başlıklı bu çalışma, 11.06.2014 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Vahit Macit TEKİNALP (Başkan ve Danışman)

Prof. Dr. Mustafa Sacit PEKAK (Üye)

Prof. Dr. Sema DOĞAN (Üye)

Yrd. Doç. Dr. Sercan YANDIM AYDIN (Üye)

Yrd. Doç. Dr. Muhammet GÖRÜR (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Yusuf ÇELİK

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

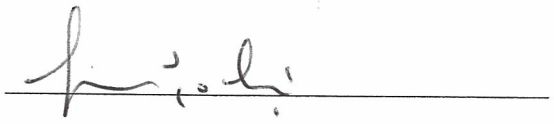
Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

☒ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

☐ Tezimin/Raporumun ..... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

11.06.2014

Fulya Seviç

TEŞEKKÜR

Tez danışmanıma yardımları ve sabrı için çok teşekkür ederim ve saygılarımı sunarım.

Prof. Dr. Sacit Pekak'a, Hacettepe Üniversitesi'ne geldiğim ilk günden beri, ister bölüm içi işleyiş, ister kendisinden aldığım derslerde olsun paylaştığı deneyimleri, bana öğrettikleri ve gösterdiği sabır için çok teşekkür eder, saygılarımı sunarım.

Yüksek Lisans öğrenimim sırasında derslerini aldığım, Sayın Prof. Dr. Sema Doğan, Sayın Doç. Dr. Nermin Şaman Doğan ve Sayın Yrd. Doç. Dr. Sercan Yandım Aydın hocalarıma, öğrettikleri her şey için teşekkür eder; gösterdikleri sabır ve her konudaki desteklerinden dolayı kendilerine saygılarımı ve sevgilerimi sunarım.

Lisans öğrenimim sırasında Bizans alanına yönelmemi sağlayan Sayın Yrd. Doç. Dr. Özkan Ertuğrul hocama çok teşekkür ediyorum.

Tez çalışmamızda yer alan mimari çizimleri karşılık beklemeden, kendi işi gibi yapan, değerli vaktinin büyük kısmını çalışmamıza veren ve desteğini hiç eksik etmeyen sevgili arkadaşım Mimar Yasemin Türkmen Bekâr'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Hamamın 3D taramalarını yapan ve çalışmamızı kolaylaştıran Sistem A. Ş. ve Harita Mühendisi Bora Yavuz'a teşekkür ederim.

Tez çalışmam süresince, desteğini, sabrını, anlayışını eksik etmeyen bütün bölüm hocalarıma ve yeri geldiğinde, benim görevim olan işleri de üstlenmiş olan bütün asistan arkadaşlarıma teşekkürlerimi, saygılarımı ve sevgilerimi sunarım.

Sevgili arkadaşlarım Heval Şimşek, Elif Vargı, Hülya Coşgunaras, Çiğdem Şahlıve Bilge Bahar'a tez çalışmam sırasında kahrımı çektikleri ve desteklerini eksik etmedikleri için çok teşekkür ederim.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü Sn. Zeynep Sevim Kızıltan'a ve Müdür Yardımcısı Tuğçe Akbaytogan'a da bana sağladıkları kolaylıklar ve gösterdikleri sabır için çok teşekkür ederim.

Fulya Seviç

Ankara,2014

ÖZET

SEVİÇ, Fulya. *İstanbul, Kartal'da Bizans Dönemi Hamam Yapısı*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014.

Marmara Denizi'nin kuzeyinde yer alan Kartal'ın kuruluşu Geç Roma-Erken Bizans dönemine kadar uzanmaktadır. Bizans dönem kaynaklarında hakkında sadece 8. yüzyıl başlarına ait bilgiler bulunan yerleşim, Bithynia'nın önemli limanlarından birine sahiptir.

Kartal'da Dragos Tepesi'nin güney eteklerinde yer alan ve Kilise-Hamam-Konut(?) olmak üzere üç binadan meydana gelen yapı kompleksi hakkında yeterince araştırma bulunmamaktadır. Bu nedenle tezimizde; ele aldığımız hamamın ayrıntılı mimari tanımı yapılmış, sorunları saptanmış ve yapıdaki mimari öğeler yardımıyla bu sorunlara çözüm önerileri getirilmiştir.

Hamam, U planlı bir koridorun kuzeyden çevrelediği, birbirine paralel beş mekânın kuzey güney doğrultusunda yerleştirilmesiyle oluşturulmuş basit sıra tipi plan şemasına sahiptir.

Yapı malzeme teknik açısından incelenmiş, başkent ve Anadolu'daki örneklerle karşılaştırılmıştır. Hamamda 3-13. yüzyıllara tarihlenen sırlı, sırsız seramik kaplar, damgalı tuğlalar, kiremit parçaları, pencere şebekeleri, mimari plastik parçalar, opus sectile parçaları, bronz sikkeler ve cerrahi alet gibi pek çok buluntuya rastlanmıştır.

Sonuç olarak, basit sıra tipi planının uygulanmış olduğu hamamın, başkent etkisinde 5. – 6. yüzyılda inşa edildiği ve 13. yüzyıl başına kadar var olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler

Kartal, Kartalimen, Dragos, Hamam, Sıra Tipi, Hypocaust, Damgalı tuğla, Bizans

ABSTRACT

SEVİÇ, Fulya. *A Byzantine Bath in Kartal, İstanbul*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014.

The establishment of Kartal that lies on the North side of the Marmara Sea goes back to Late Roman-Early Byzantine Period. The settlement, of which only the written sources of the 8th century speak, has one of the important ports of Bithynia.

There are not enough researches about the building complex which takes place in Kartal, on the southern slopes of Dragos Hill and consists of three buildings as Church-Bath-Residence (?). For this reason in the thesis; the detailed architectural description of the bath that we discuss is made, its problems are determined and possible solutions to these problems are provided by the help of architectural elements.

The bath, surrounded by a U shaped hall from the North side, is of simple row type plan which is constructed by the North-south axis placements or five parallel rooms.

The bath is analyzed in terms of material and technique, and compared with other examples in the capital and Anatolia. Plenty of archelogical findings dating from 3 -13 th centuries such as glazed and unglazed ceramic potteries, stamped bricks, tile pieces, window nets, architectural plastics, opus sectile pieces, bronze coins and surgical equipments are found in the bath.

Consequently, it is understood that the bath constructed in simple row plan type under the influence of capital between 5 - 6 centuries and it was existed until the beginning of 13th century.

Key Words

Kartal, Kartalimen, Dragos, Bath, Row Type, Hypocaust, Stamped brick, Byzantine

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY i

BİLDİRİM ii

TEŞEKKÜR iii

ÖZET iv

ABSTRACT v

İÇİNDEKİLER vi

KISALTMALAR DİZİNİ viii

GİRİŞ 1

1. BÖLÜM: KARTAL (KARTALİMEN) VE ÇEVRESİNİN TARİHÇESİ 4

2. BÖLÜM: KONSTANTİNOPOLİS'İN, BİTHYNİA'DAKİ DIŞ MAHALLELERİ, SARAYLARI VE MANASTIRLARI 11

3. BÖLÜM: İSTANBUL'DAKİ BİZANS DÖNEMİ HAMAMLAR KATALOĞU 20

4. BÖLÜM: İSTANBUL'DA ARKEOLOJİK KALINTILARINA ULAŞILAN BİZANS DÖNEMİ HAMAMLARI KATALOĞU 60

5. BÖLÜM: MİMARİ TASVİR **72**

5.1. I No'lu Mekân 72

5.2. II No'lu Mekân 73

5.3. III No'lu Mekân 74

5.4. IV No'lu Mekân 76

5.5. V No'lu Mekân 78

5.6. U Planlı Koridor 80

6. BÖLÜM: DEĞERLENDİRME 83

6.1. MİMARİ DEĞERLENDİRME 92

6.1.a. Apodyterium 93

6.1.b. Frigidarium 94

6.1.c. Tepidarium 95
6.1.d. Caldarium 96
6.1.e. Sudatorium 98
6.1.f. Servis Koridoru 99
6.2. MALZEME ve TEKNİK 100

7. BÖLÜM: SONUÇ 105

KAYNAKÇA 107

EK-1: SÖZLÜK 116

EK-2: MİMARİ PLASTİK VE BULUNTU KATALOĞU 121

EK-3: DUVAR KATALOĞU 127

RESİMLER 139

ÇİZİMLER 172

Kısaltmalar Dizini

M. Ö.	Milattan Önce	**Sd**	Su deposu
M. S.	Milattan Sonra	**SK**	Servis Koridoru
öl.	Ölüm tarihi	**K**	Kuzey duvar
d.	Doğum tarihi	**D**	Doğu duvar
M1	1 no'lu Mekân	**G**	Güney duvar
M2	2 no'lu Mekân	**B**	Batı duvar
M3	3 no'lu Mekân	**DM**	Dolgu malzeme
M4	4 no'lu Mekân	**E1**	Birinci evre
M5	5 no'lu Mekân	**E2**	İkinci evre
A	Apodyterium	**K**	Kemer
F	Frigidarium	**P**	Pilae
T	Tepidarium	**-ö**	ölçülemedi
C	Caldarium	**m**	Metre
S	Sudatorium	**İ.A.M.A.**	İstanbul Arkeoloji Müzeleri Arşivi
Pr	Praefurnium		
Pi	Piscina		

GİRİŞ

Çalışmamızın konusu, İstanbul'un Anadolu yakasında, Kartal-Maltepe arasında, Dragos Tepesi'nin doğusunda, Cevizli Mevkii'nde yer alan İstanbul Tekel Sigara Fabrikası arazisindeki hamam kalıntısıdır (Resim 1).

Yapıyla ilgili ilk çalışmalar, 1974-1977 yılları arasında Alpay Pasinli ve Cihat Soyhan'ın danışmanlığında, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü'nün yürüttüğü kazılar olmuştur.

Yapı ile ilgili ilk yayın ise, Alpay Pasinli ve Cihat Soyhan'ın 1974 yılında hazırladığı, 1975 yılında İTÜ Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü Bülteninde yayınlanan bir maddedir[1].

Alpay Pasinli ve Cihat Soyhan'ın 1978 yılında hazırladıkları kazı raporu ise aynı yıl Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteninde yayınlanmıştır[2]. Pasinli ve Soyhan, yapı kalıntıları ve küçük buluntular üzerinde yaptıkları çalışmalar sonucunda yapıyı 6. yüzyıla tarihlendirmekte ve yapının en geç 14. yüzyıla kadar kullanılmış olduğunu önermektedirler.

1996 yılında Gülgün Köroğlu, "Bryas Sarayı'nın Lokasyonu Sorunu" adlı makalesinde, Küçükyalı'daki Bizans kalıntıları ile Kartal'daki yapı kompleksini bir arada inceleyip, Bryas Sarayı'nın nerede aranması gerektiğini tartışmıştır[3].

2010 yılında da, Soner Sevgili ve Ali Haydar Süslü, Kartal'daki yapı kompleksi ile ilgili bir tanıtım kitabı hazırlamışlardır. Kitapta, bu bölgede çalışmalar yapmış araştırmacıların bu yapıyla ilgili röportajları ve kazı raporları yer almaktadır[4].

1978'de ara verilen kazı çalışmaları, 2010 yılında İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü tarafından yeniden başlatılmıştır ve günümüzde devam etmektedir. Hamam yapısındaki çalışmalar bu yıl itibariyle büyük ölçüde tamamlanmış, hamamın güneyinde bir kilise ve batısında, zemini opus sectile kaplı bir yapı ortaya çıkarılmıştır.

---

[1] Pasinli, A- Soyhan, C.(1975) "Dragos'taki Hamam Kazısı", İTÜ MTRE, yıl:1 sayı:2, s. 2-3. İstanbul.
[2] Pasinli, A- Soyhan, C.(1978) "Cevizli (Dragos) Kazısı", TTOK,62/341, s.30-33. İstanbul.
[3] Köroğlu, G. (1996) "Bryas Sarayı'nın Lokalizasyonu Sorunu", Arkeoloji ve Sanat, 18/73, s. 10-15. İstanbul.
[4] Sevgili, S.- Süslü, A. H. (2010) Dragos Kazısı "Tekel Arazisinde Bir Bizans Hamamı", Chivi Yazıları Yayınevi, İstanbul.

"İstanbul, Kartal'daki Bizans Dönemi Hamam Yapısı" başlıklı tezimizde temel amacımız yapının belgelenmesi, tanıtılması, sorunlarının ortaya konulması ve bunlarla ilgili çözüm önerilerinde bulunulması olmakla birlikte,

I- Bu hamamın çalışma prensiplerinin ve teknolojisinin anlaşılması ve açıklanması
II- Yapının mimari değerlendirilmesi sonucunda, yapının kulanım evrelerinin saptanması
III- Mekânların işlevlerinin tanımlanması
IV- Geç Antik ve Bizans Dönemi hamamlarında görülen teknik uygulamaların ortaya çıkarılması ve bu yapıda diğer hamamlara göre, varsa, farklı uygulamaların saptanması
V- Yapı evreleri için restitüsyon önerilerinin sunulması,
VI- Birden fazla yapıya ait kalıntıların bulunduğu alandaki yapılaşma evreleri ve yapıların birbirleriyle ilişkilerinin aydınlatılması ve bu ilişkilerin oluşturduğu yerleşim karakterinin çözümlenmesi
VII- Kartal'daki hamam yapısının Geç Antik ve Bizans Dönemi hamamlarının Thermae ve Balneae türlerinden hangisine dâhil edilebileceğinin tartışılması
VIII- İstanbul'daki Bizans Hamamlarının anlaşılmasına yönelik veriler elde edilmesi,
IX- İstanbul'un dış mahallesi olan Kartalimen'in boyutlarının ve yerleşim karakterinin anlaşılması amaçlanmaktadır.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü denetiminde kazısı devam eden, hamamın da içinde bulunduğu alana giriş iznimiz 2013 yılı ile kısıtlı olduğundan, hamamların rölöve, plan ve kesit çizimlerinde kullanılmak üzere, arazide 3D lazer tarama ve fotoğraflama yapılmıştır.

Tezimizin birinci bölümünde, Kartal ve çevresinin Geç Antik ve Bizans dönemlerinde tarihsel durumu anlaşılmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde, Konstantinopolis'in, Bithynia'daki dış mahallelerinde bulunan yerleşim yerleri incelenmiş ve bölgenin toponomisini anlamaya yönelik bir çalışma yapılmıştır.

Üçüncü bölümde, İstanbul'daki Bizans hamamlarının yapıları ve hamamların sosyal yaşamdaki yerinin anlaşılmasına yönelik veriler elde edilebilmesi için, dönem kaynaklarında ismi geçen İstanbul hamamları hakkında bilgi veren bir katalog hazırlanmıştır.

Dördüncü bölümde, Bizans hamamlarının çalışma prensiplerinin anlaşılması bakımından da önem taşıyan ve tez konumuz olan hamam yapısıyla karşılaştırmada kullanacağımız, arkeolojik kalıntıları bulunan İstanbul hamamları için bir katalog düzenlenmiştir.

Beşinci bölümde, yapının mimari tasviri ayrıntılı biçimde yapılmıştır.

Altıncı bölümde, değerlendirme kapsamında, Geç Antik ve Bizans dönemlerinde yıkanma kültürü, hamam yapıları ve işleyişi hakkında bilgi verilmiş; tezimizin konusunu oluşturan hamamın da dâhil olduğu sıra tipi plan şeması ayrıntılı biçimde ele alınmış; bu plan tipinin Batı Roma'daki ve Anadolu'daki örnekleri incelenmiştir. Mimari değerlendirme yapılmış, mekanların işlevleri hakkında öneriler sunulmuş, yapı evreleri tespit edilmeye çalışılmış, restitüsyon önerilerinde bulunulmuş, malzeme-teknik incelenerek ve yapıdaki buluntular değerlendirilerek tarihlendirme yapılmıştır.

Yedinci bölümde, sonuç verilmiştir.

Ek-1'de, metnin daha kolay okunmasını sağlamak için bir terimler sözlüğü oluşturulmuştur.

Ek-2'de, Mimari plastik ve buluntu kataloğu; Ek-3'te ise duvar kataloğu sunulmuştur.

Metinde verilen kotlar, deniz seviyesine göre alınmış gerçek kotlardır.

1. BÖLÜM
KARTAL VE ÇEVRESİNİN TARİHÇESİ

İmparator I. Konstantinos 324 yılında antik Byzantion kentinin yerinde yeni bir imparatorluk başkenti kurmuş ve kurulan bu kent, Konstantinopolis, 330 yılında resmi olarak kutsanmıştır. Konstantinopolis'in kuruluşu, Roma dünyasının politikaları gibi, Ege ve Doğu Akdeniz bölgelerindeki malların değiş tokuşu ve ticaret yolları içinde önemli sonuçlar doğurmuştur. Konstantinopolis; imparatorluk sarayı, senatosu ve büyük kentin tüm sosyal, ekonomik ve idari ögeleriyle, çok geçmeden Doğu Akdeniz bölgesinin zenginlik, itibar, nüfus ve kültürel etki bakımından İskenderiye ve Antakya ile yarışan bir başkent haline gelmiştir. Diokletianus'un birkaç yıl önce sarayını Nikomedia (İzmit)'ya taşımış olması, imparatorlar için bölgesel bir mahal oluşturması için önemli ve dörtlü idarenin bir gereksinimi olarak görüldüğü gibi, aslında I. Konstantinos'un da başkent olarak Konstantinopolis'i kurması, stratejik bir düşüncenin sonucudur. Çünkü Konstantinopolis, Selanik üzerinden Adriyatik kıyısına geçen Via Egnetia'nın ve Kadıköy'den İzmit'e giden askeri yolun kesiştiği yerde bulunmaktadır (Ostrogorsky, çev. Işıltan, 2011, s. 40-43; Haldon, 2007, s.71).

Doğu Roma İmparatorluğu'nun, başarılı seferlerinde en büyük etken Roma ordusu tarafından M. Ö. 100- M. S. 100 arasında inşa edilen askeri yolların varlığıdır. İmparatorluk, bu yol ağı için gereken askeri olmayan ulaşım imkânlarını mal, insan ve bilgi akışını sağladığı için destekliyordu. Ama yerel yönetimler için yük olmaya başlayan düzenli yol bakımları, imparatorluğun son dönemlerinde oldukça ihmal edilmiştir. Bunun sonucunda tekerlekli araç kullanımı oldukça zorlaşmış ve yük hayvanlarına olan bağımlılık artmıştır. Bu nedenle imparatorluk, nakliye sisteminde kullanılan tekerlekli araçların kullanımı ile ilgili 3. yüzyıl sonu ve 4. yüzyılda katı kurallar getirmiştir. Bu hizmetler I. Iustinianos döneminde kısıtlanmış, 6. yüzyıldan sonra da oldukça azalmıştır. Ancak stratejik öneme sahip yollara genellikle daha düzenli bakılıyordu. Bu nedenle 6. yüzyıldan sonra yalnızca belirli kilit güzergâhların bakımı sağlanmıştır. Kartalimen de, Anadolu'ya giden yolun önemli bir noktasında, Bithynia'da, Chrysopolis (Üsküdar)- Nikomedia (İzmit)- Nikaia (İznik)- Dorlion

(Şarhöyük)- İkonion (Konya) güzergâhında yer almaktaydı (Resim 2) (Haldon, 2007, s. 29, 31).

Bithynia Krallığı, Roma yönetimine geçtikten sonra Pompeus tarafından, Pontos'taki on bir bölgeyle birleştirilerek, büyük bir eyalet durumuna getirilmiştir (Strabon, XII, çev. Pekman, 2000, s. 541). Traian döneminde (M.S. 98-117), Pontos eyaleti ile birleştirilerek Bithynia-Pontos olarak anılan eyaletin yönetiminde, M.S.111 yılında Genç Plinius görevlendirilmiştir. Plinius'un İmparator Traian'a yazdığı mektuplardan, Nikomedia'da çıkan büyük bir yangında Gerusia'nın ve İsis Tapınağının yandığını ve Plinius'un, bu yangın sonucunda bir itfaiye teşkilatı kurulmasını önerdiğini anlaşılmaktadır (Plinius, X- 33). Plinius bir diğer mektubunda, Nikomedia'da mühendis bulunmaması nedeniyle, bitirilmeden bırakılmış bir su kemerinden bahsetmektedir. Bu mektupta, yeni bir su kaynağı bulduğunu ve burada inşa edilecek su kemeri için yarım kalan kemerin taşları ve tuğlalarla yeni bir su kemeri inşa etmeyi planladığını anlatır (Plinius, X- 37). Bir başka mektubunda, Nikomedia'nın doğusundaki Sapanca Gölü ve Körfez arasında bir kanal açılması ile ilgili projesini imparatora anlatmaktadır (Plinius, X- 41, 42). Göl ve körfez; mermer, tarım ürünleri ve kereste ticareti açısından büyük önem taşımaktadır. Plinius'un doksan altı numaralı mektubunda Hıristiyanlara verilecek cezalarla ilgili olarak imparatora danışması, söz konusu dönemde Bithynia'da Hıristiyan topluluğun varlığına işaret etmektedir[5] (Plinius, X- 96).

M.S. 258 yılında, Karadeniz'den gelen büyük bir Got ordusu İstanbul Boğaz'ını geçip Kalkedon'u ele geçirmiştir. Buradan Nikomedia'ya geçen Got'lar, şehri yağmaladıktan sonra Rhyndakos'a kadar ilerlemiş, nehri geçemeyince geri dönmüş ve Nikomedia'yı yakmışlardır. On yıl sonra ise şehir deprem sonucu büyük hasar görmüştür (Malalas, 198; Foss, 1996, 1).

M.S. 284 yılında Diokletianus, Roma ordusunun Ctesiphon Savaşından dönüşünde, İmparator Carsus'un ölümünün ardından Nikomedia'da imparator ilan edilmiş bu dönemde kent, imparatorluğun başkenti olmuştur. Nikomedia'da Maksimianus 286 yılında eş imparator olarak Augustus, 293 yılında ise Konstantinos ve Galerius Sezar ilan edilmişler ve Diokletianus 304 yılında tahttan ayrılmıştır (Foss, 1996, 2).

[5] Bithynia'daki Bizans yerleşimleri, askeri güzergâh ve savunma yapıları ile ilgili bkz. Bahar, 2012.

Lactantius[6]; Diokletianus'un Nikomedia'da inşa ettirdiği yapılar arasında saray, imparatorluk ailesi için konutlar, circus, darphane ve silah fabrikasını saymakta ve bu yapıların finanse edilebilmesi için eyaletin diğer yerleşimlerinin yıkıma uğratıldığını yazmaktadır. Bu yapılara ek olarak, Diokletianus'un Nikomedia'da şehir surları inşa ettirdiği de bilinmektedir (Foss, 1995, s. 182).

Diokletianus M.S. 303 yılında, Nikomedia'da Hıristiyanlığın yayılışını önlemek amacıyla Büyük Kıyım'ı başlatmış, sarayı yakınlarındaki katedrali yıktırmış ve kiliseleri yağmalatmıştır. 305 yılında Diokletianus'un ölümünün ardından imparator ilan edilen Galerius, 311 yılında Büyük Kıyım'ı sona erdirmiş ve Hıristiyanlığa serbestlik tanımıştır. Galerius'un ölümünden sonra, Maksiminus Daia başlangıçta Galerius'un ilan ettiği serbestliği tanımış olmasına rağmen, sonradan Büyük Kıyım'ı devam ettirmiştir (Foss, 1996, 3). I. Konstantinos ve Licinius tarafından 313 yılında ilan edilen Milano Fermanı ile tanınan inanç serbestliği, I. Konstantinos'un Nikomedia'da tahta çıkmasından sonra da devam etmiş ve imparator, 332 yılında Nikomedia'nın büyük bazilikasını yeniden inşa ettirmiştir. Konstantinopolis'in imparatorluğun başkenti ilan edilmesinden sonra Nikomedia eski önemini kaybetmiştir (Toynbee, 1947, 142; Foss, 1995, 184). I. Konstantinos, 337 yılında İran seferinden dönerken hastalanınca, Nikomedia'nın taşrasında bir villaya yerleşmiş ve burada ölmüştür (Foss, 1996, 5).

I. Konstantinos'un ölümünden sonra yerine geçen Konstantios (337-361), kuzeni ve gelecekteki imparator Iulianos'u 344-345 yılları arasında, Hıristiyan Sophist Hecebolius ile çalışması için Nikomedia'ya göndermişse de Iulianos, burada tanıştığı, dönemin en önemli pagan retoriklerinden Libanius'un etkisi altında kalmıştır. Libanius'un bu dönemdeki şehir yaşamının canlılığı hakkındaki kayıtları, Nikomedia'nın tarihi için önemlidir (Foss, 1996, 5; Dikici, 2009, 52). Şehir, İmparator Iulianos döneminde, 24 Ağustos 358 yılında gerçekleşen deprem ve 5 gün devam eden yangın sonucunda büyük ölçüde yıkılmıştır (Sozomen, Historia Ecclesiastica, IV, 16; Ammianus Marcellinus, XVII, 7; Foss, 1995, 186).

Iulianos'tan sonra imparator olan Iovianos (363-364)'un ölümünün ardından 365 yılında Nikomedia'da toplanan ordu, Valentinian'ın (364-375) hâkimiyetini ilan etmiş ve

[6] Lactantius, Diokletianus tarafından Nikomedia'ya Latin Edebiyatı öğretmesi için davet edilmiştir ve bir Hıristiyan olarak, Diokletianus'a karşıt görüşte olan Lactantius, Diokletianus dönemi için önemli bir kaynak olan, De Mortibus Persecutorum'u 314 yılında yazmıştır.

Nikomedia şehir olarak önemini kaybetse de konumu nedeniyle askeri önem kazanmaya başlamıştır. Doğu imparatoru Valens (364-378) de iç karışıklıklar sırasında Nikomedia'yı üs olarak kullanmıştır (Ammianus Marcellinus, XXVI, 8, 2; Foss, 1995, 186).

5. yüzyılda II. Theodosios (408-450) ve Zenon (474-475) dönemlerinde yaşanan depremler sonucunda kent, tekrar inşa edilemeyecek ölçüde yıkıma uğramıştır (Malalas, 363, 385). Iustinianos döneminde (527-565), Anadolu'ya ulaşan yolun Kalkedon ve Dakibyza arasındaki bölümü yıktırılıp, körfezden geçiş Helenopolis'ten yapılarak buradan Nikaia'ya devam etmesi sağlanmıştır (Prokopius, Historia Arcana, 30. 8-11; Ramsay, 1890, s. 184). Yolun Nikomedia'dan geçmemesi mesafeyi kısalmış ancak kentin ekonomik olarak zayıflamasına neden olmuştur. Iustinianos'un, şehirden doğuya giden yolu onardığı ve Sakarya Nehri (Sangarios) üzerinde bugün de ayakta olan köprüyü inşa ettirdiği bilinmektedir. Şehirden geçen yolun tamamen terk edilmemesi şehrin askeri önemini koruduğunu göstermektedir (Foss, 1996, s. 11-12). Nikomedia, 554 yılında tekrar deprem ile yıkılmış ve Iustinianos kenti onartmıştır (Malalas, L, XVII, 487; Foss, 1996,12).

İmparator Herakleios döneminde (610-641) 615 ve 626 yıllarında, Sasani ordusu Kalkedon'a kadar gelerek Konstantinopolis'i kuşatmıştır. Bu kuşatmalarda Nikomedia'nın ne kadar zarar gördüğü bilinmemektedir (Hendy, 1985, 417; Foss, 1996, 16).

III. Leon, 716 yılında imparator ilan edildikten sonra Nikomedia'ya gelerek sarayın ileri gelenlerinden birini, saray maiyetini ve tahtın varisini tutsak almıştır. Saray halkının Nikomedia'da bulunması, şehrin olası bir Arap saldırısına karşı üs olarak kullanıldığını göstermektedir (Foss, 1996, 17). 740 yılında yaşanan depremle büyük hasar gören şehir (Theophanes Omologetes, 412), 743 yılındaki iç savaş sırasında V. Konstantinos'a karşı ayaklanan Artavasdus'un ordusu tarafından üs olarak kullanılmış, V. Konstantinos'un generallerinden Niketas şehri ele geçirmiştir (Theophanes Omologetes, 420; Foss, 1996, 17).

Herakleios döneminde, Bizans ordu ve idare sisteminde değişiklik yapılarak thema sistemi kurulmuştur. Nikomedia, olasılıkla 8. yüzyılda Optimaton Thema'sının merkezi olmuştur (Foss, 1996, 18). Optimaton Thema'sı, 8. yüzyılda, Thema'lardaki birliklerden

farklı olarak, başkentteki Tagma birliklerinin işlevini görmekte, bu uzmanlaşmış ve garnizonu olan birliklerin malzemelerinin taşınmasıyla görevlidir. Thema'ların yöneticileri, Strategos olarak adlandırılırken; Optimaton Thema'sı yöneticisi, Tagma'larda olduğu gibi Domestikos sınıfındadır (Ostrogorsky, 2011, 233).

Kent, 944 yılında Konstantinopolis'i kuşatan Rus istilacıların Bithynia sahillerine yaptıkları akınlar sırasında tahrip edilmiştir (Foss, 1996, 18; Theophanes Sunekhistai, 423-5). Bu saldırı sonrasında Nikomedia, Bizans İmparatorluğunun 9. yüzyıl sonlarında doğuya doğru genişlemesi ve barışın sağlanması sonucunda, yaklaşık iki yüzyıllık bir refah dönemi yaşamıştır (Foss, 1996, 19).

1075 yılında Süleymanşah, Konstantinopolis'in yanı başındaki Nikaia'yı fethetmiştir. Bu sırada iç karışıklıkların devam ettiği Bizans'ta, Rumeli ve Anadolu ordularının komutanları Nikephoros Bryennios ve Nikephoros Botaneiates İmparator Mikhael Dukas'a karşı isyan etmiş ve imparatorluklarını ilan etmişlerdir. Kotiaion (Kütahya)'dan Konstantinopolis'e yürüyen Botaneiates, bir elçi yollayarak Nikaia'daki Süleymanşah'a ittifak kurmak istediğini iletmiştir. Devletin sınırlarını genişletmek isteyen Süleymanşah bu öneriyi kabul etmiş ve iki bin kişilik bir kuvvet göndererek destek olmuştur. Nikephoros Botaneiates 1078 yılında Nikomedia'ya geldiğinde, şehirde görevli olan general kendisini surların dışında karşılamıştır. Çoğunluğu Türklerden oluşan birliğiyle Nikomedia'ya giren Botaniates, tahtı ele geçirip imparator olmuştur (Nikephoros Bryennios, 2008, s. 89). Çok geçmeden, Khrysopolis'te hazır bulunan Türk kuvvetlerini, Rumeli'de hala taht iddiasında olan bulunan Nikephoros Bryennios'un üzerine göndermiştir. Bu sırada Süleymanşah, karışıklıklardan yararlanıp, Kocaeli yarımadasını ele geçirerek, Khrysopolis ve Khalkedon'a doğru ilerledi. Botaniates, iki yıl sonra ayaklanan Nikephoros Melissenos'u yenmek için de Selçuklu Türklerine destek karşılığında şehirlerin kapılarını açmış, bunun sonucunda Süleyman Şah Nikaia'da Anadolu Selçuklu devletini kurmuştur (Foss, 1996, 20). Bu durum, Nikomedia'nın bölgedeki tek Bizans kalesi olarak kalmasına neden olmuştur. Aleksios Komnenos 1081 yılında tahta çıktığında Bithynia bölgesi, Konstantinopolis'e kadar Türkler tarafından yağmalanmış durumdadır. Aleksios Komnenos, düzenlediği sık ve hızlı saldırılarla Türkleri geri çekilmeye zorlamış ve 1081'de Süleyman Şah'la yaptığı anlaşma sonucunda Drakon (Yalakdere) Deresi iki devlet arasında sınır kabul edilmiştir (Anna Komnena, III, 11; Sevim, 1990, s. 26- 30).

Bizans ordusu, 1086 yılında Nikaia'yı geri almayı denemiş ancak başarısız olarak Nikomedia'ya çekilmiştir. Nikomedia, 1090 yılında Bizans tarafından geri alınmış, Aleksios, diğer bir Türk saldırısına karşı şehrin güvenliğini sağlayabilmek için Nikomedia'nın doğusundaki Baanes Gölü kıyısında bir kale inşa ettirmiştir (Anna Komnena, VII, vıı, VIII, iii, X, v).

Birinci Haçlı Ordusu'nun öncü birliği, 1096 yılında Nikomedia'ya varmış, burada Franklar, German ve Lombardlardan ayrılarak doğuya doğru farklı yollardan ilerlemiştir. Haçlı Ordusu, 1101 yılında, Paphlagonia üzerine seferi sırasında yine Nikomedia'da konaklamıştır (Foss, 1996, 21).

Komnenoslar döneminde (1080- 1185) Nikomedia, İmparatorluğun sürekli kullandığı bir üs konumundadır ve Başkent'in savunmasında önemlidir. II. Ioannes Komnenos (1118-1143), 1123 yılında Sırplarla savaş sırasında aldığı esirleri, Nikomedia'ya yerleştirmiş ve bir kısmı vergi yükümlüsü yapılırken, bir kısmı asker olarak görevlendirilmiştir (Niketas Khoniates, 1995, s. 11).

Myriokephalon Savaşı'nın ardından, Bizans İmparatorluğunun içinde bulunduğu karışıklıklar dönemi, 1204 yılındaki Dördüncü Haçlı Ordusunun Konstantinopolis'i ele geçirmesi ve İmparatorluk topraklarının bölünmesi ile sonuçlanmıştır. Nikaia merkezli kurulan Laskarisler Hanedanı, Haçlı Ordusunun elinde bulunan Nikomedia'nın Konstantinopolis'e ulaşan yol üzerindeki konumu nedeniyle geri alınmasına çalışmıştır. Laskarislerin 1204 yılının sonlarında Nikomedia'yı geri alma girişimi başarısız olmuş, Latinler yüz askeri kente yerleştirerek, yıkıntı durumundaki kaleleri onarmışlardır (Villehardouin, 312; Foss, 1996, 23).

I. Theodoros Laskaris (1205-1222), Pontos bölgesinde hâkim olan David ve Aleksios Komnenos üzerine yürüyerek Heraklea kentini almak istemiş ancak Latinlerin Nikomedia'ya saldırmaları nedeniyle geri dönmek zorunda kalmıştır. Laskarisler, Latinleri şehrin yakınlarındaki dağlık alanda yenerek şehri korumuşlardır (Niketas Khoniates, 2004, s. 211; Foss, 1996, 23).

1207 yılında Laskarislerin şehre saldırması üzerine Latin İmparatoru Henry, bizzat yönettiği bir birlikle üzerine yürüdüğü Laskarisler'i Nikaia tepelerine geri çekilmeye zorlamış ve Nikomedia yakınlarında kamp kurmuştur. Bu sırada, bir Laskaris elçisi ile

görüşen İmparator, iki yıl saldırmamaları karşılığında, Nikomedia'yı boşaltarak Laskarislere bırakmayı kabul eden bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmanın bozulması uzun sürmemiş, Henry, 1211 yılında Nikomedia'yı yeniden ele geçirmiştir (Villehardouin, 481-89; Foss, 1996, 23).

Ioannes Vatatzes, 1224 yılında büyük bir sefer düzenleyerek Latinleri kuzeyde ve Nikomedia çevresinde kontrol altında tutmayı başarmıştır. İoannes Vatatzes, 1241 yılında Nikomedia'dan üç dizi kürekli kadırgalarla çıkarak, körfezin kuzey kıyısındaki Dakibyza, Kharaks ve Niketiaton Kalelerini almıştır. Bu durum, Nikomedia'nın bir dönem Laskarislerin hâkimiyetine geçtiğini göstermektedir (Foss, 1996, 23).

Paleologoslar döneminin ilk yıllarında Nikomedia, Sangarius çevresindeki kalelerle korunmaktadır ve kısa süre için bir barış dönemi yaşamıştır. Bithynia bölgesi, 1302 yılında körfezin güney kıyısındaki Çobankale yakınlarında gerçekleşen Bapheus Savaşı sonucunda, Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna tanık olmuştur (İnalcık, 1997, 78-101).

III. Andronikos, 1329 yılında Orhan Bey'in İznik (Nikaia) üzerine sefer yapacağını öğrendiğinde, karşı koymak üzere sefer düzenlemiş, ancak körfezin kuzey kıyısında, Pelekanon'da konuşlanan Orhan Bey'in ordusu tarafından, yenilgiye uğratılarak geri çekilmek zorunda kalmıştır. Orhan Bey, 1330 yılında Nikomedia'yı kuşatmış ancak III. Andronikos Nikomedia'ya ulaşmadan barış teklifinde bulunmuştur. Nikomedia son olarak 1337 yılında, uzun bir kuşatma sonucunda Orhan Bey'in yönetimine geçmiştir (Foss, 1996, 25).

Orhan Bey, Nikomedia'da, bir cami ve medrese inşa ettirmiş ve şehrin yönetimini oğlu Süleyman'a bırakmıştır. Bu dönemde şehirde bir metropolit olduğuna dair kayıt bulunmamaktadır (Ayverdi, 1966, 153-159; Foss, 1996, 26).

Yıldırım Beyazıd'ın, 1402 yılında Ankara Savaşında, Timur'a yenilmesinin ardından, Timur'un torunu, Muhammed Sultan, Nikaia ve Nikomedia'da yağmalar gerçekleştirmiştir (Foss, 1996, 27).

15. yüzyıl başlarında, Kocaeli Körfezi'nin kuzey sahillerinde, birçok Hıristiyan köyü olup, Çelebi Sultan Mehmet'in (1413-21) bu köyleri almak için asker gönderdiği, Darıca'dakilerin itaat ettikleri; Kartal ve Pendik'tekilerin ise İstanbul'a kaçtığını bilinmektedir (Neşri, 1995, c. II, s. 549).

2. BÖLÜM

KONSTANTİNOPOLİS'İN, BİTHYNİA'DAKİ DIŞ MAHALLELERİ, SARAYLARI VE MANASTIRLARI

Propontis kıyısında, Boğaz'ın güneydoğu sahili boyunca Bizans yerleşimleri olduğunu, dönem kaynakları ve günümüze ulaşan yapı kalıntılarının gösterdiği ölçüde biliyoruz. Khalkedon'dan Nikomedia'ya giden yol üzerinde bulunan saraylar, manastırlar gibi önemli yapıların varlığı, buranın İmparatorluğun başkenti ve Anadolu arasında bir köprü niteliği taşıdığını ve önemli bir güzergâh olduğunu gösteriyor.

Bizans döneminde en önemli yollardan biri Khalkedon'dan Marmara Denizi'nin kuzey sahilini takip ederek Nikomedia'ya gelen ve buradan güneye doğru kıvrılarak Nikaia'ya kadar uzanan yoldu. 4. yüzyıldan sonra Nikomedia üzerinden dolaşmaktansa Dakibyza'ya kadar karadan gidilir, oradan da Aigialoi'den (Dil İskelesi) buradaki kayıklarla karşı taraftaki Dil Burnu'na çıkılır, buradan da Kibotos (Hersek Köyü) üzerinden Kırkgeçidi Deresi'nin (Yalakdere) vadisini takip ederek Nikaia'ya gelinirdi. Ancak I. Iustinianus (d. 482- öl. 565), Khalkedon ile Dakibyza arasındaki yolu bozdurup, Nikaia'ya giden insanları, doğrudan doğruya Konstantinopolis'ten deniz yoluyla Helenopolis'e (Yalova) gitmeye mecbur etmiştir (Ramsay, 1890, s. 184).

Porphyrogennetos'un aktardığına göre, İmparator, Asia, Bithynia veya Pers seferinden Konstantinopolis'e dönerken şehir preafecti imparatoru Satyron, Poleatikon, Rouphinianai veya Hieria'da karşılar, imaparator isterse burada bir süre dinlenirdi (Konstantin Porphyrogennetos, çev. Moffatt ve Tall, 2012, s. 497). 718 yılında Yezid'in filosunu Rum ateşinden korumak amacıyla Satyros, Bryas ve Kartalimen'e doğru demirlediği bilinmektedir (Theophanes Omologites, I -397, çev. Mango ve Scott, 1997, s. 546).

Dolayısıyla, aslında Khalkedon'dan Nikomedia'ya kadar olan yol üzerinde imparatorluk için önemli sarayların ve limanların varlığını biliyoruz. Kaynaklardan bildiğimiz yerler Marmara'nın kuzey sahilinde sırasıyla, Khalkedon, Hieria, Poleatikon, Satyros, Bryas, Kartalimen ve Panteikhion'dur (Resim 3).

Khalkedon (Χαλχηδών)

Konstantinopolis'in karşısında yer alan Khalkedon bugünkü adıyla Kadıköy'dür. Burada üç liman, bir sirk, bir tiyatro, bir hippodrom, bir imparatorluk sarayı olduğu bilinmekte ve bunların yanı sıra Aziz Georgios Kilisesi, Azize Euphemia Kilisesi, Aziz Bassa, Eumathios, Malelia, Marinakios, Mikhaelitzes ve Pylamis Manastırları'nın varlığından söz edilmektedir (Janin, 1950, s. 448, 449).

Khalkedon, Asya kıyısında küçük bir şehir olup, erken imparatorluk aileleri tarafından oldukça sevilen bir yerdi. Kaynaklardan burada bir imparatorluk sarayı olduğunu biliyoruz. Hadım Khrysophius, Konstantinopolis Flavius'una karşı mücadele ederken, II. Theodosius (d. 401- öl. 450), 447 yılında Khalkedon Sarayı'nda kalmıştır. Burayı ihya ettiren III. Konstantinos (d. 612- öl. 641) olmuştur. 25 Mayıs 641 tarihinde üvey annesi Martina tarafından zehirlenmiş ve bu sarayda can vermiştir (Theophanes Omologites, çev. Mango ve Scott, 1997, s. 153, 475; Janin, 1950, s. 146). 24 Haziran 1023'te Haçlılar buraya yerleşmişlerdir. Hiçbir kaynakta, sarayın yeri hakkında açık bilgiler yer almamaktadır. Villehardouin, sarayın ihtişamını ve güzelliğini anlatıp övmüştür. Onun metnine göre, saray şehir içinde ve Konstantinopolis'e bakan ve şimdi doldurulmuş olan limana yakın bir yerde olmalıdır (Villehardouin, XXVII- 136). Janin, bu durumda III. Konstantinos'un sarayının, denizden yukarı doğru çıkarken Altıyol'un doğusunda aranması gerektiğini söylemektedir (Janin, 1923, s. 378; 1950, s. 146)

Hieria ('Ιερεία)

Fenerbahçe olarak kabul edilen Hieria'da bir imparatorluk sarayı, bir liman, Theotokhos Kilisesi, Aziz Elias Şapeli ve bir de açık sarnıç olduğu bilinmektedir. 1950'li yıllarda Janin, burada bulunan açık sarnıç ve Bizans yapı kalıntılarının varlığından bahsetmektedir. Burada Bizans Dönemine ait önemli yapıların varlığından söz edilmektedir (Janin, 1950, s. 454; Feissel, 1987, s. 410).

I. Iustinianus Döneminde burada iki saray yaptırıldığı dönem kaynaklarından bilinmektedir. Biri Hieron Sarayı, diğeri ise Iucundianae Sarayı'dır. İki saray da Boğaz kıyısında yer almaktadır (Prokopios, I- XI-16,17, çev. Dewing, 1961, s. 93; Du Cange, 1680, s. 175). I. Iustinianus'un (d. 482- öl. 565) eşi Theodora'nın, aynı isimle Hieria'da inşa ettirdiği saray, imparatoriçenin şehrin karmaşasından kaçıp dinlendiği bir yerdir.

Theodora, burada yalnızca bir saray inşa ettirmekle yetinmeyip, bir portiko, bir konut, bir hamam, bir liman ve Theotokos Kilisesi'ni de inşa ettirmiştir (Prokopios, çev. Dewing, 1961, I- XI-16, s. 93). Kedrenos'un anlatımına göre imparatoriçe, her yaz bu saraya dinlenmek üzere taşınırdı. Sarayın girişinde bulunan iki epigramın varlığı bilinmektedir: Bunlardan birinde "Güzelliklerle ve suyla çevrili bu güzel yeri Iustinianus inşa ettirdi"; diğerinde ise "Lordlar, bu yüzyıl sizin dürüstlüğünüzü ilan edecek, gücünüz ve yaptıklarınız bir kutup yıldızı gibi diğer yıldızları yönlendirecektir" yazmaktadır (Janin, 1950, s. 147). Sonraki yüzyılın başlarında, 609 Pers saldırısında ve 616, 626- 627 Khalkedon saldırılarında Persler burada kalmışlar ama hiçbir yere zarar vermemişlerdir. İmparator Herakleios'un (d. 575- öl. 641) bu sarayda pek çok kez kaldığını biliyoruz. Burası onun Konstantinopolis'te ilk yazını geçirdiği ve 7 Temmuz 611 tarihinde kızı Epiphania'nın doğduğu saraydır (Khronicon Paskhale, çev. Whitby, 1989, s. 154). 628 yılında da Pers Kralı II. Khusnau'ya karşı kazandığı zaferi kutlamak için bu saraya gelmiş, gerçek haçın gelişini beklemek amacıyla burada birkaç gün kalmıştır. Onu yarı delirten bir hastalığa yakalanmış ve ömrünün son günleri bu sarayda geçirmiştir. 753 yılında V. Konstantinos (d. 718- öl. 775), ikona meselesini konuşmak üzere Hieria'da konsili toplamıştır. 768 yılında Atina'lı İrene, V. Konstantinos'un oğlu IV. Leo ile evlenmek için hazırlıklarını tamamlamak üzere, Konstantinopolis'e gitmeden önce bu saraya gelmiştir (Theophanes Omologites, çev. Mango ve Scott, 1997, s. 461, 591, 613). 838'de Theophilos'un (d. 813- öl. 842) Araplara karşı yaptığı sefer sonrasında bu sarayda kaldığı söylenmektedir. Genellikle imparator, Asya, Bithynia veya Pers savaşından döndüğünde, şehrin praefekti imparatoru burada karşılamaktaydı (Konstantin Porphyrogennetos, I, çev. Moffatt ve Tall, 2012, s. 497). Makedonyalı I. Basileios (d. 811- öl. 886) bu yarımadadaki saray ve diğer tüm yapıları onartmıştır. Hieria Sarayı, tüm sivil otoritelerin de katıldığı Hasat Festivali'nin düzenlendiği yerdi. Bununla ilgili ritüeller, buradaki kırsal alanlarda gerçekleşirdi. VII. Konstantinos (d. 905- öl. 959), burada dinlenmeyi sevdiği için sarayı restore ettirmiştir (Theophanes Sunekhistai, Weberi, 1838, s. 307, 337). 962'de II. Nikephoros Phokas (d. 912- öl. 969), doğudaki orduları buraya getirdi ve İmparatoru karşılamaya gelen başkent halkını burada beklemiştir (Leonis Diaconus, III- 7, s. 45-46). 1069'da IV. Romanos Diogenes (öl. 1072) Paskalya için Hieron'daki imparatorluk konutuna gelmiştir ve

buradan Doğu'ya, Türkler'e karşı sefere gitmek üzere çıkmıştır (Attaliates, ed. Weberi, 1853, s. 122).

Galakrenas (Γαλαχρηναί)

"Süt çeşmesi" anlamına gelen Galakrenas, bu ismi muhtemelen bol akan sularından almıştır. Burada aynı adı taşıyan Galakrines Manastırı, Nikholaos Mystikes Manastırı ve Büyük Ioannes Manastırı bulunmaktaydı. Nikolaos Mystikes'in hayatının büyük bir kısmını geçirdiği Galakrenes'in lokasyonu için, Türk döneminde Sütlüpınar, Sütlüayasma olarak anılan Samandıra'nın güneyinde bir yerde olabileceği; diğer bir görüşe göre, Kadıköy vadisindeki Küçükbakkalköy yakınlarındaki Karamançiftlik mevki ya da Suadiye'de olduğunu önerilmektedir (Janin, 1950, s. 453).

Drys/Rufinianes (Δρύς/Ρουφινιαναί)

Drys, adını muhtemelen büyüklüğü ile dikkat çeken bir meşe ağacından almıştır. Rufinianes olarak bilinen yerin eski adıdır. Kadıköy'e 4 km uzaklıkta, eski adı Drys olan yerin adı 403'te Ioannes Khrisosthomas döneminde değiştirilmiştir. Burada Hagios Paulos ve Hagios Petrus Kiliseleri, bir imparatorluk sarayı, Aziz Hypace, Aziz Mikhael ve Aziz Romanos Manastırları'nın varlığı bilinmektedir. Burada bir de liman vardı. Pargoire burayı Caddebostan'da Çiftehavuz'a yakın bir noktaya yerleştirmekte; fakat Janin, buranın Haydarpaşa ve Bostancı arasında aranması gerektiğini söylemektedir (Janin, 1950, s.459, 460).

Rufinianes Sarayı, Sozomenos'un aktardığına göre, I. Theodosius (d. 347- öl. 395) ve oğlu Arkadius (d. 377- öl. 408) döneminde praefect olan Rufinius (öl. 395) tarafından, Khalkedon'un dış mahallesinde yer alan Dyrs denilen bir yerde inşa ettirilmiştir. Buraya bir de Petrus ve Paulos adına bir de kilise yaptırmıştır. Pargoire ve Janin, bu sarayın lokasyonu için Caddebostan'ı önermektedirler. İskenderiye patriği Theophilos, 403 yılında toplanan Drys Synodu esnasında, bir süre bu sarayda kalmıştır (Sozomenos, VIII-17, çev. Walford, 1846, s. 401) . Arkadius'un (d. 377- öl. 408) kızları Pulkheria, Arkadia ve Marina 408- 444 yılları arasında bu sarayı sık sık kullanmışlardır. 431 yılında Ephesos Konsili'nden dönen II. Theodosius (d. 401- öl. 450) buraya kız kardeşlerini ziyarete gelmiştir (Theodoritos Kirrou, ed. Migne, 1864, s. 1464 B). Bu saray, imparator I. Iustinianus döneminde (d. 482- öl. 565), Doğu Roma İmparatorluğu

magister militumu olan Baliserius'un hizmetine verilmiştir. 1078 yılında Nikephoros Botaniates (d. 1002- öl. 1081), bu saraya bir mekân daha eklettirmiştir (Nikophoros Bruennios, Weberi, 1836, s. 170).

Poleatikon (Πολεατιχον)

Poleatikon, Anadolu seferlerinden dönen imparatorun, Asya kıyısında şehrin preafekti tarafından karşılandığı yerdir. Dolayısıyla burada bir imparatorluk sarayının olması gerekmektedir. 718 yılında Arap filolarının sığınmış olduğu bir de liman bulunmaktadır. Sahildeki diğer yerleşimlerin çoğunun tanımlanmış olması, buranın Bostancı olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. 20. yüzyılın başlarında burada bir kilise kalıntısı ortaya çıkarılmıştır. 1950 civarında burada halen bir mendirek kalıntısının görüldüğünü söylenmektedir (Janin, 1950, s. 459)

Poleatikon Sarayı, bölgedeki en önemli yerlerden biridir. İmparatorlar, Asya seferlerinden dönerlerken, Konstantinopolis praefekti, imparatoru burada karşılamakla yükümlüydü (Konstantinos Porphyrogennetos, çev. Moffatt ve Tall, 2012, c. 2, s. 497). Janin, Poleatikon'un lokasyonu için Bostancı'yı önermektedir (Janin, 1950, s. 150).

Philios (Φιλιος)

Ioannes Prodromos Manastırı'nın bulunduğu Philios, Maltepe ve Caddebostan arasında aranmalıdır. Aziz Auksance'in bu manastırda yaşadığı dönemde İmparator Maurikios (d. 539- öl. 602) burayı ziyaret etmiştir (Janin, 1950, s. 459).

Aetos (Αετός)

Aydos denilen bölge Bizans Döneminde Aetos (kartal) olarak bilinmekteydi. Pendik'in kuzeybatısında yer alan bu tepenin üzerinde ismi bilinmeyen bir manastır ve sarnıcın olduğundan bahsedilmektedir. 1950'li tarihlerde bu yapıların kalıntılarının varlığı bilinmektedir. Tepedeki kale ise buradan biraz daha kuzeydedir (Jain, 1950, s. 448).

Satyros (Σατυρος)

Satyros, İsmini burada bulunan Satyr Tapınağı'ndan almıştır. Burada bir imparatorluk sarayı ve Aziz Mikhael Manastırı'nın varlığından söz edilmektedir. Satyros'da 718 yılında Arap filolarının sığındığı limanlardan biri yer almaktadır. Pargoire, Bostancı'nınn 2 km doğusunda yer alan Küçükyalı'nın biraz ilerisinde demiryolunun

yakınlarında ortaya çıkarılan Bizans yapılarına ait kalıntılardan bahseder. Denize yakın bir noktada görülen Bizans dönemine ait üst örtü kalıntıları Janin'e göre Pargoire'yi doğrulamaktadır. Tapeinos, çok ikna edici nedenlere bağlamasa da Satyros'u Maltepe'de aramaktadır (Janin, 1950, s. 460).

Damatrys (Δαματρυς)

Bir imparatorluk sarayı ve Spina Manastırı bulunan Damatrys, Samandıra'da Pendik'in kuzeyinde bulunmaktadır (Janin, 1950, s.451).

Patria'ya göre Damatrys Sarayı, II. Tiberius Konstantinos (d. 520- öl. 582) ve oğlu Maurikios (d. 539- öl. 602) tarafından inşa ettirilmiştir (Patria, III- 171, çev. Berger, 2013, s. 209). II. Iustinianus (d. 669- öl. 711), buraya bir isyanı bastırmak üzere ordusunu yollamış, ancak ordu isyancılara katılınca, kendisi de Damatrys'e gelmiştir (Kedrenos, ed. Weberi, 1838, s.783). 909- 910 yıllarında ise VI. Leo'nun (d. 866- öl. 912) bu sarayda kaldığı bilinmektedir (Theophanes Sunekhistai, ed. Weberi, 1838, s. 369). 1043'te Damatrys isyanı sırasında Türklere karşı bir Peçenek ordusuna komutanlık eden Patrik Androbalanos, sığındığı Damatrys Sarayı'nda isyancılar tarafından öldürülmüştür (Janin, 1950, s. 147). 1057 yılında ordusunun başında Konstantinopolis'e giden I. İsaakios Komnenos (d. 1005- öl. 1061), 31 Ağustos gecesini Damatrys Sarayı'nda geçirmiş, ertesi gün tekrar İmparatorluk tahtını ele geçirmek için yola çıkmıştır. I. Manuel Komnenos (d. 1118- öl. 1180), kış dönemlerinde bu saraya avlanmak için gelmekteydi (Ioannes Kinnamos, ed. Migne, 1864, s. 633). Yakın zamanda, büyük bir deprem Konstantinopolis'i büyük bir zarara uğratmış, bu nedenle de 1 Haziran 1296'da II. Andronikos Palaiologos (d. 1259- öl. 1332) yaz dönemini geçirmek üzere Damatrys'e gelmiştir (Georgios Pachimeres, ed. Migne, 1865, s. 257). Janin, Damatrys'in Kayışdağı'nın arkasında, Samandıra'da olduğunu önermektedir.

Son dönemlerde Samandıra'da yapılan arkeolojik kazılarda bir yapı topluluğu ve bu komplekse bağlı bir de hamam kalıntısı ortaya çıkarılmıştır[7]. Buluntular neticesinde buranın Damatrys olduğu anlaşılmıştır.

[7] Bkz. Katalog-III, no. 10

Bryas (Βρυας)

Bir imparatorluk sarayı, Aziz Mikhael ve Theotokhos Kilisesi'nin olduğu Bryas, Maltepe'de yer alan Dragostepe'nin eteklerinde doğu kısmında yer almaktadır. Petrus Gyllius 1540'ta buranın varlığından bahsetmektedir.

Rufinianes'in ilerisinde, Bağdat'taki saraylar üslubunda inşa edilmiş Bryas denilen bir saray olduğu kaynaklardan bilinmektedir. Saray, II. Tiberius Konstantinos (d. 520- öl. 582) ve oğlu Maurikios (d. 539- öl. 602) döneminde 532'de yapılmıştır (Patria, III- 170, çev. Berger, 2013, s. 209;). Bu sarayın, Arap mimarisi örnek alınarak yapılmış olması, Arapların bu tarihlerde Mezopotamya'da dahi olmadıkları göz önüne alındığında, söz konusu bile olamaz. Ancak bu Arap tarzını taşıyan sarayın bir önceki evresinden bahsediliyor olabilir. Bu iki imparatorun, Bryas'ın ilk binasını inşa ettirdiklerini söylemek daha doğru olabilir (Janin, 1950, s. 145-146). Arap tarzı olan sarayın İmparator Theophilos (d. 813- öl. 842) döneminde yapıldığı söylenmektedir. İmparatorun, Bağdat'a elçi olarak gönderdiği Ioannes Sinkellus döndüğünde, orada gördüklerini imparatora anlatmış ve anlatılanlardan etkilenen Theophilos, Bryas'ı yenileyerek bir saray inşa ettirmiştir. Bu sarayın inşasında Satyr Tapınağı'nın sökülen malzemeleri de kullanılmıştır. Sarayın büyük bahçeleri olduğu ve buraya mahalle kaynaklarından borularla su taşındığı kaynaklardan bilinmektedir. Buraya, Theotokos Meryem'e adanmış bir büyük oda, martyrlere ve Başmelek Mikhael'e adanmış üç nefli bir kilise eklettirmiştir (Theophanes Sunekhistai, III- 9, ed. Weberi, 1838, s. 98- 99; Symeon Magister, ed. Weberi, 1838, s. 634;). Bu martyrler, Bithynia'da çok saygı gören Aziz Mendora ve Metrodorus Nymphodorus olmalıdır (Janin, 1950, s. 145-146). Theophilos döneminden sonra sarayla ilgili bilgi bulunmamaktadır. Janin, Bryas Köyü'nün bugünkü Maltepe'de, Dragos Tepe denilen tepenin doğusunda yer aldığını söylemektedir. Saray alanının, 1950'de tepenin eteklerinde denizle birleştiği yerde Bizans tuğlaları ve mermerleriyle yapılmış binanın kalıntılarının bulunduğu yer olması gerektiğini söylemektedir. Kıyıdan biraz uzakta bir mendirek olduğundan ve bunun saraya ait küçük bir limana işaret ettiğinden söz etmektedir (Janin, 1923, s. 193-195; Mango, 1994, s. 347-349). Bryas sarayının yapımında kullanıldığı söylenen malzemelerin Satyros'tan getirildiği düşünülürse, birbirlerinden çok da uzak olmamalıdırlar.

Küçükyalı'da ortaya çıkarılan yapı kompleksi, Semavi Eyice tarafından 1959 yılında incelenmiştir. Bulunan arkeolojik veriler ve dönem kaynaklarından elde edilen bilgilerle, Eyice bu kalıntıların Bryas sarayı olabileceğini söylemiştir (Eyice, 1959, s. 13). Ricci de, son zamanlarda yapılan çalışmalardan gelen veriler ışığında Eyice'nin düşüncesinin kuvvetlendiğini ve bu kalıntıların Bryas Sarayı'na ait olabileceğini söylemektedir (Ricci, 1996, s.131-149). Köroğlu ise, 1996 yılında yayınlanan bir makalesinde Bryas Sarayı'nın Küçükyalı'da ortaya çıkarılan kalıntılar veya Kartal, Dragos'ta ortaya çıkarılan kalıntılar olabileceğini söylemiştir (Köroğlu, 1996, s. 10-15).

Kartalimen (Κύρτου λιμένος)

Bizans Dönemi'nde Kartalimen olarak kaynaklarda geçen yerin adı modern kullanımdan dolayı kolayca anlaşılabilmektedir. Kartalimen bugünkü adıyla Kartal, Marmara Denizi'nin Asya kıyısında yer almaktadır (Janin, 1950, s. 455). Kedrenos, Kartalimen'in (Κύρτου λιμένος) 718 yılında bir Arap filosunun sığındığı bir limanı olduğunu söylemektedir (Kedrenos, ed. Weberi, 1838, s. 789). 718 yılı başlarında Souphiam, Mısır'dan 400 gemilik bir filoyla Bithynia'ya gelmiştir, ancak Rum ateşini duyunca burayı geçip diğer taraftaki Kalos Argos limanına demirlemiştir. Çok kısa bir süre sonra Yezid 360 gemilik bir filoyla Afrika'dan gelmiş ancak o da Roma ateşinden dolayı Satyros, Bryas ve Kartalimen'e doğru demirlemiştir (Nikhephoros Patriarches, I-54, çev. Mango, 1990, s.123; Theophanes Omologites, I -397, çev. Mango ve Scott, 1997, s. 546). İmparator Theophilos'un (d. 813- öl. 842), Kartalimen'de (Κάρτα λιμήν) bir imparatorluk konutu yaptırdığı kaydedilmiştir (Symeon Magister, ed. Weberi, 1838, s. 642). Yerleşimi çevreleyen bir surun varlığı bilinmekte olup, 19. yüzyıl ortalarına doğru yok olmuştur (Janin, 1950, s. 455).

Panteikhion (Παντειχιον)

Pendik olduğu düşünülen Panteikhion'da Bizans yapılarına ait kalıntılar ve silindirik açık bir sarnıç 1950'lilerde halen görülebilmekteydi (Janin, 1950, s. 458).

Akritas (Αχριτας)

Tuzlaburnu olarak bilinen Akritas, Bithynia sahilinde, Pendik'in güneydoğusunda bulunmaktadır (Janin, 1950, s. 445). Burada anakara üzerinde Akritas, Aziz Tryphon, Aziz Demetrios ve Theotokos Manastırları'nın varlığı bilinmektedir. Buraya yakın bir

noktada, yarımadanın kuzeyinde, Aziz Andreas Manastırı ve yarımadanın güneyinde ise Aziz Glikeria Manastırı yer almaktadır (Theophanes Sunekhistai, Weberi, 1838, s. 48).

3. BÖLÜM
İSTANBUL'DAKİ BİZANS DÖNEMİ HAMAMLARI KATALOĞU

Katalog No: 01

Yapının Adı: Akhilleus Hamamı/ Thermaesi **(**το λουτρό του Αχιλλέως/ Οι θέρμες του Αχιλλέως)

İnşa Tarihi: Yaklaşık 2. yüzyılın ikinci yarısı

Bibliyografya: Patria, I- 14, 52 (çev. A. Berger, 2013), s. 9, 31; Khronikon Paskhale, I-303, 305 (çev. M. Whitby ve M. Whitby, 1989), s. 71, 73; Markellinos Komes (ed. C. Wechel, 1546), s. 25; Theophanes Omologitis (çev. Mango ve Scott, 1997), s. 152; Janin, 1950, s. 210

Patria'da Akhilleus Hamamı'nın, Byzas[8] tarafından Strategion[9] yakınlarında Akhilleus Altarı'nın üzerine inşa edildiği belirtilmektedir. Hamamın su ihtiyacı Hadrianus Su Kemeri'nden kurşun borular vasıtasıyla getirilerek karşılanmıştır. Miletoslu Hesykhios[10], Byzas tarafından yaptırılan, kentteki bu en eski hamamın 432 yılında yanarak yok olduğunu söylemektedir. Buna karşın Khronikon Paskhale'de ve Markellinos Komes'te ise Akhilleus Hamamı'nın 21 Ağustos 433 tarihinde Neorion Limanı'nda çıkan yangın sonucunda tahıl ambarlarıyla birlikte yandığı ve büyük hasar gördüğü; daha sonra onarıldığı ve İmparator Theodosius'un Asya seferinden dönüp şehre gelmesiyle 11 Ocak 443 tarihinde açılışının yapıldığı kaydedilmiştir. Notitia'da, Akhilleus Hamamı'nın adının geçmemesi de bu bilgiyi desteklemektedir. Nitekim Akhilleus Hamamı'nın 432-443 yılları arasında aktif olmadığı anlaşılmakta; Notitia'da

[8] Byzas (yk. 160- 190) Bizantion'un kurucusudur.
[9] Sirkeci- Eminönü- Babıâli civarı.
[10] Prokopios (M.S. 500-565)'un çağdaşı olan Hesykhios, Miletos doğumludur. Iustinianus'la yakın arkadaşlık kurmuş (M.S. 527-565) ve M.S. 565 yılından önce imparator tarafından kendisine Illustrius unvanı bahşedilmiştir. Bkz, Alten, 2012, s. 269.

da bu nedenle adının geçmediği akla gelmektedir. Theophanes Omologitis'te 444/445 yılında Konstantinopolis'in praefekti olan Kyros tarafından hamamın onarım gördüğü belirtilmektedir.

10. yüzyılda yazılmış olan Patria'da Bizans surları tarif edilirken Akhilleus Hamamı'nın yerinden de bahsedilmektedir: "Surlar, Yarımada'nın en yüksek tepesinde Akropol Kulesi'nden başlayıp Haliç boyunca Eugenius Kulesi'ne[11] kadar, batıya doğru devam etmektedir. Surların, kıyıda son bulduğu yerde Strategion ve Akhilleus Thermaesi yer almaktadır".

[11] Yalı Köşk Kapısı

Katalog No: 02

Yapının Adı: Zeuksippus Hamamları **(**Τα λουτρά του Ζευξίππου/ Οι θέρμες του Ζευξίππου)

İnşa Tarihi: 2. yüzyıl

Bibliyografya: Notitia Urbis Konstantinopolitanae (O. Seeck, 1876), s. 231; Patria, I- 35, II- 39 (çev. A. Berger, 2013), s.35, 75; Parastaseis Syntomoi Chronikai, 73, 82 (çev. A. Cameron ve J. Herrin), s.153, 161; Theodosius Kodeksi, 15- I- 52 (çev. C. Pharr, 1952), s.429; Sokrates Skholastikus, II- 16 (ed. R. Hussey, 1853) s. 95; Prokopios, I- 27 (çev. Özbayoğlu, 1994), s. 39; Theophanes Omologitis (çev. Mango ve Scott, 1997), s. 533; Khronikon Paskhale, I- 277 (çev. M. Whitby ve M. Whitby, 1989), s.16-17; Ioannes Malalas, XIII- 8, XIV-38 (çev. Jeffreys ve Scott, 1986), s. 174, 204; Georgius Kedrenus, I (çev. Bekker, 1838) s. 647; Mansi, 1765, XI, s. 610 B; Casson ve Strike, 1929, s. 14-17; Müller-Wiener, 1977, s. 51; Bassett, 1996, 492; Yegül, 2010, s. 210

Notitia'da, kentin en büyük hamamı ve gözde sosyal merkezi niteliğindeki Zeuksippus Hamamı II. bölgede[12] olduğu belirtilmektedir. Yegül, Hippodrom'un kuzeydoğu köşesinde Augusteion[13] ile Büyük Saray arasında yer alan hamamın sarayla doğrudan bağlantılı olduğuna değinmektedir. Hamam, Hippodrom'a doğru olan yol üzerinde imparatorların durak yeridir. Patria'da, İmparator Septimus Severus'un (d. 145- öl. 211), Pescennius Niger (d. 140- öl. 194) ile yaptıkları bir savaş sonrasında Niger'e olan kızgınlığı geçtiğinde, Zeus Hippos altarına lüks bir hamam inşa ettirdiği kaydedilmiştir. Bu nedenle hamam, 2. yüzyılın sonuna tarihlenmektedir.

Khronikon Paskhale ve Malalas'da, hamamdan heykelleri ve ihtişamıyla bahsedilmektedir. 330 yılında İmparator I. Konstantin (d. 272- öl. 337) tarafından hamamın inşası tamamlanmış, renkli mermer sütunlar ve bronz heykellerle dekore ettirilmiş ve 11 Mayıs 330'da açılışı yapılmıştır. Basset, hamamda tanrılar, mitolojik kahramanlar, filozoflar, önde gelen devlet adamları, yazarlar, şairler gibi dönemin önemli karakterlerinin heykelleri bulunduğunu söylemektedir. II. Theodosius (d. 401-

[12] Notitia'da bu bölgede 34 sokak, 98 ev, 13 özel hamam kaydedilmiştir.
[13] Augustaion, Hagia Sophia'nın güneyinde yer alan yarı kapalı bir avludur.

öl. 450) döneminde Zeuksippos Hamamı'nın çatı kısmında bir yenileme yapıldığı, çıkan kanunlardan anlaşılmaktadır; bu kanunlara göre Zeuksippos Hamamları'nın portikosunda bulunan dükkânların gelirleriyle bu binanın ihtiyaçları karşılanmakta ve bakımı yapılmaktadır. Müller-Wiener, 5. yüzyılın sonlarında hamamın hypokaust bölümünde tutukluların tutulduğundan söz etmekte, dolayısıyla da bu dönemde hamamın çalışmadığı anlaşılmaktadır. Khronikon Paskhale ve Socrates'te hamamla ilgili anlatılan olaylar düşünüldüğünde, Zeuksippos Hamamı, 4- 6. yüzyıllarda başkentin en merkezi ve en eski hamamı olarak karşımıza çıkmakta; ayrıca bu dönemde halkın yıkanma ihtiyacını karşılamak dışında, toplantıların yapıldığı sosyal bir merkez olarak da işlev gördüğü anlaşılmaktadır. [14] Kedrenus'ta bahsedildiği üzere, 532 yılında Konstantinopolis'te bir felaket yaşanmış, Nika ayaklanması sırasında çıkan yangında hamam büyük zarar görmüştür. Procopios, bu yangın sonrasında hamamın, I. Iustinianus (d. 482- öl. 565) tarafından restore edildiğini kaydetmiştir. Kaynaklar 7. yüzyılda da hamamda kamusal toplantıların yapıldığına ve hamamın önemini koruduğunu işaret etmektedir[15]. Patria'da ve Theophanes Omologitis'in khroniklerinde kaydedilen bilgilerden, İmparator Philippikos'un 712/713 yılında Zeuksippus Hamamı'nda yıkandığını ve buradaki renkli mermerden bir heykelin ona ait olduğunu bilmekteyiz; dolayısıyla hamamın 711-713 yılında hâlâ çalışmakta olduğunu anlamaktayız. Binanın, halen hamam olarak işlevini koruduğunu en son bu kaynaktan öğreniyoruz, ancak sonrasında işlevini ne zamana kadar sürdürdüğü hakkında kesin bir bilgimiz bulunmamaktadır. Müller-Wiener, 8. yüzyıldan sonra hamamın bir bölümünün Noumera adı verilen hapishaneye dönüştürüldüğü, bir bölümünün ise 8-12. yüzyıllarda imparatorluk için çalışan ipek işlikleri olarak kullanıldığı aktarmaktadır.

Dönem kaynaklarında anlatılanlar doğrultusunda, hamamın hangi dönemlerde kullanıldığı, kentin estetiği ve halkın sosyal hayatı içerisindeki yeri ve önemine dair fikir sahibi olabiliyoruz; ancak kaynaklarda hamamın fiziki durumu ya da işleyişi hakkında bilgi verilmemektedir. Bu nedenle Zeuksippus Hamamı'nın nasıl bir yapıya

---

[14] 343 yılında İmparator Konstantius, Konstantinopolis prefekti Philip'ten, görüşlerinden yararlanmak üzere Patrik Paul'u başkente çağırmasını ister. Bunun üzerine Prefekt Philip, Paul'u toplandıkları Zeuksippos Hamamı'na getirtir, bkz. Socrates, II, 16.
İmparator I. Leo(d. 401- ö. 474), doktor ve filozof olan İsokasios'u Khalkedon'dan getirtmiş, Zeuksippos Hamamı'nda halkın önünde onu onurlandırmıştır, ardından halk tarafından buradan alınarak Büyük Kilise'ye götürülmüş, vaftizinden sonra memleketine geri gönderilmiştir, bkz. Malalas, XIV, 38.

[15] 680 yılında Patrik Polykhronius'un Zeuksippos Hamamı'nda, başarısızlıkla sonuçlanan, bir ölü diriltme mucizesi gerçekleştirme denemesi yaptığını biliyoruz, bkz. Mansi, XI, s.610 B.

sahip olduğunu tam olarak bilemiyoruz. 1927-28 yılında Casson ve Strike tarafından arkeolojik kazısı yapılmış bir alanda bir hamama ait 6. yüzyıl duvarları, temel kalıntıları ve hypokaust sistemi ortaya çıkarılmış ve buluntular içinde yer alan iki heykel[16] kaidesinin sayesinde kalıntıların, kaynaklardan yalnızca görkemli bir hamam olduğunu öğrenebildiğimiz, Zeuksippus Hamamı'na ait olduğu anlaşılmıştır. Kazılarda ortaya çıkarılan temel kalıntıları, yapının planı ve mekânlar hakkında az da olsa fikir sahibi olmamızı sağlamıştır. Burada ortaya çıkarılan mekânlar gymnasium ve hamam olarak tanımlanmıştır. Kazılar da iki yapı grubu ortaya çıkarılmıştır. Batıda büyük, yuvarlak, kubbeli yapı ve doğuda peristilli bir portikoya açılan bir apsis bulunmaktadır. Bir bütün olarak bakıldığında, mekânlar hakkında kesin bir bilgi vermese de, kalıntılar gösteriyor ki Zeuksippos Hamamı büyük bir palaestrası olan bir gymnasium-hamam tipindedir.

[16] "ΑΙΣΧΗΝΗΣ" ve "ΕΚΑΒΗ" yazılı iki heykel kaidesi bulunmuştur.

Katalog No: 03

Yapının Adı: Kaminia Hamamı **(**Το λουτρό των Καμίνια/ Οι θέρμες του Καμίνια)

İnşa Tarihi: 2. yüzyıl

Bibliyografya: Patria, I- 39 (A. Berger, 2013), s. 23; Yegül, 2010, s. 210

Patria'daki anlatıma göre, Severuslar Dönemi kentinin sınırları dışında kalan Kaminia Hamamı'nı, Yegül, Konstantinos Forumu'nun[17] batısına yerleştirmektedir. İmparator Septimus Severus'un (d. 145- öl. 211), Peskennius Niger'e (d. 140- ö. 194) olan kızgınlığı geçtiğinde, şehrin iç kısmına Zeuksippos adında bir hamam ve şehrin dışına Kaminia diye anılan bir hamam olmak üzere iki lüks hamam inşa ettirdiği söylenmektedir. Dolayısıyla bu hamam 3. yüzyılın başına tarihlenmektedir. Çok büyük bir hamam olmasının yanı sıra ve burada günde iki bin kişinin yıkanabildiği bilinmektedir. Bu hamamların aydınlatma sistemi ve ihtişamı övülmekte; aydınlatma sisteminin nafta (neft)[18] kandilleriyle sağlandığı anlatılmaktadır. Zeuksippos Hamamı ile aynı zamanda yapıldığı bilinen bu hamamın ne Notitia'da ne de başka bir dönem kaynağında adının geçmemesi nedeniyle, hamamın 5. yüzyıldan önce işlevini yitirmiş olabileceği akla gelmektedir.

[17] Divanyolu Caddesi ile Vezir Hanı'nın kesiştiği yol üzerinde bulunmaktadır. Çemberlitaş.
[18] Ham petrolden elde edilen bir yağ türüdür.

Katalog No: 04

Yapının Adı: Konstantinai Hamamı **(**το λουτρό του Κωνσταντίναί/ θέρμες του)

İnşa Tarihi: 4. yüzyılın ikinci çeyreği

Bibliyografya: : Notitia Urbis Konstantinopolitanae (ed. O. Seeck, 1876), s. 237**;** Patria, II- 85 (çev. A. Berger, 2013), s. 107, 109; Sokrates Skholastikus, IV- 8 (ed. R. Hussey, 1853), s. 218; Ammianus Marcellinus, XXVII- 3 (çev. C. D. Yonge, 1911), s. 441; Khornikon Paskhale, I- 301 (çev. M. Whitby ve M. Whitby, 1989), s. 70; Sozomenes, VIII- 21 (çev. Walford, 1846) s. 407; Sokrates Skholastikus, VI- 18 (ed. R. Hussey, 1853), s. 218; Arseven, 1912, s. 210; Janin, 1950, s. 213; Yegül, 2010, s. 210, 211

Notitia'da Konstantinai Hamamı, X. Bölge'de kaydedilmiştir.[19]. Yegül, hamamı Konstantinos Martyrionu yakınına yerleştirmekte ve Kutsal Havariler Kilisesi'nin portikosu ile sınırlanan hamamın, kilisenin bir bölümünde yer almış olabileceğini önermektedir.[20] Büyük Konstantin Dönemi'nde (d. 272- öl. 337) hamamın yapımına başlanır ve 345 yılında II. Konstantios Dönemi'nde (d. 317- ö. 361) tamamlanır. İmparator Konstans (d. 320- öl. 350) ve İmparator Valens (d. 328- öl. 378) döneminde onarım gören yapı, 8. yüzyıla dek kullanılır. 375'te İmparator Valens, Khalkedon'un surlarını yıktırmış ve buradaki taşları hamam inşasında kullanmak üzere Konstantinai diye anılan halk hamamına getirmiştir. Khalkedon Surları'ndaki bir taşın üzerinde yazılı olan kehanete göre, bu taş bir su yapısında kullanıldığında, bu taşın, ileride olacak felaketten kenti koruyacağına inanılmaktaydı.[21] Khronikon Paskhale'de aktarılanlardan, hamamın adının önceden Konstantinai olduğu, 3 Ekim 427 tarihinde hamamın

[19] Notitia'da bu bölgede, 20 sokak, 636 ev, Konstantinai Thermaesi, 22 özel hamam kaydedilmiştir.
[20] Fatih Camii'nin güneyi kastedilmektedir.
[21] "Su perileri ıslak ayaklarla yaptıkları gizemli danslarıyla
Mağrur Bizans'ın görkemli sokaklarını adımlayınca,
Taşları hamam yapımında kullanılacak
Öfkenin yerle bir ettiği şehrin duvarları yıkılınca,
Vahşi topraklar, altın kilitler ve parlak kollarla süslü
Ister'in gümüş nehirlerinin üstünden geçip,
İskit kırlarını ve Moesia çayırlarını yok edecek
On binlerce ordusunu gönderecek.
Fakat zafer heyecanıyla Trakya'ya girdikleri zaman,
Kader orayı onlara mezar edecek." (Socrates, IV, 8)

inşasının tamamlanmasının ardından Theosdosianai Hamamı olarak anılmaya başladığını anlıyoruz. Patria'da, kentteki en büyük imparatorluk hamamlarından biri olan Konstantinai Hamamı'nın gösterişli dekorasyonuyla, Perseus ve Andromeda heykelleriyle bilindiği anlatılmaktadır. Çevresinde aristokratlara ait çok sayıda malikâne yer alan Konstantinai Hamamı'nın, halkın yıkanma ihtiyacını karşılamanın dışında, sosyal toplantılar için de hizmet vermektedir.[22] Konstantinai Hamamı'nın tam olarak yeri ve ne zamana kadar aktif olduğu bilinmemektedir. Fakat Arseven, bu hamamın üzerine, Osmanlı Dönemi'nde Çukur Hamamı'n inşa edilmiş olabileceğini önermektedir.

[22] "…Ertesi gün kilise bu kızgınlıkla terkedildi; insanlar, Ioannes'in görüşlerini benimsemiş papazlar ve kilisenin önde gelenlerinin gözetiminde Pesah Günü'nü kutlamak için Konstantinai diye anılan büyük hamamda toplandılar" (Sozomenes, VIII, 21).
"… 404 yılında Chrysosthomas'ın yandaşları kiliseyi terk ettiler ve Konstantinai adındaki hamamda bayramı kutladılar" (Socrates, VI, 18.)

Katalog No: 05

Yapının Adı: Oikonomion Hamamı **(**το λουτρόν τού Οίκονομίου)

İnşa Tarihi: 4. yüzyılın ikinci çeyreği

Bibliyografya: Patria, I- 60 (çev. A. Berger, 2013), s. 36; Yegül, 2010, s. 222

Patria'da Oikonomion Hamamı'nın, Büyük Saray'ın hemen dışında, birinci tepenin doğusunda ve Tzykanisterion[23] ile saray ahırlarının yakınına olduğu, hamamın Büyük Konstantin (d. 272- öl. 337) tarafından inşa ettirildiği kaydedilmiştir. Yegül ise, hamamın I. Basileos (d. 811- öl. 886) tarafından yaptırıldığı halde, hatalı olarak I. Konstantin'e atfedildiğini söylemektedir. Patria'nın aktardığına göre yedi salonu, on iki portikosu ve büyük bir piskinası olduğu anlatılan yapının portikoları on iki ayın iklimlerine göre, yedi salonu ise gezegenlere göre tasarlanmış olup, Nikephoras Phokas (d. 912- öl. 969) dönemine kadar bozulmadan korunmuş, sonrasında Iohannes Tzimiskes (d. 925- öl. 976) tarafından hamam tasfiye edilmiş ve hamamdan çıkan malzeme Khalke Kapısı üzerine inşa ettirilen şapelde kullanılmıştır.

[23] Sasani İmparatorluğu'ndan Bizans İmparatorluğu'na uyarlanmış bir çeşit polo oyunu olan tzykanion (τζυκάνιον) isimli oyunun oynandığı stadyuma verilen addır. Büyük Saray'daki ilk tyzkanisterion İmparator II. Theodosius (408–450) tarafından sarayın güney doğu bölgesine yaptırılmıştır.

Katalog No: 06

Yapının Adı: Katoptron Hamamı **(**το λουτρό των κατόπτρων)

İnşa Tarihi: 4. yüzyılın ikinci çeyreği

Bibliyografya: Patria, I- 60 (A. Berger, 2013), s. 35; Berger, 1982, s. 153; Yegül, 2010, s. 222

Patria'da Katapron Hamamı'nın Büyük Konstantin (d. 272- öl. 337) tarafından Büyük Saray'ın içinde, Oikonomion Hamamları'nın yakınlarında Sigma'ya[24] yakın bir alanda inşa ettirildiği anlatılmaktadır. Katoptron ve Oikonomion Hamamları, Nikephoros Phokas zamanına kadar ayakta kalmışlar fakat Iohannes Tzimiskes zamanında yıkılmışlardır. Yegül, Katoptron Hamamı'nın I. Basileus tarafından 9. yüzyılda yaptırıldığını, sonra II. Nikephorus Phokas Dönemi'nde (d. 912- öl. 969) tahrip edildiğini söylemektedir.

[24] Theophilos Döneminde (826-842) Büyük Saray'a yarım daire şeklindeki revak (Sigma) eklenmiştir.

Katalog No: 07

Yapının Adı: Anastasia Hamamı **(**Οι θέρμες του Αναστασίας)

İnşa Tarihi: 4. yüzyılın ikinci çeyreği

Bibliyografya: Notitia Urbis Konstantinopolitanae (ed. O. Seeck, 1876), s. 237; Ammianus Marcellinus, VI- 14 (çev. C. D. Yonge, 1911), s. 420; Sozomenes, VI- 9 (çev. Walford, 1846), s. 263; Sokrates Skholasticus, IV- 10 (ed. H. Bohn, 1853), s. 220; Theophanes Omologitis (çev. Mango ve Scott, 1997), s. 88; Khronikon Paskhale, I- 286 (çev. M. Whitby ve M. Whitby, 1989), s. 45; Yegül, 2010, s. 222

Anastasia Hamamı, Notitia'da IX. Bölge'de[25] kaydedilmiştir[26]. Yegül, hamamı Arcadius Forumu'nun yakınlarına yerleştirir ve hamamın su ihtiyacını Valens Su Kemeri'nden sağlamış olabileceğini önermektedir. Marcellianus[27], Anastasia Hamamı'nın 365 yılında Büyük Konstantin (d. 272- öl. 337) tarafından yaptırıldığını ve kız kardeşinin adı ile anıldığını söylemektedir. Diğer dönem kaynaklarında, 365- 367 yıllarında inşa edilen hamamın İmparator Valens (d. 328 -öl. 378) tarafından kızı Anastasia için yaptırıldığı söylenmektedir. Khronikon Paskhale'de ise Karosia ve Anastasia hamamlarının 365- 367 yılında yaptırıldığından ve 375 yılında Karosia Hamamı'nın metnin kaleme alındığı 10. yüzyılda halen kullanılmakta olduğundan bahsedilmektedir. Bu göz önünde bulundurulduğunda, Anastasia Hamamı'nın 375 yılına gelmeden işlevini yitirmiş olabileceği akla gelmektedir.

[25] Cerrahpaşa-Haseki civarıdır.
[26] Notitia'da bu bölgede 16 sokak, 116 ev, 1 thermae ve 15 balnea kaydedilmiştir.
[27] Ammianus Marcellinus, Antakya doğumlu bir asker ve tarihçi olup, 322-400 yılları arasında yaşamış, İmparator Iulianus ile birlikte Pers seferine katılmıştır. 31 kitaptan oluşan bir Roma tarihi yazan Marcellinus'un çalışmasından 353-378 yılları arasındaki olayları anlattığı 14-31. kitaplar günümüze kalmıştır.

Katalog No: 08

Yapının Adı: Karosia Hamamı **(**Οι θέρμες του Καρωσιαναί)

İnşa Tarihi: 4. yüzyılın ikinci çeyreği

Bibliyografya: Notitia Urbis Konstantinopolitanae (ed. O. Seeck, 1876), s. 235; Khronikon Paskhale, I- 286, 288 (çev. M. Whitby ve M. Whitby, 1989), s. 85, 88; Skholasticus, IV- 10 (ed. H. Bohn, 1853), s. 220; Sozomenos, VI- 9 (çev. Walford, 1846), s. 263; Yegül, 2010, s. 220

Karosia Hamamı, Notitia'da VII. Bölge'de kaydedilmiştir[28]. Yegül, hamamın Valens Su Kemeri'nin etrafında, Kalenderhane Hamamları'nın yakınında olduğunu ve hamamın, su ihtiyacını da buradan sağladığını söylemektedir. Khronikon Paskhale ve Socrates, Hamamın 365- 367 yıllarında, İmparator Valens (d. 328- ö. 378) tarafından kızı Karosia için yaptırıldığını; I. Valentinianus (d. 321- ö. 375) Dönemi'nin Praefekti Vindanneo Magnus zamanında, 375 yılında, bu hamamın tekrar açıldığı kaydetmişlerdir. Sozomenos, 440-443 yıllarında bu hamamın halen var olduğunu söylemektedir 7. yüzyılın ikinci yarısından sonraki kaynaklarda adına rastlanmayan Karosia Hamamı'nın bu yüzyılda önemini yitirmiş ya da kullanım dışı kalmış olmalıdır.

[28] Notitia'da bu bölgede 85 sokak, 1 thermae, 11 balnae kaydedilmiştir.

Katalog No: 09

Yapının Adı: Dapsiles Ydor Hamamı (Το λουτρό του Δαψιλές υδωρ)

İnşa Tarihi: 4. yüzyılın ikinci çeyreği

Bibliyografya: Sokrates, IV- 8 (ed. R. Hussey, 1853), s. 231

Sokrates, Valens Su Kemeri'nin inşası tamamlandığında, Konstantinopolis preafecti Klearkhus'un, Dapsiles Ydor[29] ismi verilen görkemli bir hamam yaptırdığını ve metnin yazıldığı dönemde hamamın bulunduğu yere Theodosius Forumu denildiğini söylemektedir. Bunlar göz önünde bulundurulduğunda Forum Theodosius'un, 366/367 yılında inşa edilmiş olan Dapsiles Ydor Hamamı'nın üzerine yapıldığı düşünülebilir.

[29] "Δαψιλές υδωρ", cömert su anlamına gelmektedir.

Katalog No: 10

Yapının Adı: Arkadianai Hamamı (Οι θέρμες του Αρκαδίαναι)

İnşa Tarihi: 4. yüzyılın ikinci çeyreği

Bibliyografya: Notitia Urbis Konstantinopolitanae (ed. O. Seeck, 1876), s. 230; Prokopios, I- 30 (çev. Özbayoğlu, 1994) s. 41- 42; Von Millingen, 1899, s. 7, 256, 257; Markellinus Komes (ed. C. Wechel, 1546), s. 11; Khronikon Paskhale, I- 294 (çev. M. Whitby ve M. Whitby, 1989), s. 56; Arseven, 1912, s. 210; Janin, 1950, s. 211

Notitia'da, Arkadianai hamamı, I. Bölge'de kaydedilmiştir.[30] Prokopios, Arkadianai'nin bir kamu hamamı olduğunu ve Marmara'dan yukarı, kentin doğu tarafına doğru gemiyle giderken solda Konstantinopolis'i süslediğini ve İmparator Iustinianus'un hamama büyük bir portiko eklettirip, burayı ihya ettiğini söylemektedir. Von Millingen ise Arkadianai Hamamı'nın bulunduğu yeri şöyle tarif etmektedir: "*İstanbul'da mesafelerin ölçüldüğü kilometre taşı olan Milion, Yarımada'nın en yüksek noktasında, Ayasofya'nın güneybatısında bulunmakta ve Bizantion'un girişlerinden biri olarak belirtilmektedir. Surlar buradan, Hagia Eirene Kilisesi'nin yanındaki düzlükte bulunan Burmalı Sütun'a doğru devam etmektedir. Buradan surlar Seraglio Deniz Feneri yakınındaki Topi'den Marmara Denizi'ne inmekte, kuzeye dönerek Yarımada'nın kıyısından tepesine kadar olan yerleri geçerek Arkadius Hamamı ve Mangana ile devam etmektedir.*" 6. yüzyıl kaynağı olan Markellinus Komes'de[31] Arkadianai Hamamı'nın 394 yılında İmparator Arkadius (d. 370- öl. 408) tarafından yaptırıldığı; Khronikon Paskhalion'da ise İmparator Arkadius'un kızı Arkadia tarafından inşa edildiği söylenmektedir. Saray-ı Nefise Mektebi'nin altında bir takım kemerler bulunmuştur. Arseven, bu kalıntıların Arkadianai olarak bilinen hamama ait olduğunu önermektedir.

[30] Notitia'da, birinci bölgede 29 sokak, 118 ev, 1 saray ve 15 özel hamamın bulunduğu söylenmektedir.
[31] (öl. yak. 534)

Katalog No: 11

Yapının Adı: Honorius Hamamı (Οι θέρμες του Ονώριος)

İnşa Tarihi: 4. yüzyıl

Bibliyografya: Notitia Urbis Constantinopolitanae, (ed. O. Seeck, 1876), s. 233; Theodosius Kodeksi, 15- I- 50 (çev. Pharr, 1952) s. 429; Janin, 1950, s. 214

Notitia'da V. Bölge'de[32] kaydedilmiş olan Honorius Hamamı Batı Roma imparatoru Honorius (d. 384- öl. 423) tarafından 4. yüzyıl sonunda inşa edilmiştir. İmparator Theodosius döneminde (d. 401- öl. 450), 29 Ekim 412 tarihinde çıkarılan bir kanunla, şehrin preafecti Isodorus'a (öl. 447) Honorius Hamamı'nın önüne kadar devam edecek ihtişamlı potikolar yapılması için emir verilmiştir.

[32] Notitia'da bu bölgede 23 sokak, 184 ev, 2 thermae ve 11 balnae kaydedilmiştir.

Katalog No: 12

Yapının Adı: Honorius Hamamı (Οι θέρμες του Ονώριος)

İnşa Tarihi: 4. yüzyıl

Bibliyografya: Notitia Urbis Constantinopolitanae, (ed. O. Seeck, 1876), s. 240; Janin, 1950, 214; Yegül, 2010, s. 224

Notitia'da Honorius adında kaydedilen iki hamamdan biri XIII. Bölge'de[33] yer almaktadır. Janin ve Yegül Honorius'un, doğum yeri olan kente ikinci bir hamam armağan ettiğinden bahsetmektedirler.

[33] Notitia'da bu bölgede 431 ev, 1 thermae ve 5 balnae kaydedilmiştir.

Katalog No: 13

Yapının Adı: Helenianai Hamamı (Το λουτρό του `Ελενιανί)

İnşa Tarihi: 4. yüzyıl

Bibliyografya: Theophanes Omologitis (çev. Mango ve Scott, 1997) s. 218; Yegül, 2010, s. 224

Yegül, Helenianai adı ile tanınan hamamı kentin batı kesiminde, Samatya'da, deniz kıyısına yerleştirmektedir. 4. yüzyıl ortalarına tarihlenen bu bina Saray-Kilise-Hamam kompleksidir ve Helena Sarayı ve Kilisesi'nin bir bölümünü oluşturur. İmparator Iulianus'un (d. 331- öl. 363) eşi Helana adına yaptırılmış olmalıdır. Theophanes Omologitis'in khronografyasında 498/499 yılında Helenianae Hamamı'ndaki bir havuzda bir Arien'in acılar içinde öldüğü ve bu olayın resimlendiği söylenmektedir. Dolayısıyla hamamın beşinci yüzyıl sonuna kadar aktif olduğu düşünülebilir.

Katalog No: 14

Yapının Adı: Germanos Hamamı (Το λουτρό του Γερμανος)

İnşa Tarihi: 4. yüzyıl

Bibliyografya: Banduri, 1711, III, s. 132; Berger, 1982, s. 153; Janin, 1950, s. 214; Yegül, 2010, s. 224

Banduri'nin derlemesindeki bir yazıtta aktarılana göre, İmparator I. Valentinianus (d. 321- öl. 375) ve İmparator Gratianus Dönemi'nde (d. 359- öl. 383) yaşamış olan Patrik Germanos, 4. yüzyıl sonlarında Pelopónnisos Generali olduğunda kendi evini bir halk hamamına dönüştürmüştür. Berger, Germanos Hamamı'nın Notitia'da tek tek sayılan hamamların içinde bulunmamasını, bu hamamın balneum privatum (kişiye ait hamam) olma ihtimali ile açıklamaktadır. Janin ve Yegül'e göre ise bir diğer ihtimal de bir saray veya malikâne ile bağlantılı yarı kamusal bir mahalle hamamı olmasıdır.

Katalog No: 15

Yapının Adı: Rufiniane Hamamı (Το λουτρό του Ρυφινιανας)

İnşa Tarihi: 4. yüzyıl

Bibliyografya: Banduri, 1711, III, s. 130

Banduri'de, Büyük Theodosius'un (d. 347- öl. 395), Forum Tauri yakınındaki Rufianes Sarayı'na bir hamam inşa ettirdiği belirtilmektedir. İsmini içinde bulunduğu saraydan almış olan Rufiniane Hamamı bu nedenle 4. yüzyıla tarihlenmektedir.

Katalog No: 16

Yapının Adı: Aleksandros Hamamı (Οι λούμα τού Αλεξάνδρου)

İnşa Tarihi: 4- 5. yüzyıl

Bibliyografya: Khronikon Paskhale, I- 327 (çev. M. Whitby ve M. Whitby, 1989), s. 118; Theophanes Omologitis (çev. Mango ve Scott, 1997), s. 279; Janin, 1950, s. 210; Fıratlı, 1974, s. 35; Müller-Wiener, 1977, s. 50; Berger, 2012, s. 77

Khronikon Paskhalion'da, 532 yılında çıkan yangında, alevlerin kuzeyden gelen rüzgârla Praetorium'u[34] aşarak Alksandros Hamamını yaktığını ve buradan Sampson Hastaneleri'in bir kısmına ve Eirene Senato Binası'na sıçradığı anlatılmaktadır. Theophanes Omologitis'te ise Yeşiller ve Maviler'den bir takım partizanın Augusteon'dan gelip Phorbus Sarayı'nı yaktığını, sonra gidip Aleksandros Hamamı'nı, Büyük Sampson Hastanesi'ni ve Büyük Kilise'yi yaktıklarını söylemektedir.[35] Buna dayanarak hamamın II. Bölgede, Hagia Eirene'nin kuzeyinde olduğu söylenebilir. 1973-1974 yıllarında İstanbul Arkeoloji Müzeleri Ek binaları yapılırken, eski binanın arkasında, 4- 5. yüzyıla tarihlenen çifte hamam kalıntısı ortaya çıkarılmıştır[36]. Müller-Wiener ve Berger, bu kalıntıların 532'deki Nika ayaklanması sırasında büyük yangının başladığı Aleksandros Hamamı olabileceğini önermekteler.

[34] Roma döneminde kastrumda bulunan karargâh binasıdır.
[35] Theophanes'in "Büyük Kilise" derken Khronikon Paskhale'deki gibi Hagia Eirene'yi mi yoksa Hagia Sophia'yı mı kastettiği tam anlaşılmamaktadır.
[36] İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin doğusunda ortaya çıkarılan kalıntılar 4-5. yüzyıla tarihlenen sıra tipi planlı bir çifte hamama aittir. Birbirine eşit ölçülerde iki caldarium(sıcaklık), üç nefli bir apodyterium (soyunmalık), bunlara bağlı olarak yarı yuvarlak ve dörtgen havuzlar, hypocaustu(ısıtma sistemi) olan üç odadan oluşmaktadır.(Müller-Wiener, 1977, s. 50)

Katalog No: 17

Yapının Adı: Eudoksia Hamamı (Οι θέρμες του Ευδοξιαναί)

İnşa Tarihi: 5. yüzyıl

Bibliyografya: Notitia Urbis Constantinopolitanae (ed. O. Seeck, 1876), s. 233; Janin, 1950, s. 213; Yegül, 2010, s. 222

Notitia'da V. Bölge'de[37] kaydedilmiş olan Eudoksia Hamamı, Konstantinus Forumu ile Strategion yanındadır. Janin, hamamın İmparator Arcadius'un (d. 370- öl. 408) karısı Eudoksia'nın adına yapılmış olabileceğini önermektedir. Yegül ise bu hamamın Akhilleus hamamı ile aynı yapı olabileceğini söylemektedir.

[37] Notitia'da bu bölgede 23 sokak, 184 ev, 2 thermae ve 11 balnae kaydedilmiştir.

Katalog No: 18

Yapının Adı: Dagistheus Hamamı (Οι θέρμες τού Δαγισθαίου)

İnşa Tarihi: 5. yüzyıl

Bibliyografya: Ioannaes Malalas, XVIII- 17 (çev. Jeffreys ve Scott, 1986), s. 252; Theophanes Omologitis (çev. Mango ve Scott, 1997) s. 267, 369; Janin, 1950, s. 210; Yegül, 2010, s. 222

Janin, aynı zamanda Anastasius Hamamları adıyla da tanınmakta olan Dagistheus Hamamı'nı, Hippodrom'un güneybatısında, Büyük Saray'ın hemen dışında, Aziz Anastasia Kilisesi'nin karşısına yerleştirmektedir.[38] Ioannaes Malalas ve Theophanes Omologitis'in aktarmalarına göre, Dagitheus Hamamı'nın yapımına İmparator I. Anastasius (d. 430- ö. 518) tarafından 5. yüzyıl sonlarında başlanır ve I. Iustinianus (d. 482- ö. 565) tarafından 528 yılında inşası tamamlanır. Theophanes Omologitis'te İmparator Tiberios'un 579 yılında tahta çıktığında yaşanan bir olay anlatılmaktadır: "*Tiberios imparator olduğunda, Hippodrom'da toplanan gruplar 'Roma'nın imparatorunun adını söyle' diyerek slogan atmaya başladılar. Bunun üzerine Tiberios 'Dagistheus Hamamı'nın karşısındaki kilisenin adı ne? İşte imparatorun adı da aynı' diyerek cevap vermiştir.*" Buna dayanarak 579 yılında bu hamamın aktif olduğu anlaşılmaktadır. Janin, hamam 9. yüzyıl başlarında terk edildiğinde, hamamın hypocaustunda bir keşişin yaşadığını aktarmaktadır. Yegül, hamamın, olasılıkla Büyük Saray'ın bir bölümü niteliğindeki Küçük Dagistheus Sarayı'nın bir parçasını oluşturduğunu söylemektedir.

[38] İstanbul, Sokollu Mehmet Paşa Camii'ne yakındır.

Katalog No: 19

Yapının Adı: Anthemios Hamamı (Οι λούμα τού Ἀνθημίου)

İnşa Tarihi: 5. yüzyılın üçüncü çeyreği

Bibliyografya: Patria, III- 106 (çev. A. Berger, 2013), s.187; Janin, 1950, s. 211; Yegül, 2008, s. 180

Yegül, Konstantin surlarının dışında, kentin batısında, Mokios Sarnıcı'nın[39] yanında olduğu düşünülen Anthemios Hamamı'nın, özel bir saray ya da malikâne ile bağlantılı olduğunu savunmaktadır. Patria'ya göre, İmparator Markianos'un (d. 396- öl. 457) damadı, Batı Roma İmparatoru Procopius Anthemios'un (d. 420- öl. 472) Konstantinopolis'te bir malikâne, hamam, girokomeion[40] ve bir kilise inşa ettirdiği bilinmektedir. Janin, bu hamamın Batı Roma İmparatoru Anthemius veya aynı adı taşıyan dedesi tarafından 467 yılı dolaylarında yaptırılmış olduğu belirtmektedir.

[39] İmparator I. Anastasius (491-518) tarafından yaptırılmış olduğu düşünülen Mokios Sarnıcı, İstanbul'da Fındıkzade semtinde bulunmaktadır.

[40] Huzur evi

Katalog No: 20

Yapının Adı: Blakhernai (Saray) Hamamı (Οι λούμα τού βλαχερνῶν)

İnşa Tarihi: 5. yüzyılın üçüncü çeyreği

Bibliyografya: Patria, III- 75 (çev. A. Berger, 2013), s. 177**;** Janin, 1950, s. 211

Janin, Blachernai Sarayı'nın bir bölümü olan hamamın, Theodosius Surları'nın Haliç ile birleştiği yerdeki, Blachernai adı verilen kesimdeki, altıncı tepede yer aldığını önermektedir. Patria'da aktarılanlara göre, I. Leo Makalles (d. 401- öl. 474) Blakhernai'de bir hamam inşa ettirmiş ve buraya pek çok mülk bağışlamıştır. 581'de yapıya bir portiko eklenmiştir. Bu dönemde hamam surların dışındayken, Heraklios Döneminde (610- 641) sur içine dâhil olmuştur ve burada çok sayıda mucize gerçekleşmiştir.

Katalog No: 21

Yapının Adı: Sophianae Hamamı/ (Οι λούμα τού Σοφίαναί)

İnşa Tarihi: 6. yüzyıl

Bibliyografya: Theophanes Omologitis (çev. Mango ve Scott, 1997), s. 359; Yegül, 2010, s. 224

Yegül, Sophianae Hamamı'nı, Forum Taurus'ta, X ile XI. Bölgeler arasına yerleştirmektedir. Theophanes Omologitis'e göre, II. Iustinus (d. 520- ö. 578) Forum Taurus'taki daha eski bir hamam yapısı olan Tauros Hamamı'nı onartmış ve yeni yaptırdığı hamama karısı Sophie'nin adını vermiştir.

Katalog No: 22

Yapının Adı: Areobindus Hamamı/ Petrus Hamamı (Οι λούμα τού Αρεοβίνδου/ Πέτρος)

İnşa Tarihi: 6. yüzyıl

Bibliyografya: Patria, III, 59 (çev. A. Berger, 2013), s. 171; Georgios Monakhos, 13 (ed. E. Weber, 1838) s. 822; Striker ve Kuban, 1978, s. 31-36; Yegül, 2008, s. 181; Berger, 2011, s. 77

Yegül, Petrus Hamamı olarak da bilinen Areobindus Hamamı'nın konumunu, Konstantinanae Mahallesi'nde, Valens Su Kemeri'nin yanında olarak önermektedir. Patria'da kaydedildiği üzere, İmparator Maurikios'un (582- 602) erkek kardeşi Petrus, Areobindus'taki Theotokos Kilisesi'ni ve Areobindus Hamamı'nı inşa ettirmiştir. İsimlerini, I. Iustin Döneminde (518- 527) burada bulunan General Flavius Areobindus'un (d. ?- öl. 449) konutundan almış olan bu kilise ve hamam, konuttan 92 yıl sonra 598 yılında inşa ettirilmiştir. Bu nedenle, hamamın inşa tarihi 6. yüzyıl sonu, 7. yüzyıl başı olarak düşünülebilir ve Patria'daki aktarmadan 10. yüzyılda halen faal olabileceği düşünülebilir. Kalenderhane Camii'nin (Kyriotissa Manastırı Kilisesi) inceleme ve restorasyon çalışmaları sonucunda, Striker ve Kuban'ın hazırladıkları kazı raporunda bu alandaki ilk inşaat evresinin, doğrudan Valens Su Kemerleri'ne bağlı olan ve yarım daire planlı bir avlusu olan, erken 5. yüzyıldan kalma bir hamam kalıntısı ortaya çıktığı kaydedilmiştir. Berger, 6. yüzyıl sonunda, ilk kilise yapıldığında yıkanma odalarından birinin, belki de bir tür kutsal hamam olarak kullanılmaya devam etmiş olabileceğini önermektedir. Georgios Monakhos, 857 yılında hamamın ziyaretçilerinden olan Logotheten Theoktistos'un, bu hamamda öldürüldüğünü anlatmaktadır. Bu nedenle hamamın 9. yüzyılda faal olduğu düşünülebilir.

Katalog No: 23

Yapının Adı: Smaragdes Hamamı (Οι λούμα τού Σμαραγδης)

İnşa Tarihi: 6. yüzyılın son çeyreği

Bibliyografya: Patria, III, 197(çev. Berger, 2013), s. 219; Berger, 2013, s. 323.

Patria'ya göre Trakyalı II. Tiberius Konstantin (d. 520- öl. 582) dönemindeki soylu bir general ve patrik olan Smaragdos tarafından kendi konutunun yanına bir hamam yaptırılmıştır. Smaragdes adlı bir kadınla ilgili bilgi bulunamadığından, burada bahsedilen kişinin 585-589 yıllarında Roma'nın ilk piskoposu olan Smaragdos olduğu kabul edilmektedir.

Katalog No: 24

Yapının Adı: Armatios Hamamı (Οι λούμα τού Αρματίου)

İnşa Tarihi: M. S. 594

Bibliyografya: Patria, III, 62 (çev. A. Berger, 2013) s. 173

Patria'da aktarılana göre, İmparator Maurikios'un (d. 539- öl. 602) parakoimomenosu[41] Stephanos tarafından Maurikios'un on ikinci yılında, 594 yılında[42], Armatiou'da Krioi Sarnıcı, yaşlılar evi ve bir hamam inşa ettirilmiştir.

[41] Parakoimomenos (παρακοιμωμενος) : İmparatoru koruyan asker.
[42] İmparator Maurikios'un hükümdarlık süresi M. S. 582- 602 yıllarıdır. Maurikios'un on ikinci yılı 594 yılına tekabül etmektedir.

Katalog No: 25

Yapının Adı: Hieron Hamamı (Οι λούμα τού Ιέρων)

İnşa Tarihi: 6. yüzyılın ilk yarısı

Bibliyografya: Prokopios, I- 32 (çev. Özbayoğlu, 1994), s. 43

Prokopios, İmparator Iustinianus'un (d. 484- öl. 565) Hieron'da bir hamam (loutron-küçük kamu hamamı) yaptırdığını söylemektedir.

Katalog No: 26

Yapının Adı: Zeuksippos Hamamı Yanındaki Küçük Hamam

İnşa Tarihi: 6. yüzyıl

Bibliyografya: Petrus Gyllius (çev. Özbayoğlu, 1997) , s.71

Petrus Gyllius'a göre, Zeuksippos Hamamı yakınındaki küçük bir hamamın varlığı Leontios[43]'un bir epigramından öğrenilmektedir.

"Artık üzülme Zeuksippos,

Yanında yükseldiği için bu hamam;

Büyük Ayı'nın yanında da,

Tatlı tatlı parıldar Erotylos."

[43] Leontius Scholasticus 6. yüzılda yaşamış Bizanslı bir ilahiyatçıdır.

Katalog No: 27

Yapının Adı: Çifte Hamam

İnşa Tarihi: 6. yüzyılın ilk yarısı

Bibliyografya: DuCange, 1680, s. 94

DuCange, şair Paulus Silentiarius'un[44] bir epigramından hareketle, kadınlar ve erkekler için inşa edilmiş bir çifte hamamın varlığından söz etmektedir.

[44] Paulus Silentiarius(d.520-ö.575) I. Iustinianus Dönemi'nin saray hizmetlilerinden ve zenginlerinden olan bir şairdir.

Katalog No: 28

Yapının Adı: Bazilika Hamamı (Οι θέρμες της βασιλικής)

İnşa Tarihi: 6. yüzyılın ilk yarısı

Bibliyografya: Banduri, 1711, III- 416, s. 145; DuCange, 1680, s. 94

Banduri'nin derlemesinde bulunanan, Skholastikus Leontius'un[45] bir epigramının incelenmesi sonucunda Bazilika Hamamının varlığından haberdar olunmuştur.

[45] Skholastikus Leontius Minotauros, İmparator Iustinianus Dönemi'nde 540-555 yıllarında faal olan Bizanslı bir şairdir.

Katalog No: 29

Yapının Adı: Pithikheion (Saray) Hamamı (το του παλατον λουτρον Πιθήχειον)

İnşa Tarihi: 9. yüzyıl öncesi

Bibliyografya: Symeon Magister, I- 7 (ed. E. Weber, 1838), s. 610; (Janin, 1950, s. 215).

Pithikheion'daki bu hamamın konumu tam olarak bilinmese de Janin, hamamın Büyük Saray'ın içinde olabileceğini önermektedir. Symeon Magister'in khroniklerinde Ermeni lakaplı İmparator V. Leo (d. 775- öl. 820) döneminde bu hamamda geçen bir olay anlatılmaktadır.

Katalog No: 30

Yapının Adı: Forum Bovis Hamamı (Το λουτρό των βους)

İnşa Tarihi: 9. yüzyılın ilk yarısı

Bibliyografya: Patria, III- 174 (çev. A. Berger, 2013), s. 211; Von Millingen, 1912, s. 199

Patria'ya göre, saraydaki ziyafetlerden sorumlu olan Hadım Niketas tarafından İmparator Theophilos Dönemi'nde (d. 813- öl. 842) Forum Bovis[46] yakınında büyük bir hamam inşa ettirilir. Yaptırılan en geç tarihli büyük halk hamamlarından biridir. Millingen, Niketas tarafından yaptırılan bu hamamın Osmanlı'da Kızlar Ağası Hamamı[47] olarak tekrar kullanılmış olabileceğini ve hamamın su ihtiyacını Bodrum Camisi'nin yanındaki sarnıçtan karşılanmış olabileceğini önermektedir.

[46] Aksaray'da bulunduğu önerilen 4. yüzyıl forumudur.
[47] Laleli'de bulunan 17. yüzyıl yapısı olan Kızlar Ağası Hamamı 1920'de yıkılmıştır.

Katalog No: 31

Yapının Adı: Petrin Hamamı (Το λόετρον των Πετρίν)

İnşa Tarihi: 9. yüzyılın ikinci yarısı

Bibliyografya: Patria, III- 186 (çev. A. Berger, 2013), s. 217; Yegül, 2010, s. 224

Yegül'e göre, Petrin Hamamı, Haliç üzerindeki Petrion Bölgesi'nde olmalıdır. Patria'da I. Basileus'un (d. 811- öl. 886) Hagia Euphemia Manastırını, Petrin'daki mezarları ve hamamı inşa ettirdiği ve kızlarını burada kutsadığı kaydedilmiştir.

Katalog No: 32

Yapının Adı: Mopias Saray Hamamı (το του παλατον λουτρον Μοπιασ)

İnşa Tarihi: 9. yüzyıl sonu- 10. yüzyıl başı

Bibliyografya: Yegül, 2010, s. 224

Hakkında bildiklerimiz Yegül'ün anlattıkları ile sınırlı olan Mopias Hamamı, II. Bölgede, Hagia Eirene Kilisesi'nin doğusundadır ve Mopias Sarayı'nın bir bölümünü oluşturmaktadır. VI. Leon (d. 886- öl. 912) tarafından yaptırılmıştır ve oğlu VII. Konstantin (d. 905- öl. 959) tarafından onartılmıştır. Bu hamam, Mopias adı verilen özel saray ya da malikânenin bir parçasıdır. Bir epigramda "Mopias Hamamları" olarak kaydedilen kadınlar hamamından bahsedilir.

Katalog No: 33

Yapının Adı: Marina Sarayı Hamamı (Το μέγα λουτρον των Μαρινησ)

İnşa Tarihi: 9. yüzyıl sonu- 10. yüzyıl başı

Bibliyografya: Theophanes Sunekhistai, VI, 42 (ed. E. Weberi, 1838), s. 460; Yegül, 2010, s. 223

Yegül'e göre, Mangana'daki Hagios Georgios ve Hodegetria Meryem Kiliseleri'nin yanında, kıyıda yer almaktadır. Theophanes Kontinuatus'da[48], İmparator VI. Leon (d. 866- öl. 912) tarafından limanda yaptırılan hamamın, öncesinde ihmal edilmiş olsa da VI. Leon'un oğlu VII. Konstantin (d. 905- öl. 959) tarafından restore edildiği kaydedilmiştir. VII. Konstantin, Büyük Saray'ın bir ek yapısı niteliğindeki Marina Sarayı'nın bir parçası olarak I. Bölgede gösterilen hamamı kendi zevkine göre tasarlamış, ihtişamlı ve benzersiz çekicilikte bir hamam haline getirmiştir. Dekorasyonundan çok yapısıyla ilgi uyandıran bir hamam inşa etmiştir.

[48] Theophanes Kontinuatus tarih yazıları derlemesi olan bir 11.yüzyıl el yazmasında korunmuştur. 813-867 yıllarını kapsayan Theophanes Kontinuatus, 285-813 yıllarını içeren bir tarih kitabı olan Theophanes Omologitis'in Kronik kitabının devamı niteliğinde olduğundan bu isimle anılmaktadır.

Katalog No: 34

Yapının Adı: Blakhernai Kutsal Hamamı (το άγιον λουμα των Βλαχερνών)

İnşa Tarihi: 10. yüzyıl öncesi

Bibliyografya: Patria, III, 214 (çev. A. Berger, 2013), s. 227; Konstantine Phorphyrogennetos, II- 12 (çev. Moffatt ve Tall, 2012), s. 552- 556; Yegül, 2010, s. 225.

Adından da anlaşıldığı üzere Blakhernai Kutsal Hamamı, Saray- Theotokos Kilisesi - Bazilikadan oluşan Blakhernai kompleksinin bir parçasıdır. Seremoniler Kitabı'na göre, Bizans imparatorlarının cuma günü törenlerinde bu hamam önemli bir yere sahiptir. Patria'ya göre, İmparator II. Romanos'un (d. 939- öl. 963) oğlu II. Basileios Dönemi'nde (d. 976- öl. 1025) kutsal hamam tasfiye edilmiş ve yeniden inşa edilmiştir. Hamam öncekinden çok daha iyi ve güzel şekilde dekore edilmiş olup, gümüşten ve altından yapılmış ikonalar ile süslenmiştir. Kutsal Hamam, Theotokos Kilisesi ile birlikte 1070'te yanmıştır.

Katalog No: 35

Yapının Adı: Hodegetria (Manastır) Hamamı (Οι λούμα τού Ὁδηγήτρια)

İnşa Tarihi: 11. yüzyıl öncesi

Bibliyografya: Berger, 1982, s. 159; Yegül, 2010, s. 224

Yegül, Hodegetria Hamamı'nı, I. veya II. Bölgede, Hagia Sophia'nın kuzeydoğusunda, birinci tepenin altına yerleştirmektedir. Berger, 11. yüzyıla ait bir epigramda, manastırın bir bölümünü meydana getiren halk hamamlarının havuzundan bahsedildiğinden, hamamın, Hodegetria Manastırı ile bağlantılı, kamuya açık bir hamam olabileceğini önermektedir.

Katalog No: 36

Yapının Adı: Pantokrator (Manastır) Hamamı (το λουτρό του Παντοκράτωρ)

İnşa Tarihi: ?

Bibliyografya: Von Millingen, 1912, s. 239

Pantokrator Manastırı'nda aynı anda en fazla 6 kişinin yıkanabileceği büyüklükte bir hamam olduğu, hastaların şifa için yıkandıkları günlerin haricinde, manastırın rahiplerinin de ayda iki kez bu hamamda yıkandıkları bilinmektedir.

4. BÖLÜM
İSTANBUL'DA ARKEOLOJİK KALINTILARINA ULAŞILAN BİZANS DÖNEMİ HAMAMLARI KATALOĞU

Kat. No: 01

Yapının Adı: Zeuksippos Hamamı

Bulunduğu yer: Sultanahmet Camii Medresesi önü.

Bibliyografya: Arseven, 1909, s. 133-134; Casson ve Strike, 1929, s. 14-17; Janin, 1950, s. 215-217; Duyuran, 1952, s. 23- 32; Müller-Wiener, 1978, s. 51-52; Ertuğrul (1989), s. 42

Dönem kaynaklarından, Zeuksippos Hamamı hakkında pek çok bilgiye ulaşsak da yeri hakkında kesin bilgiler bulunmamaktaydı. 1927-28 yılında Ayasofya'nın karşısına denk gelecek şekilde ortaya çıkarıldığı öne sürülmüştür. Kazısı yapılan alanda bir hamama ait 6. yüzyıl duvarları, temel kalıntıları ve hypocaust sistemi ortaya çıkarılmış ve buluntular içinde yer alan iki heykel kaidesinin sayesinde kalıntıların, kaynaklardan yalnızca görkemli bir hamam olduğunu öğrenebildiğimiz, Zeuksippos Hamamı'na ait olduğu anlaşılmıştır.

Burada ortaya çıkarılan mekânlar gymnasium ve hamam olarak tanımlanmıştır. Kazılar da iki yapı grubu ortaya çıkarılmıştır. Batıda büyük, yuvarlak, kubbeli yapı ve doğuda peristilli bir portikoya açılan bir apsis bulunmaktadır. Bir bütün olarak bakıldığında, mekânlar hakkında kesin bir bilgi vermese de, kalıntılar gösteriyor ki Zeuksippos Hamamı büyük bir palaestrası olan bir gymnasium-hamam tipindedir (Resim 21).

Kat. No: 02

Yapının Adı: Kalenderhane Hamamı

Bulunduğu yer: Beyazıt, Kalenderhane Cami yanı

Bibliyografya: Kuban ve Striker, 1971, s. 254- 255; Müller-Wiener, 1978, s. 49; Ertuğrul (1989), s. 421

1967- 1971 yılları arasında yapılan arkeolojik kazılarda, Beyazıt'ta Kalenderhane Camisi'nin yanında, 368- 373 yılları arasında inşa edilmiş olan Valens Su Kemeri'ni tam bir dik açıyla kesen 4. yüzyıl sonu, 5. yüzyıl başına tarihlenen bir hamam kalıntısı ortaya çıkarılmıştır (Resim 22, 23).

Hamam, üç mekândan oluşmaktadır. Bu mekânlardan en büyüğü olan A mekânı, Valens Su Kemeri'ni dik olarak bölmektedir. Kuzeydoğunda bulunan bir kapıyla girilen yonca planlı bu mekâna, kuzeydoğu- güneydoğu doğrultusunda uzanan bir dikdörtgen bir niş biçiminde olan giriş kısmı ile ulaşılmaktadır. Orta alanı yaklaşık 5 m. çapında, dairesel formda olan mekânın doğusunda ve batısında havuzların bulunduğu iki niş yer almaktadır.

A mekânının güneybatısından, B mekânına bir kapı ile geçilmektedir. 3.75 m. çapında B mekânı hamamdaki en küçük birimdir. B mekânı dairesel planlı olup, kuzeybatısı ve güneybatısında, içinde mermer havuz olan birer niş yer almaktadır. Bir caldarium ya da sudatorium olduğu düşünülen bu mekânın batısındaki bir kapıyla C mekânına ulaşılmaktadır.

C mekânı, kuzeydoğusunda, batısında, doğusunda ve kuzeybatısında olmak üzere dört kapısıyla çevresindeki mekânlara bağlanmakta ve yapının merkez mekânı olarak karşımıza çıkmaktadır. Çapı 5 m. olan dairesel planlı C mekânı, A mekânında olduğu gibi kuzeybatısındaki dikdörtgen bir nişe sahiptir. Bu mekânda yıkanma havuzu bulunmamakta, kuzeybatısındaki kapıyla, D mekânının güneydoğusunda bulunan havuzlu nişe geçilmektedir.

D mekânı tam olarak ortaya çıkarılmasa da güney duvarından dairesel planlı olduğu anlaşılmaktadır.

Üzerinde, mekânlar arasında geçiş yapan radyal su kanalları bulunan tuğla zemin döşemeleri A ve B mekânında iyi korunmuş durumdadır. Veriler incelendiğinde, hamamın kullanım kotunun, hypocaust zemininin kotundan 1 m yüksekte olduğu anlaşılmaktadır.

Bu hamamın, bütünüyle tuğla yığma duvar örgüsüne sahip olması ve plan tasarımı yapının ayırt edici özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Müller-Wiener, Hamamın plan itibariyle bir çifte hamam olabileceğini önermektedir.

Kat. No: 03

Yapının Adı: Kalenderhane'deki Özel Hamam

Bulunduğu yer: Beyazıt, Kalenderhane Hamamı'nın kuzeybatısı

Bibliyografya: Müller-Wiener, 1977, s.-153- 158; Mamboury, 1925, s. 192- 207; Ertuğrul, 1989, s. 426

Şimdiye kadar Konstantinopolis'te bulunduğu varsayılan pek çok özel hamamdan kalan nadir bir örnektir. Mamboury'nin çizimlerinde gördüğümüz bu özel hamamın yeri tam saptanabilmiş değildir. Bu özel hamam biri kare planlı, diğeri dairesel planlı iki mekândan oluşmaktadır. Hamamın güneyinde bulunan bir kapı ile kare planlı birinci mekâna girilmektedir. Birinci mekânın kuzeyinde yarım yuvarlak bir niş içerisinde havuz olup, batısındaki kapı ile ikinci mekâna geçilmektedir. İkinci mekân dairesel planlı olup kuzeydoğusunda Ω şeklinde bir niş görülmektedir (Resim 24).

Kat. No: 04

Yapının Adı:

Bulunduğu yer: İstanbul Arkeoloji Müzeleri Ek Binası

Bibliyografya: Fıratlı 1974, s. 35; Müller-Wiener, 1977, s. 271- 285; Tezcan, 1989, s. 136- 137; Kızıltan ve Saner, 2011, s. 36.

Hamam, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin doğusunda, sarnıç ile müze binası arasında, yaklaşık 45 m. uzunluğunda, 10 m. eninde dar, dikdörtgen bir plana sahiptir. 4- 5. yüzyıla tarihlenen sıra tipi planlı bir çifte hamamdır (Resim 25, 26).

Doğu- Batı doğrultusunda uzanan, birbirine eşit ölçülerde iki caldarium, üç nefli bir apodyterium ve hypocaust sistemi olan üç bölüm olmak üzere altı mekândan oluşmaktadır. Hamam ile sarnıç arasında dar bir koridor bulunmakta ve bu koridora güneydeki sütunlu salondan bir kapı ile geçilmektedir. Güneydeki sütunlu mekânda in situ halde bir sütun bulunmaktadır. Duvarları sarnıç ile aynı teknikte olup, batıya açılan bir kapısı vardır. Kuzeyinde, altında hypocaust olan bir mekân mevcuttur. Mekânın zeminini pilaeler taşımaktadır. Bu mekânın kuzeyinde gene hypocaust sistemi olan ve birbiriyle birer kapı ile bağlantılı üç mekân yer almaktadır. İkinci ve üçüncü mekânın doğusunda, içinde havuz bulunan birer yarım yuvarlak niş; batısında ise içine havuz yerleştirilmiş birer dörtgen havuz bulunmaktadır. Bunların kuzeyinde, yine bir kapı ile geçilen, batı tarafında da bir girişi olan, altı sütunlu, üç nefli bir apodyteriumu bulunmaktadır. Bütün mekânların altında batıya açılan drenaj kanalları görülmüştür. Kalan izlerden anlaşıldığı kadarıyla, zeminin mermer kaplı olduğu anlaşılmıştır.

Kat. No: 05

Yapının Adı: Çardaklı Hamam

Bulunduğu yer: Eminönü

Bibliyografya: Koçu, 1965, s. 3750- 3751; Eyice, s.102; Ertuğrul (1989), s. 421

Çardaklı Hamamı bir Osmanlı Dönemi yapısıdır. Ancak hamamın içindeki bazı duvarlar Bizans duvar tekniğini işaret etmektedir. Yapının girişinde, sol taraftaki duvarın tuğla örgüsü ve harç işçiliği Bizans Dönemi özelliğindedir. Aynı zamanda, yapı içinde görülen kemerde de Bizans etkileri anlaşılmaktadır.

Kat. No: 06

Yapının Adı: Eski Sultanahmet Cezaevi Bahçesindeki Hamam

Bulunduğu yer: Eminönü ilçesi, 67 pafta, 58 Ada, 1-2 parsellerde yer alan Sultanahmet Cezaevi (Four Seasons Oteli), Ayasofya'nın güneydoğusunda, Bab-ı Humayun (Topkapı Sarayı güney giriş kapısı) ve hemen önündeki III. Ahmet Çeşmesi'nin güneyindeki bölümü kapsayan alan içerisinde ortaya çıkarılmıştır.

Bibliyografya: Pasinli, 2009, s. 47, 48, 60.

1999 yılında, Eski Sultanahmet Cezaevi'nin arka bahçesinde, Magnaura Sarayı ile Senato Binası'nın olduğu düşünülen alanda hamam kalıntılarına ulaşılmıştır (Resim 27, 28).

Kazılan alanda ortaya çıkarılan yapı kompleksi içerisinde, alanın kuzeydoğusunda ve güneybatısında olmak üzere, birbirinden bağımsız görünen, iki bina kalıntısında hypocaust sistemi tespit edilmiştir.

Kuzeydoğudaki hamamın iki mekânı tam olarak ortaya çıkarılmıştır: Mekân- 2 ve Mekân- 4. Yapı, kuzeydoğu- güneybatı doğrultusunda uzanan, sıra tipi hamam şemasına uygun bir plandadır. Mekân- 2'de büyük kısmı tahrip olmuş bir praefurnium, Mekân- 4'te ise tamamıyla korunmuş bir praefurnium olmak üzere sırt sırta dayanmış iki praefurnium bulunmaktadır. Mekân- 2'nin güneybatısında duvar içinde bulunan pencere şeklindeki boşluğun üzeri mermer kaplıdır.

Alanın güneybatısındaki Mekân- 5, mevcut kalıntılardan anlaşıldığı kadarıyla en az iki katlı bir mekân olduğu düşünülmekte olup, beşik tonoz şeklindeki yapıya on iki adet taş basamakla inilmektedir. Mekânın tabanı altıgen tuğla ile kaplı olup, asıl mekânda iki, giriş merdivenleri karşısında oluşan koridorun güney duvarında ise bir niş mevcuttur. Mekânın üst katı kare şeklinde yaprak tuğla ile döşelidir. Bu döşemenin batısında başlayan döşemenin sonunda ise daire şeklinde bir ocak ve bunun da ilerisinde dördü duvara bitişik, diğer dördü praefurnium ortasında yer alan pilaeler bulunmaktadır. Praefurnium'un kuzeybatı kısmında tabanın tahrip olması sebebiyle görülebilen su kanalları ızgara planı göstermekte ise de, bazı yerleri kapalı ve geri dönüşlüdür.

Kat. No: 07

Yapının Adı: Ayvansaray Hamamı

Bulunduğu yer: Ayvansaray

Bibliyografya: Özgümüş ve Dark, 2001, s. 127- 137.

1999 yılında, Ayvansaray semtinde Yedikule Mermer Kule çevresinde yapılan kazılar sonucunda, iki Orta Bizans kulesinin arkasında on dört bölüm halindeki alt yapının üzerinde, bir hypocaust tespit edilmiştir (Resim 29).

Yaklaşık 4.15 x 1.95 m. ölçülerindeki bu hypocaust almaşık duvar tekniği ile yapılmış olup, içindeki pilaelerden üç tanesi in situ vaziyettedir.

Buranın, sonradan yapılmış bir Osmanlı konağının hamamının külhanı olabileceği de önerilmektedir.

Kat. No: 08

Yapının Adı: Peykhane Sokağı Hamamı

Bulunduğu yer: Binbirdirek Mahallesi, Peykhane Sok. no: 51

Bibliyografya: Soyhan ve Pasinli, 09.07.1980 tarih ve 724 sayılı İstanbul Arkeoloji Müzesi Raporu; Ertuğrul, 1989, s. 421; Kızıltan ve Saner, 2011, s. 36.

Peykhane Sokağı'ndaki hamam kalıntısı, 1980 yılında yapılan bir kazıda ortaya çıkarılmıştır. Peykhane Hamamı, yarım daire biçimli eksedralı mimarisi ve dairesel mekânlarıyla ilginç bir örnektir (Resim 30). Üç ayrı mekânı ortaya çıkartılan hamamın, diğer parsellerde de devam ettiği kaydedilmiştir. Bu mekânlardan birincisi, 4.40 x 11.40 m. ölçülerinde olup, buradaki duvar yüksekliği 2.98 m. olarak tespit edilmiş ve mekân *caldarium* olarak tanımlanmıştır. Tuğla bir zemine sahiptir ve zemin üzerinde *in situ* şekilde pilaeler vardır. Bu mekânın doğu kısmında pilaeler üzerine döşenmiş, hamamın mermer kaplı asıl kullanım tabanı ortaya çıkarılmıştır. Mekânın güney ve kuzey duvarında yarım daire şeklinde birer niş görülmüştür.

İkinci mekân, birinci mekânın kuzeybatısında yer almaktadır. Zemini tuğla döşeli olan bu mekân 4.40 m. çapında bir daire şeklinde olup, duvar kalınlığı 1.60 m. olarak kaydedilmiştir. Mekânın kuzeydoğusu ve güneybatısında, diğer mekânlara bağlantıyı sağlayan, 0.76 m. genişliğinde birer geçit bulunmaktadır.

Üçüncü mekân ise, ikinci mekânda olduğu gibi 4.40 m. çapında daire şeklinde olup, duvar yüksekliği 1.60 m.'dir.

Ertuğrul, hamamın ikinci mekânı ve üçüncü mekânın batı ve güney kısımları arasında kalan bölümlerinin, Peykhane Sokağı'nın altında kaldığını ve hamamın üzerine, iş hanı inşa edildiğini aktarmaktadır.

Kat. No: 09

Yapının Adı: Rhegion Hamamı

Bulunduğu yer: Küçükçekmece gölünün güneybatısındadır.

Bibliyografya: Ogan, 1939, s. 436- 445; Ogan ve Mansel, 1942, s.1- 36.

Rhegion antik kenti içerisinde, bir yapı kompleksinin parçası olan hamam yapısı, kilisenin güney doğusunda yer almaktadır. Hamam, 11 x 48 m ölçülerindedir ve doğu-batı doğrultusunda, dokuz mekânın birbirine paralel şekilde yerleştirilmesiyle oluşturulmuş sıra tipi plana sahiptir (Resim 31- 33). Hamamın doğu ucunda bir giriş mekânı bulunmaktadır. Bu mekânın batısında, 8.50 x 12.00 m ölçülerinde, bir salon ve bu salonun güney kısmında, dışa taşkın, bir tarafı kesilmiş daire şeklinde, duvarları 1.50 m kalınlığında bir havuz yer almaktadır. Salonun özgün zemini mozaikle kaplı olup, sonraki dönemde harçla kapatılıp, mermerle kaplandığı anlaşılmaktadır. Bu salonun apodyterium olduğu kabul edilmektedir. Buradan 2.88 m. genişlikte bir kapıyla batıdaki, 3.00 x 8.50 m ölçülerinde dikdörtgen bir mekâna geçilmektedir. Bu mekânın kuzey ve güney kenarlarında 2.25 x 3.00 m ölçülerinde birer dikdörtgen havuz bulunmaktadır. Batıdaki bir kapıyla, 2.50 x 6.50 m. ölçülerinde bir mekâna geçilmektedir ve mekânın güney kenarında dikdörtgen planlı küçük bir havuz yer almaktadır. Bu havuzlu odalarda ısıtma sistemi olmadığından bu iki mekânın frigidarium olduğu düşünülmektedir. Bu mekânın batısında zeminden ısıtılan mekânlar yer almaktadır. Bunun batısında yer alan 5.20 x 3.20 ve 4 x 4 m. ölçülerindeki mekânların odunluk ve depo olduğu düşünülmektedir. Batıda ısıtılan ilk mekân, 3 x 5 m. ölçülerindedir. Güney duvarında bir praefurnium bulunmaktadır. Bu mekân tepidarium olmalıdır. Batısında ise caldarium yer almaktadır. Caldarium 5.40 x 6.80 m. ölçülerinde olup güney duvarında bir praefurniumu bulunmaktadır. Bu mekânın batısında ise 0.40 x 5.40 m ölçülerinde dar bir mekân bulunmakta ve batı duvarında 0.60 x 1.00 m ölçülerinde bir praefurnium yer almaktadır. Hamamın hypocaust sistemi tam olarak ortaya çıkarılmıştır. En az 0.30 x 0.30 m ölçülerindeki tuğlaların kalınlıkları 0.04 m, derz kalınlığı ise 0.05 m.'dir. Hypocaust zemininde, pilae olarak, kare tuğla ayaklar, od taşından ayaklar ve orta kısımlarında delikleri olan künkler kullanılmıştır. Hypocaust haricinde, hamamın batı duvarı içinde bir takım şakuli oluklar görülmekte ve

bunların hamamın duvarlarını ısıtmaya yarayan tubuli sisteminin parçası olduğu anlaşılmaktadır.

Kat. No: 10

Yapının Adı: Damatrys Hamamı

Bulunduğu yer: Samandıra, Köyiçi Mevkii

Bibliyografya: Kızıltan ve Saner, 2011, s. 36.

Samandıra Köyiçi mevkiinde 1995 yılında kazısı yapılan hamam, eksedralı yapısı ve dairesel mekân parçalarıyla özel bir plana sahiptir. Yapı, bitişiğinde bulunun Damatrys sarayı ile ilişkili olmalıdır (Resim 34,35).

5. BÖLÜM

MİMARİ TASVİR

Hamam yapısı diğer mimari yapı tiplerine göre tanımlama konusunda alışılagelmiş yöntemler dışında bazı durumlar göstermektedir.

Yapı 588 m² alan üzerinde kuzey-güney doğrultusunda art arda sıralanmış altı mekânın oluşturduğu sıra tipi plan şemasına sahiptir (Resim 36). Mekânların işlevleri konusunda henüz kesin bir değerlendirmemiz olmadığından, mekânlar güneyden kuzeye doğru I'den VI'ya kadar numaralandırılmıştır (Çizim 2).

Hamamların mimarisi gereği farklı işlevlerdeki mekânların farklı kotlarda inşa edilme zorunluğu vardır. Bu yapıda da kullanım kotu +5.50 m olup, ısıtılan mekânlarda zemini taşıyan pilaeler +4.50 m kotundaki zemine oturmaktadır. Metindeki kotlar deniz seviyesine göre alınmış olan gerçek kotlardır.

5.1. I NO'LU MEKÂN

7.80 x 5.65 m ölçülerinde olup, 44 m² alana sahiptir. Zemin kotu yaklaşık +4.95 m'dir. Zeminde görülen in situ haldeki mermer plakalar, mekânın orijinal kullanım tabanının da aynı kotta olduğunu göstermektedir.

Kuzey duvar 7.80 m uzunluğunda, 0.87 m yüksekliktedir[49]. +5.20 m kotuna kadar az kaba yonu taşla, devamında ise tuğla ile örülmüştür. 7.75 m uzunluktaki duvarın batı köşesinden 1.30 m uzaklıkta 2.30 m genişliğinde bir kapı bulunmaktadır[50]. Girişin merkezinde 0.65 x 0.65 m ölçülerinde mermer plaka yer almakta ve burada bir sütun kaidesi bulunduğu bilinmektedir (Resim 37). Bu, I no'lu mekândan, sıcak veya yarı sıcak mekânları çevreleyen servis koridoruna sütunlu bir kapı ile geçiş sağlandığını göstermektedir. Bu girişin doğu ucundan 1.35 m uzaklıkta 0.85 m genişliğinde, 0.25 m derinlikte bir payanda yer almaktadır. Payandanın 0.40 m doğusunda 1.20 m genişliğinde bir kapı ile II no'lu mekâna girilmektedir[51]. Kapının önünde 1.20 x 0.60 m ölçülerinde yarım daire şeklinde düzenlenmiş, dikey yerleştirilmiş mermer ve tuğlalardan oluşan bir basamak vardır (Resim 38).

[49] Üst kotu 5.82 m, alt kotu 4.95 m'dir.
[50] 4.97 m kotundadır.
[51] Girişin kotu 5.25 m'dir.

Doğu duvarı 5.65 m uzunluğunda ve 0.45 m yüksekliğindedir[52]. Bu duvarın kuzeyinde, duvarların kesiştiği noktada, kuzeyden 0.30 m içeride bir ekleme yapıldığı anlaşılmaktadır. Aslında buranın 0.30 m derinliğinde, 0.90 m genişliğinde bir payanda olduğu ve daha sonradan bu payandanın doğu ucundan başlayarak 0.65 m kalınlıkta bir duvar örüldüğü de söylenebilir. Bu duvar +5.25 m kotuna kadar az kaba yonu taşla, devamında da tuğla ile örülmüştür. Batı duvar 0.04 x 0.34 x 0.34 m ölçülerinde tuğlalar kullanılarak örülmüştür.

Güney duvar 7.80 m uzunluğunda, en üst noktası 0.50 m yüksekliğindedir[53](bkz. Ek-3, Kat. No: 1). Doğu köşeden 1.90 m, batı köşeden 2 m. içeriden başlayan, mermer plakalarla kaplı olduğu anlaşılan, 3.90 m uzunluğunda bir açıklık görülmektedir (Resim 39). Güney duvar +4.90 m'ye kadar az kaba yonu taş ile örülmüş, doğu ve batı ucunda tuğla örgü ile devam etmiş, ortadaki açıklıkta ise az kaba yonu taşın üzeri harç ile sıvanmış ve mermer ile kaplanmıştır. Bu açıklık, mekânın kullanım kotundan 0.10 m. yüksektedir. Açıklığın batı ucunda 0.10 m. yükseklikte, 0.75 x 0.40 m ölçülerinde yarım daire şeklinde, kırık mermerleler oluşturulmuş bir zemin döşemesi vardır. Açıklığın doğu ucunda ise 0.40m genişliğinde, ortasında delikler bulunan mermer bir gider kapağı yer almaktadır.

Batı duvarı 5.65 m uzunlukta, 0.60 m yüksekliktedir[54]. Batı duvarda tuğla örgüsü görülmektedir. Tuğlalar 0.04 x 0.34 x 0.34 m. ölçülerindedir. Mekânın güneybatı köşesinden, zemininde eşik taşı bulunan 1.35 m genişliğinde bir kapı ile yapıya girilmektedir[55] (Resim 40).

5.2. II NO'LU MEKÂN

Doğu- batı doğrultusunda uzanan 2.25 x 8.30 m ölçülerindeki bu mekân, yıkanma birimlerinin gerçek kullanım kotundadır[56].

Kuzey duvarı 8.30 m uzunluğunda, 0.45 m. yüksekliğinde, 0.90 m kalınlığındadır[57]. +5.60 m kotuna kadar tuğla ile örülmüş, üst kısımda ise az kaba yonu taş ile devam

[52] Üst kotu +5.40 m, alt kotu +4.95 m, temel kotu ise +4 m'dir.
[53] Üst kotu +5.35 m, alt kotu +4.85 m, temel kotu ise +3.98 m'dir.
[54] Üst kotu +5.34 m, alt kotu +4.98 m'dir.
[55] Üzerinde kenet izleri olan eşik taşı +4.78 m kotunda olup, 1.15 x 0.60 m ölçülerindedir.
[56] Zemin kotu +5.40 m'dir.
[57] Üst kotu +5.85 m, alt kotu ise +5.40 m'dir.

etmektedir. Kuzeybatı köşesinden 3.25 m içeride başlayan ve III no'lu mekâna geçiş sağlayan 1.20 m genişlikte bir kapı bulunmaktadır (Resim 41).

Doğuda zemin kotunda, 1.20 m uzunluğunda bir pencere veya kapı açıklığı vardır.

Güneydeki duvar 8.30 m uzunlukta, 0.40 m yüksekliktedir, 0.95 m kalınlıktadır [58]. 5.70 m kotuna kadar az kaba yonu taş, üzerinde ise 0.34 x 0.34 m ölçülerinde bir sıra tuğla görülmektedir. Güneybatı köşesinde I no'lu mekânla bağlantıyı sağlayan 1.20 m genişlikteki kapı bulunmaktadır.

Batı duvarı 2.25 m uzunlukta, 0.50 m yüksekliktedir, 0.75 m kalınlıktadır.[59]. Güneybatı köşesinin 0.65 m kuzeyinde 0.94 x 0.97 m ölçülerinde, 0.62 m derinliğinde, içi mermer kaplı bir havuz bulunmaktadır[60]. Havuzda kullanılan mermerin kalınlığı 0.03- 0.05 m arasında değişmektedir (Resim 42).

Kuzey, güney ve batı duvarlarına bitişik, duvarlar boyunca devam eden, zeminden 0,30 m. yükseklikte, 0.50 m genişliğinde, mermer plakalarla kaplı olduğu anlaşılan seki bulunmaktadır (Resim 43).

5.3. III NO'LU MEKÂN

Doğu-batı doğrultusunda 2.75 x 10.50 m ölçülerindedir. Mekân, zemini taşıyan pilaelerin oturduğu taban seviyesinde korunmuştur[61]. Ancak, mekânın kullanım kotu daha üstte olmalıdır (Resim 44).

Kuzey duvarın uzunluğu 10 m, yüksekliği 1.69 m'dir, 0.95 m. kalınlıktadır [62] (bkz. Ek-3, Kat. No: 2). Planda üstten düz bir duvar gibi görünmesine karşın alt kotta sıcak havanın dolaşımını sağlayan dört açıklık bulunmaktadır (Çizim 6). Bu açıklıklardan en batıdaki ve batıdan üçüncüsünün yuvarlak kemerleri korunmuştur. Kuzeybatı köşesinin 1 m. doğusunda birinci açıklık olup; açıklığın yüksekliği 1.30 m, genişliği ise 0.80 m.'dir. Kemerde 0.34 x 0.34 m ölçüsünde tuğla kullanılmıştır. Kemeri korunmamış ikinci açıklık birinci kemerin 0.60 m doğusundadır ve 0.80 m. genişliktedir. Kemeri korunmuş olan üçüncü açıklık ikinci açıklığın 0.60 m. doğusunda olup 0.80 m.

[58] Üst kot +5.74 m, alt kot ise +5.40 m'dir.
[59] Batı duvarının üst kotu +5.95 m, alt kotu +5.30 m, temel kotu ise +4.55 m'dir.
[60] Havuzun kotu +5.25 m'dir.
[61] Mekânın batısında kot +4.52 m, ortasında +4.66 m, doğusunda ise +4.48 m'dir.
[62] Üst kotu +6.36 m, alt kotu +4.67 m'dir.

genişlikte ve 1.20 m. yüksekliğindedir (Çizim 8). 0.34 x 0.34 m ve 0.22 x 0.20 m boyutlarında tuğlalar ile örülmüştür. Dördüncü açıklık, üçüncü açıklığın 1.90 m batısında yer almaktadır. +5.20 m kotuna kadar az kaba yonu taşla, üst seviyede ise tuğla ile örülmüştür. Kuzey duvarda birinci kemerin yıkılan batı kısmı az kaba yonu taş kullanılarak örülmüş ve bir tuğla ayak ile güçlendirilmiştir. İkinci kemer ise iki tuğla ayakla güçlendirilmiş ve sonrasında yine tuğla ile örülerek içi kapatılmıştır. Üçüncü kemerin ise 0.32 x 0.32 m ölçülerinde tuğlalarla örülerek içerisi doldurulmuştur. Dördüncü açıklıkta ise diğerlerinde olduğu gibi iki tuğla ayak yapılmış ancak ortası tuğla örgüyle kapatılmamış sadece harç ile zemin +4.57 m seviyesine kadar yükseltilmiştir.

Doğu duvarının uzunluğu 2.75 m, yüksekliği 1.45 m'dir, 0.90 m kalınlıktadır[63](bkz. Ek-3, Kat. No: 3). Duvarın +5.53 m seviyesine kadar az kaba yonu taş, üst seviyede tuğla görülmektedir. Kullanılan tuğlaların ölçüleri 0.30 x 0.32 m'dir. Kuzeydoğu ve güneydoğu köşelerinde 0.35 m genişlikte, 0.34 m. derinlikte, tuğla ile örülmüş iki payanda yer almaktadır[64] (Resim 44).

Güney duvarın uzunluğu 10.20 m, yüksekliği 1.60 m.'dir, 0.90 m kalınlıktadır. [65] Duvar örgüsünde tuğla ve az kaba yonu taş kullanılmıştır. Batıdan doğuya doğru 0.50'şer m aralıklarla duvara bitişik tuğla ayaklar bulunmaktadır. Bunlardan 5 tanesinin kısmen korunmuştur. Bu ayaklardan doğuda bulunan ikisinde 0.30 x 0.30 m, batıdakilerde ise 0.32 x 0.33 m ölçülerinde tuğlalar kullanılmıştır. Duvarın doğusunda +5.45 m seviyesine kadar az kaba yonu taş, +5.71 m seviyesine kadar tuğla ve üst seviyesinde tekrar az kaba yonu taş kullanılmıştır. Güneydoğu köşesinden 1.60 m uzaklıkta 0.60 m genişliğinde bir açıklık bulunmaktadır. Doğu köşesinden 6.70 m mesafede +5.50 m kotunda II no'lu mekân ile bağlantıyı sağlayan kapı açıklığı yer almaktadır. Bu giriş pilaelerin oturduğu tabandan 0.97 m yüksekliktedir.

Batı duvarı 2.75 m uzunlukta olup, 0.65 m kalınlıktadır (bkz. Ek-3, Kat. No: 4). Doğu duvarında olduğu gibi batı duvarı da kuzey ve güney köşelerinde birer tuğla payanda ile desteklenmektedir (Resim 45). Sonradan duvar yıkılmış ve mekânın batısına taşkın, kare planlı bir havuz yapılmıştır. Tam olarak korunamamış havuzun sınırlarını

[63] Üst kotu +5.93 m, alt kotu +4.48 m'dir.
[64] Kullanılan tuğlalar 0.30 x 0.32 m ölçülerinde, derz 0.04 m kalınlıktadır.
[65] Üst kotu +6.13 m, alt kotu +4.53 m'dir.

belirleyen mermer kaplama izlerinden ölçülerinin 1.20 x 1.35 m olduğu anlaşılmaktadır (Resim 46). Havuzun altına ısı bağlantısı sağlamak üzere bir kemer açıklığı yapılmıştır. Tuğla ve az kaba yonu taş kullanılarak yapılan açılığın yüksekliği 0.85 m, genişliği 0.80 m'dir.

Pilaelerin oturduğu taban tuğla ile döşenmiş olup; tuğlaların ölçüleri 0.37 x 0.37m'dir. Zeminde 0.20 m genişlik, 0.07 m derinliğe sahip kanallar Doğu-Batı, Kuzey-Güney doğrultusunda olup, kemer açıklıklarının aksında kesişerek dört yöne ayrılmakta ve kemerlerin altından diğer mekânlara devam etmektedir. Ortadaki kemerin altına doğru giden kanalın doğusunda zemindeki ikinci tuğla damgalıdır (bkz. Ek-2, kat. no: 09). **6.4.**

5. 4. IV NO'LU MEKÂN

Doğu- Batı doğrultusunda 5.10 x 12.25 m ölçülerindedir ve ısıtılan mekânlar arasında en geniş alana sahiptir (Çizim 2). Bu mekân pilaelerin oturduğu taban seviyesinde korunmuştur. Kuzeyde ve Güneyde dörder açıklıkla diğer mekânlara bağlanmakta; doğusunda ve batısında birer havuz bulunmaktadır (Resim 47).

Kuzey duvar 9.15 m uzunluğunda 2.33 m yükseklikte, 0.95 m kalınlıktadır[66] (bkz. Ek-3, Kat. No: 5). Kuzey duvarda dört açıklık görülmektedir, üçünün kemeri korunmuştur (Resim 48). Kuzeybatı köşede bulunan ilk açıklık 0.80 m genişlikte ve 1.20 m yüksekliktedir. Tuğla ve az kaba yonu taş kullanılmıştır. Tuğlaların ölçüleri 0.34 x 0.30 m'dir. İkinci açıklık ise 0.70 x 1 m ölçülerindedir; kemer alınlığının merkezinde 0.45 x 0.12 m ölçülerinde dörtgen bir açıklık yer almaktadır. Üçüncü kemer 0.80 x 1.20 m ölçülerindedir. İlk üç kemer ikişerden altı tuğla ayak ile desteklemektedir. Dördüncü kemer açıklığı kuzeydoğu köşeden 1 m batıda olup 0,80 m genişliktedir. Açıklığın 1.15 m batısında 1 m genişlikte bir payanda havuzun bulunduğu bölüm ile mekânın ana bölümünü sınırlamaktadır. Kuzeydoğu köşede, havuzla kuzey duvarın birleştiği[67] ve havuzla payandanın birleştiği[68] kısımda 2'şer tüteklik bulunmaktadır (Resim 49).

Doğu duvar 5.10 m uzunluğunda, 2.80 m yükseklikte, 0.81 m kalınlıktadır[69] (bkz. Ek-3, Kat. No: 6) . Duvar tuğla ve az kaba yonu taş kullanılarak almaşık teknikle inşa

[66] Üst kotu +7.06 m, alt kotu +4.70 m'dir.
[67] Tüteklikler 0.20 x 0.30 m ve 0.40 x 0.45 m ölçülerindedir.
[68] Tüteklikler 0.25 x 0.30 m ve 0.35 x 0.55 m ölçülerindedir.
[69] Üst kot +7.45 m, alt kot +4.65 m'dir.

edilmiştir. Kuzeydoğu köşeden 2 m güneyde 0.80 m genişlikte bir sağır kemer görülmektedir (Resim 50). Mekânın doğusundaki havuz doğu duvara bitişik nizamda yapılmıştır (Resim 51,52). Havuzun ölçüleri 2 x 2.80 m, derinliği ise mermer kaplama izlerinden anlaşıldığı üzere 0.75 m'dir. Havuzun doğu kenarında, mermer plakalarla duvar arasında, duvardan ısıtma sistemini oluşturan duvara paralel yerleştirilmiş aralıklı tuğlalar görülmektedir. Havuzun içerisinde doğu kenarda izleri görülen tubuli sistemine ait, kenarı 0.37 m olan tuğlalar 0.20 m aralıklarla dikey olarak yerleştirilmiştir, duvarla aralarında 0.15 m boşluk bırakılmıştır. Havuz mermer plakalarla kaplıdır mermerlerin kalınlığı 0.05 m'dir. Havuzun kuzey duvarı 1 m, güney duvarı 0.85 m, batı duvarı 1m yüksekliktedir. Havuzun batı kenarının üzerinde, güney köşesinden 0.50 m uzaklıkta, kuzey köşesinden 1.10 m uzaklıkta olmak üzere 1 m uzunlukta, 0.30 m derinlikte, 0.25 m yükseklikte bir seki bulunmaktadır.

Güney duvar 5.20 m uzunlukta, 1.85 m yükseklikte; üst kot +6.47 m, alt kot +4.62 m; duvar kalınlığı ise 0.95 m'dir (bkz. Ek-3, Kat. No: 7). 0.60'şar m aralıklarla üç açıklık bulunmaktadır, bunlardan doğudaki ve batıdaki iki açıklığın kemerleri korunmuştur (Resim 53). Açıklıklar 0.80 m. genişliğinde, kemerleri korunmuş olanların yüksekliği 1.20 m'dir. Bu duvarın II. evresinde doğu be batı köşelerine tuğla pilaeler eklenmiş, batıdaki kemerin içi tuğla ile doldurulmuş, ortadaki açıklık ise tuğla ayaklar örülerek 0.70 m'ye kadar daraltılmıştır.

Batı duvar 5.10 m uzunluğunda, 2.34 m yükseklikte; üst kot +7.05 m, alt kot +4.71 m'dir (bkz. Ek-3, Kat. No: 8). Duvar kalınlığı 0.95 m'dir. Duvar tuğla ve az kaba yonu taş ile örülmüştür. +5.35 m seviyesine kadar az kaba yonu taş, +5.87 m'ye kadar tuğla, +6.62 m'ye kadar az kaba yonu taş ve üst seviyede tekrar tuğla ile devam etmektedir (Resim 54). Duvarın güney köşesinden 2 m mesafede havuz bulunmaktadır. Havuzun ölçüleri 1.80 x 1.50 m'dir. Havuzun içerisinde mermer kaplamanın parçalarının bir kısmı korunmuştur (Resim 55). Mermer kalınlığı 0.04-.0.06 m'dir. Duvarda havuzun alt seviyesinde 0.50 x 0.50 m ölçülerinde bir açıklık bulunmaktadır. Mekânın tabanında bulunan kanal bu açıklıkla havuzun altına devam etmektedir. Bu havuzu altı tuğla ayak taşımaktadır.

Mekânın zemini tuğla ile döşenmiştir. Tuğlaların ölçüleri 0.30 x 0.30 m'dir. Kuzey-güney doğrultusunda, kemerlerin altından devam eden üç kanal ve doğu- batı

doğrultusunda batıdaki ve güneydeki havuzların altına devam eden bir kanal bulunmaktadır. Kanalların genişliği 0.20 m, derinliği 0.07 m'dir. İzlerden anlaşıldığı üzere yaklaşık 0.60 m aralıklarla yerleştirilmiş 16 pilae olduğu anlaşılmakta ancak bunlardan yalnızca üçü in situ olarak korunabilmiştir. Pilaelerin yükseklikleri 0.70- 0.75 m, kalınlıkları 0.20- 0.25 m'dir. Ortadaki kemer açıklığının altına doğru giden kanalın güneydoğusunda zemindeki ikinci tuğla damgalıdır. Ölçüleri 0.04 x 0.37 x 0.37 m'dir. Tam olarak okunamasa da üzerinde "AN---HΛIE+" ya da "AN---HΛIEI" yazmaktadır (bkz. Ek-2, Kat. No: 08)

5.5. V NO'LU MEKÂN

Doğu- batı doğrultusunda 2.50 x 9.00 m ölçülerindedir. Bu mekân hypocaust seviyesinde korunmuştur. Kuzeyde iki, güneyde dört açıklıkla IV no'lu mekâna bağlanmaktadır (Resim 56).

Kuzey duvar 9 m uzunlukta, 2 m yükseklikte, 0.95 m kalınlıktadır; duvarın üst kotu +6.82 m, alt kotu +4.82 m.'dir. Duvar almaşık teknikte örülmüş, +5.91 m seviyesine kadar tuğlayla, +6.65 m'ye kadar az kaba yonu taşla, üst seviyede ise yine tuğla ile devam etmektedir. Batı köşesinden 1.85 m uzaklıkta, 1,20 m. genişlikte bir açıklık bulunmaktadır. Bunun 0.20 m içerisinde sonradan eklendiği anlaşılan 0.60 x 0.60 m ölçülerinde tuğla ile örülerek yapılmış dörtgen bir açıklık bulunmaktadır. İkinci açıklık ise duvarın doğu köşesinden 0.80 m uzaklıkta ve 0.90 m genişliğindedir. Bu açıklığa 0.90 m uzaklıkta, derinliği 1 m, genişliği 0.90 m, yüksekliği 0.75 m olan tuğla malzemeyle örülmüş bir payanda yer almaktadır. Bu payandanın batı bitişiğinden başlayıp duvarın doğu ucuna kadar farklı aralıklarla duvara bitişik 6 pilae yerleştirildiği görülmektedir.

Doğu duvar 2.50 m uzunlukta, 2.80 m yükseklikte, 0.90 m genişliktedir; üst kotu +7.50 m, alt kotu ise +4.70 m'dir. Duvar almaşık tekniktedir; 5.86 m seviyesine kadar tuğla, 6.67 m'ye kadar az kaba yonu taş ve üst seviyede tuğla ile devam etmektedir. Duvarın kuzey ve güney köşelerinde 0.30 x 0.30 m ölçülerinde birer tuğla payanda bulunmaktadır. Kuzeydeki +5.38 m, güneydeki +5.81 m seviyesinde korunmuştur. Duvar üzerinde +5.75 m seviyesinde, kuzey köşeden 0.40 m uzaklıkta 0.40'ar m arayla 0.30 m genişliğinde, yaklaşık 1 m yüksekliğinde iki sıva izi görülmektedir (Resim 57).

Güney duvar 9 m uzunlukta, 3.20 m yükseklikte, 0.95 m kalınlıktadır; duvarın üst kotu +7.10 m, alt kotu +4.90 m'dir (bkz. Ek-3, Kat. No: 9). Batısındaki duvara bitişik başlayan ve yaklaşık 0.70'er m aralıklarla yerleştirilmiş 0.85 m genişliğinde açıklıklar bulunmaktadır. Bunlardan batıda birinci ve üçüncü açıklıkların yuvarlak kemerleri korunmuştur. Bunların yükseklikleri 1.15 m'dir. İkinci açıklık 0.80 m yüksekliktedir. Her açıklığın iki yanında duvara bitişik birer pilae olmak üzere 8 pilae görülmektedir. Dördüncü açıklıktan batıya doğru 1.10 m uzaklıkta 0.75 m derinlikte, 0.90 m genişlikte ve 0.95 m yükseklikte tuğladan örülmüş bir payanda bulunmaktadır. Bu ve kuzey duvardaki payanda aynı aks üzerinde simetrik olarak bulunmaktadır.

Batı duvar 2.50 m uzunlukta, 1.75 m yükseklikte, 0.90 m kalınlıktadır; duvarın üst kotu +6.70 m, alt kotu +4.90 m'dir. Duvar +5.85 m seviyesine kadar tuğla ile örülmüş üst seviyede ise az kaba yonu taş kullanılmıştır. Duvarın kuzey köşesinde 0.15 m derinlikte, 0.25 m genişlikte, duvarla aynı yükseklikte, bir payanda vardır. Biri güney köşede duvara bitişik olmak üzere, farklı aralıklara yerleştirilmiş üç pilae görülmektedir (Resim 58).

Mekânın zemini tuğla ile döşenmiştir. Kuzey-güney doğrultusunda üç, doğu-batı doğrultusunda bir kanal bulunmakta ve bunlar merkezde kesişmektedirler. Mekâna bakıldığında kot farkı göze çarpmakta ve üç bölüme ayrılmış bir mekân izlenimi vermektedir. Batıdaki bölümün zemin kotu +4.89 m, ortadaki bölümün +4,95 m, doğudaki bölümün +4.60 m'dir. Birinci bölümde duvarlara bitişik pilaeler dışında ortada serbest iki pilae bulunmaktadır. Birinci ve ikinci bölümün arasında, kuzeybatıdaki ve güneybatıdaki açıklıklarla bağlantılı, üst seviyede bulunan mermer kalıntılarından anlaşıldığı üzere kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir havuzu taşıdığı anlaşılan, yuvarlak hatlı sıvayla oluşturulmuş kesintisiz bir destek görülmektedir (Resim 59, 60). Kuzey ve güney duvardaki kemerlere birleştirilmiş, her iki yanında da kuzey duvardan başlayarak 0.35 m aralıklarla tuğla pilaelerle desteklenmiştir. Batısında, güney duvarla birleştiği noktada 0.30 m genişlikte, 0,35 m. yükseklikte bir açıklık; doğusunda 0.45 x 0.45 m ölçülerinde batıdakiyle simetrik bir açıklık yer almaktadır. Bu yapının Kuzeyden güneye doğru meyilli olduğu görülmektedir. Kuzeyde kot +5.00 m, güneyde ise +4.80 m'dir. Bu yapının üzerindeki havuzun mermer kalıntılarından anlaşıldığı üzere yaklaşık 1.60 x 3.30 m ölçülerinde ve yaklaşık 0.85 m derinlikte olduğu tahmin edilmektedir. Havuzun tahmin edilen taban

seviyesinden 0.60 m yükseklikte 0.30 m genişlikte bir basamak/seki olduğu görülmektedir. Bu bölümün tuğla zemininde bulunan kanallar duvar açıklıklarıyla kesişmemektedir. Ortadaki bölümün zemini batıdaki bölümden daha yüksek bir kottadır. Doğudaki bölümde ise kot daha aşağıdadır ve buna ek olarak, bu bölümde kuzeyde yer alan açıklıktan güneydeki açıklığa doğru da eğim bulunmaktadır. Burada kemerler arasında kuzey-güney doğrultusunda tuğlalarla oluşturulmuş sıvalı bir yükselti bulunmaktadır. Bu yükselti 0.40 m yükseklikte ve 0.95 m genişliktedir. Kuzeyde kot +5.10 m, güneyde ise +4.22 m'dir.

5.6. U PLANLI KORİDOR

Doğu- Batı doğrultusunda 3.60 x 16.00 m ölçülerindedir. Bu mekânın taban seviyesinde ana toprak görülmektedir. Güneyde ikisi kemerli üç açıklık olup; kemerli olanların aksında, zemin seviyesinde yanık toprak tabakası görülmektedir. Zemin kotu + 5.20 m'dir (Resim 61).

Kuzey duvar 16 m uzunluğunda, 3.15 m yüksekliğinde, 0.95 m kalınlıktadır; üst kotu 8.35 m, alt kotu 5.20 m'dir (bkz. Ek-3, Kat. No: 10). Duvar doğu köşesinden 5.20 m içeride dışa doğru dirsek yapmakta ve duvar kalınlığı bu noktada 1.05 m olarak ölçülmektedir. Bu duvar bu mekânın kuzey duvarı olmakla birlikte, ayrıca ana mekânların etrafını dolaşan "U" planlı koridorun kuzeydeki sınır duvarı olma özelliğini de taşımaktadır. +6.20 – 6.70 m seviyesinde tuğla malzeme, alt ve üst seviyede az kaba yonu taş kullanılarak, almaşık teknikte inşa edilmiştir. Bu duvara bitişik dört payanda bulunmaktadır. Doğu köşesinden 1.90 m mesafede az kaba yonu taş ve tuğla ile almaşık teknikte inşa edilmiş birinci payanda görülmektedir. Bu payanda +6.54 m seviyesinde 0.90 m derinlikte, +7.75 m. seviyesinde 0.35 m derinlikte ve 0.85 m genişliktedir. İkinci payanda, bunun 1.45 m batısında 0.75 m genişlikte, 0.90 m derinlikte almaşık teknikte yapılmıştır. Bunun 2.15 m batısında üçüncü payanda vardır; derinliği 0.95 m, genişliği 0.40 m'dir ve almaşık teknikte inşa edilmiştir. Duvar seviyesinde korunmuştur. Bunun 4.40 m batısında dördüncü payanda bulunmaktadır. Derinliği 0.95 m, genişliği 0.40 m'dir ve almaşık teknikte yapılmıştır. Bunun 1.25 m batısında, "U" planlı koridorun batı duvarı ile birleştiği noktada, +6.35 m seviyesinde, 0.90 m genişliğinde bir kanal yer almaktadır. Bu kanal, "U" planlı koridorun batı duvarına paralel ve bitişik olarak, kuzey-güney doğrultusunda eğimli bir şekilde devam etmektedir.

Doğu duvar 3.30 m uzunlukta, 2.60 m yükseklikte, 0.95 m kalınlıktadır; üst kotu +7.80 m alt kotu +5.20 m'dir (bkz. Ek-3, Kat. No: 11). Almaşık duvar tekniğindeki duvar +6.20- 6.80 m seviyesinde tuğlayla, geri devamında ise az kaba yonu taşla örülmüştür.

Güney duvar 13.95 m uzunlukta, 1.50 m yükseklikte, 0.95 m kalınlıktadır; üst kotu +6.74 m, alt kotu +5.28 m'dir. Duvar almaşık teknikte inşa edilmiştir. Bu duvara bitişik dört payanda bulunmaktadır ve duvar seviyesinde korunmuşlardır. Doğu köşesinden 0.45 m batıda 0.90 m genişlikte bir giriş yer almaktadır. Bu giriş, "U" planlı koridorun doğu koluna geçişi sağlamaktadır. Girişin 0.85 m batısında az kaba yonu taş ve tuğla ile almaşık teknikte inşa edilmiş birinci payanda görülmekte olup, 0.45 m derinlikte, 0.75 m genişliktedir. Bunun 0.20 m batısında 1 m genişlikte bir açıklık bulunmaktadır. Açıklığın 0.30 m batısında ikinci payanda görülmektedir; 0.75 m genişlikte, 0.45 m derinlikte almaşık teknikte yapılmıştır. Bunun 1.90 m batısında üçüncü payanda vardır; derinliği 0.25 m, genişliği 0.70 m'dir ve almaşık teknikte inşa edilmiştir. Duvar seviyesinde korunmuştur. 0.35 m batısında 1.20 m genişliğinde kemerli bir açıklık vardır. Bunun 0.20 m batısında dördüncü payanda bulunmaktadır. Derinliği 0.25 m, genişliği 0.70 m'dir ve almaşık teknikte yapılmıştır. Bunun 3.95 m batısında duvar son bulmaktadır. Buradan "U" planlı koridorun batı koluna geçilmektedir.

"U" Planlı Koridorun Doğu Kolu

Koridorun doğu duvarı IV, V no'lu mekânların doğu duvarı boyunca devam etmektedir. Duvar 8.70 m uzunlukta, 2.60 m yükseklikte, 0.90 m kalınlıktadır; kuzeyde üst kotu +7.80 m alt kotu +5.20 m'dir, güneyde zemin kotu +5,45 m'dir.

Kuzey köşeden 3.35 m. güneyde giriş görülmektedir. Buranın kiriş kalınlığı 0.35m, derinliği 0.85m'dir. Girişin 3.25 m güneyinde derinliği 0.35 m, genişliği 0.95 m olan bir payanda bulunmaktadır.

Doğu duvarın güney köşesinde, duvara bitişik bir birim görülmektedir. 5.80 x 3.07 m ölçülerindedir. Üst kotu +7.70 m, alt kotu +5.45 m'dir. Üst kısmının yaklaşık 0,30 m. harç kaplı olduğu görülmektedir (Resim 62) .

"U" Planlı Koridorun Batı Kolu

Batı koridoru tüm yapı boyunca uzanmaktadır. Burada hamamın ana mekânlarına bitişik işlevleri bilinmeyen, batı yönünde tamamen açık mekânlar bulunmaktadır (Resim 63).

Koridorun batı duvarı 29 m uzunlukta, 0.95 m kalınlıkta; kuzeyde 3.77 m, güneyde 0,86 m yüksekliktedir. Kuzeyde üst kot +8.08 m, alt kot +5.31 m; güneyde üst kot +5.32 m, alt kot +4.46 m'dir. Batı kolundaki birinci oda, VI no'lu mekânın güney duvarının batı köşesinden 0.90 m güneyde bulunmaktadır; derinliği 2 m, uzunluğu 1.90 m'dir. İkinci oda bunun 1.10 m güneyindedir; derinliği 1.95 m, uzunluğu 1 m ölçülmektedir. Üçüncü oda bunun 3.55 m güneyinde olup, derinliği 1.55 m, uzunluğu 1.15 m'dir. Bunun 0.60 m güneyinde III no'lu mekânın batı koridoruna taşkın havuzu yer almaktadır. Havuz 2.75 x 1.85 m ölçülerindedir. Bunun güneyinde ise bir mekân sütunlu bir girişle I no'lu mekâna bağlanmaktadır.

Batı duvarın dış cephesinde, belli aralıklarla yerleştirilmiş, yarım yuvarlak ve köşeli olmak üzere iki farklı formda beş niş görülmektedir (bkz. Ek-3, Kat. No: 12).

6. BÖLÜM

DEĞERLENDİRME

Roma döneminde hamamlar, sadece işlevsel olarak yıkanma ihtiyacını karşılamak amacıyla kullanılmamış; bunun ötesinde sosyal ve kültürel bir paylaşım alanı, hatta bir kurum olarak kullanılmıştır. Sadece yıkanma ve temizlenme yeri değil, spor ve sosyalleşme alanları da olan yapılardır. Yıkanma birimleri haricinde, palaestrası, yüzme havuzu, kütüphanesi ve buna benzer faklı işlevlerde mekânları da olan thermaeler, halk kütüphanesi, toplantı yeri ve çeşitli eğlencelerin düzenlendiği yapılar olarak da hizmet vermişlerdir. Romalılar için öğleden sonra halka açık hamamları ziyaret etmek bir alışkanlık haline gelmiş ve zamanla lüks yaşam tarzının bir parçası olmuştur (Yegül, 2006, s.15).

Hıristiyanlığın yayılmasıyla, kent yapısında ve sosyal yaşamda pek çok değişiklik olmuştur. Hıristiyanlığı seçen kişiler, kişisel hijyen ve yıkanmaya karşı olup, alousia uygulamasını desteklemekteydiler. Din adamları, halka yalnızca hastalık durumunda yıkanmaları gerektiğini, zevk için hamamların kullanılmamasını dayatıyorlardı. Yine de halk, vicdanen kendilerini kötü hissetseler de halka açık hamamları kullanmaya devam etmişlerdir.

II. Theodosius döneminde hamamlar o kadar önemli bir hal almıştır ki, devlete verilen vergilerin bir kısmı doğrudan hamamların iyileştirilmesine aktarılmış ve bu uygulamalar kanunlarla koruma altına alınmıştır[70]. 5. yüzyılın başında Konstantinopolis'te dokuz thermae ve yüz elli üç balneae kaydedilmiştir[71]. 6. yüzyılın ortalarına kadar bunların sayısının artmış olabileceği düşünülmektedir. Konstantinopolis'te, 626'daki Avar saldırıları sırasında su kemerlerinin yıkıldığı; 674'teki Arap kuşatmasında kent içindeki suyla yetinmek zorunda kaldıkları ve 7. yüzyıl boyunca büyük su sıkıntılarının

[70] Bkz. Theodosian Code, 11-20-3; 12-1-131; 15-1-32; 15-1-50; 15-1-52

[71] "Notitia Urbis Konstantinopolitanae", 425-440 yıllarında II. Theodosius döneminde hazırlanmış bir kaynak olup, o dönemde Konstantinopolis'in 14 bölgesinin genelinde bulunan kamu binaları, evler, saraylar, hamamlar gibi dönemin önemli yapılarını sayılarıyla birlikte liste halinde sunmaktadır.

yaşandığı bilinmektedir. Bu nedenle de, Zeuksippos Thermae'si dışında, kentteki diğer thermaelerin kullanım dışı kaldığı anlaşılmaktadır (Berger, 2012, s. 68).

Birçok hamamın malikâne, saray gibi özel mülkiyet olan ya da hastane, huzurevi gibi vakıflara ait olduğu bilinmektedir. Hamamları mimari olarak iki grupta, thermae ve balneae olarak adlandırsak da, bağlı oldukları kurum ve verdikleri hizmet açısından farklı isimlerle anıldıkları da bilinmektedir: saray hamamı, halk hamamı, manastır hamamı, diakoniai, lousma, lousmata.

Mimari olarak hamamlar, thermae ve balneae olarak iki gruba ayrılmaktadırlar. Thermae adı, gymnasiumlu ve palaestralı yapılar için kullanılırken, balneae ise daha küçük ve palaestrasız hamamlar için kullanılmaktadır.

Hamamda yer alan mekânlar, yıkanma düzenine göre planlanmış ve bu planlamalarda iklim özellikleri etkin rol oynamıştır. Hamamlardaki yıkanma düzeni, genellikle soğuktan sıcağa doğru bir değişimi gerektirir ve çeşitli ısılarda, birbiri ile bağlantılı bir takım odalar yer alır. Apodyterium, bir soyunma mekânı ve aynı zamanda giriş mekânı olarak kullanılmaktadır. Sonraki ilk mekân hamamın soğukluk kısmı olan ve çoğu zaman içerisinde en az bir soğuk su havuzu olan frigidariumdur. Buradan soğuk mekânla sıcak mekân arasında bir geçiş sağlayan ılık bir mekân olan tepidariuma geçilir. Buradan da hamamın sıcaklık bölümü olan, içerisinde sıcak su havuzları bulunan ve genellikle hamamın en büyük mekânı olan caldariuma geçilir. Bazı hamam yapılarında caldariumdan daha sıcak ve daha küçük bir mekân olan sudatorium da bulunmaktadır (Yegül, 2011, s. 35).

Hamamdaki yıkanma birimleri hypocaust sistemi ile zeminden, tubuli sistemi ile duvardan ve bazı yapılarda tonozdan da ısıtılmaktadır (Resim 4). Hypocaust sistemi, döşeme altında pilaeler ile sıcak hava dolaşımını sağlayacak bir ağ ile oluşturulmaktadır. Praefurniumun ürettiği sıcak hava ve gazlar, pilaelerin arasındaki boşlukta dolaşmakta ve üstteki kullanım alanını ısıtmaktadır.

Vitruvius, hypocaustun nasıl inşa edilmesi gerektiğini şöyle anlatmaktadır:

"... Önce zeminin yüzeyi, ocağa doğru eğimlendirilmiş bir buçuk ayak kare ölçüsünde tuğlalar ile kaplanmalıdır; bu eğim, içeriye bir top atıldığında topun ortada durmadan

kendiliğinden külhana geri yuvarlanmasını sağlayacak düzeyde olmalıdır. Böylelikle, ocağın ısısı asma zeminin altına daha çabuk yayılabilecektir…" (Vitruvius, s. 112).

Isıtılan mekânların mermer veya mozaik döşeli tabanları, suspensura, tuğla veya taştan pilaeler ile taşınmaktadır. Ölçüleri 0.70- 1.40 m arasında değişen pilaelerin her biri merkezden 0.80 m aralıklarla yerleştirilmiş olmalıdır. Pilaeler üzerine 0.60 x 0.60 m ölçülerinde kare tuğlalar oturtulmakta ve bunların üzerine 0.30- 0.40 m kalınlığında bir harç tabakası oluşturulmaktadır. Bunun üzerinde de döşeme yer alır (Yegül, 2011, s. 106).

Duvardan ısıtma sisteminde ise duvarlara yerleştirilmiş tubuliler veya tegulae mammatae ile duvarlarda oluşturulan boşluklarla sıcak hava ve gazın dolaşımı sağlanmaktadır. Duvar boşluğuna gelen ısı, hypocaust ile bağlantılı olarak üretilen ve sıcaklığının çoğunu kaybetmiş olan gazların ikinci bir kullanımı olarak da düşünülebilir. Bu sıcak havanın duvarlarda kullanımı, hem mekânlardaki ısının korunmasında bir yalıtım görevi görmekte hem de mermer kaplı duvarların ısınmasını sağlamaktadır.

Tegulae mammatae, düz tuğla plakaların pişmiş toprak ve metal çivilerle duvara tutturulması suretiyle, duvarlarda oluşturulan boşlukla sıcak hava dolaşımını sağlayan sistem olarak bilinmektedir (Resim 5).

Tubuli ise daha pratik olan bir duvardan ısıtma sisteminin parçasıdır. Tubuli, içi boş kutu biçimli, hava geçişini sağlayan delikleri bulunan tuğla bir malzeme olarak karşımıza çıkmaktadır. Roma hamamlarında yaygın olarak kullanılmış, gelişmiş bir sistemdir (Resim 6).

Roma hamamları plan açısından, çağdaş literatürde kabul görmüş olan Krencker'ın önerdiği tipolojiye göre tanımlanmaktadır (Krencker, 1926, s.176-180). Krencker, hamamları mekânların dizilişine göre beş plan tipinde ele almaktadır: sıra tipi, halka tipi, yarım eksenli tip, küçük imparatorluk tipi ve büyük imparatorluk tipi (Resim 7).

Tezimizin konusu olan Kartal'daki hamam yapısı da basit sıra tipi plan uygulamasının görüldüğü önemli bir örnektir.

Sıra tipi hamamların, Roma Cumhuriyet Döneminde uygulanmış öncülleri Pompeii hamamlarıdır. Bu plan tipinin düzenlenişi, birbirinden farklı işlevleri olan iki ayrı mekân dizilişi içerir: Birincisi, palaestra ve ona bağlı mekân ve eksedralardır. İkincisi

ise, tonozlu salonları ve iyi tanımlanabilen servis mekânları bulunan hamam binasıdır (Yegül, 1992, s. 57).

Bu hamam tipinin bilinen en önemli örnekleri, Pompeii'deki M. Ö. 100'e tarihlenen Cumhuriyet Dönemi Hamamları; M. Ö. 2. yüzyıla tarihlenen Stabia Hamamları; M. Ö. 80'e tarihlenen Forum Hamamları; M. S. 79 civarına tarihlenen Merkez Hamamları'dır (Resim 8).

Bu dört yapıda, hamam binası birbirinden bağımsız tonoz örtülerine sahip, paralel bir düzenleme içerisindeki dikdörtgen planlı mekânlardan oluşmaktadır. Ana girişler palaestradan sağlanmakta olup, bu dört hamamın hepsinde caddeden hamama doğrudan girişi sağlayacak bir kapı da yer almaktadır.

Stabia Hamamları esas olarak M. Ö. 4. yüzyıla tarihlenen palaestralı bir yapı olsa da, sonradan yapılan değişiklikler M. Ö. 2. yüzyıla tarihlenmektedir. Sıralı yıkanma mekânları, palaestranın doğusuna inşa edilmiştir. Erkekler bölümü, birbiriyle aynı ölçülerde üç mekândan oluşmakta ve güneye doğru uzanmaktadır. Kadınlar bölümü ise daha küçük üç mekândan oluşup kuzeyde bulunmaktadır. İşlevleri bakımından birbirleri ile ilişkili bir dizi oda, aynı eksende, kullanım sırasına göre yerleştirilmiştir: apodyterium- frigidarium- tepidarium, caldarium. Bu düzenleme, ısıtılmayan mekânlardan ısıtılan mekânlara doğru ilerleyişi ve aksi yönde ilerleyip aynı düzende hamamdan geri çıkışı sağlamaktadır (Resim 9) .

Hamam terminolojisinde bu düzenlemeye "Sıra Tipi" denilmektedir. Bu plan tipi ısının kontrolü ve mekânların kullanımı konusunda daha işlevsel ve uygulanabilirliği yüksek bir düzenleme sağlar. Geç Antik Dönem ve sonrasında, bu plan tipi yaygın olarak kullanılmıştır (Yegül, 1992, s. 60; Farrington, 1995, s. 45).

Kadın ve erkek bölümleriyle bir çifte hamam olan Pompeii Forum Hamamı, M. Ö. 80 sonrasına tarihlenmektedir. Sıralı yıkanma mekânları mevcut olan hamamda, apodyteriumdan laconicum ve tepidariuma geçiş bulunmaktadır. M. Ö. 39'da laconicum mekânı frigidariuma dönüştürülmüştür (Nielsen, 1993, s. 30; Yegül, 1992, s. 61).

Pompeii Merkez Hamamları, erkekler ve kadınlar bölümü olarak ikiye ayrılmakta ve birbirine paralel düzenlenmiş mekânlar ortak bir sistemle ısıtılmaktadır. Hamam

binasının arka duvarı boyunca yapının sokaktan ayrılmasını sağlayan bir servis koridoru bulunmaktadır (Krencker, 1929, s. 256; Yegül, 1992, s. 63).

Tek eksenli sıra tipi plan uygulamasının başlangıcı Stabia Hamamları olarak kabul edilmektedir. Gerekli suyun sağlanması, atık su sistemi ve ısıtma sistemlerinin yapının bir ucundaki tek koridor üzerinde toplanacak şekilde tasarlanması, hem kullanışlılık hem de çeşitli hizmetlerin verilmesinde kolaylık sağlaması açısından önemlidir. Bu düzenleme ayrıca kısa kenarların nişlerle, apsislerle donatılmasını ve havuzların konumlandırılmasını da kolaylaştırmaktadır.

Roma'da ve eyaletlerde balneaeler gibi küçük ve orta boy pek çok hamam yapısında da bu plan tipi ile karşılaşılmaktadır. Bu durum en açık şekilde Ostia'da karşımıza çıkmaktadır. Ostia'daki çoğu yapı basit, tek sıralı plan tipini sergilese de, çok az sayıda büyük örnekler de mevcuttur. Ostia'da bu gruptaki önemli örneklerden biri olan Yüzücüler Hamamı, üzeri açık palaestrası da olan lüks bir hamamdır.

Yüzücüler Hamamı'nın planı, Pompeii hamamlarına göre daha dağınık bir düzene sahiptir. Atrium yapı içinde dolaşımı sağlayan merkez mekân niteliğindedir ve apodyterium ile dikdörtgen planlı frigidariuma geçişi sağlamaktadır. Frigidarium'da kuzey kenarda apsis içine yerleştirilmiş bir havuz bulunmakta, güneyinde ise iki sütunlu bir geçiş bulunmaktadır. Frigidarium'dan doğuya doğru paralel şekilde düzenlenmiş üç mekân daha bulunmaktadır fakat bunların ısıtılıp ısıtılmadığı kazılar tamamlanmadığından kesin değildir (Yegül, 1992, s. 68).

Roma'da geliştirilen pek çok yapı tipi gibi Pompeii Hamam Tipi, Cumhuriyet Dönemi sonlarında batı eyaletlerinde de yaygın hale gelmiştir. Avrupa eyaletlerinde çokça kullanılan bu plan tipinin bir başka uygulaması, yıkanma odalarının simetrik bir düzen içinde yerleştirildiği ve kimi zaman da aynı eksen üzerine oturtulan, bir de palaestrası bulunan hamamlardır ki Krencker tarafından "sıra tipi" olarak adlandırılmaktadır. Bu yeni plan tipi Pompeii plan tipine çok benzemekte olup, batı ve kuzey eyaletlerinde de uygulanmıştır. Sıra Tipi plana sahip, günümüze ulaşan örnekler M. S. 1- 3. yüzyıllara tarihlenmektedir (Krenker, 1929, s. 177; Yegül, 1992, s.75).

Yunanistan ve Ege Adaları'nda bulunan hamam yapılarının, Anadolu'daki yapılarla pek çok benzerliği olduğu görülmektedir.

Isthimia'daki hamam ve Epidaurus Kuzeydoğu Hamamı buna örnek gösterilebilir. Bu hamamların genel özellikleri, en az birinde apsis olan, birbirine paralel düzenlenmiş dikdörtgen mekânlardan oluşmasıdır (Resim 10) . 3- 4. yüzyıllara tarihlenen, Delphi'deki Doğu Hamamı'nda ve 2- 3. yüzyıllara tarihlenen Olympia'daki Güney Hamam'da, genellikle sıra tipi hamamlarda yaygın olduğu gibi apodyterium ve frigidarium, ısıtılan mekânların yalnızca bir tarafında bulunmaktadır (Resim 11, 12). 2. yüzyıla tarihlenen Epidaurus'taki Kuzeydoğu Hamam'da ise frigidarium ile ısıtılan mekânlar arasına ısıtılmayan küçük mekânlar yerleştirilmiştir. Bu sistem, ısının kullanımı ve kontrolünü sağlamak açısından oldukça önemlidir (Gregory, 1995, s. 285; Farringhton, 1995, s. 35, 44).

Kıbrıs'taki Salamis Hamamı da bu plan tipinin uygulandığı bir örnektir. Salamis Hamamı, birbirine paralel ve bitişik olan beş ana bölümden oluşmaktadır ki, bu bölümlere bağlı praefurnium ve depo kısmı yapıya dik olarak, birbirine paralel olan yapının kuzeyinde, caldarium'a bitişik olarak düzenlenmiştir (Resim 13). Salamis Hamamı'na gelen kişi ilk olarak apodyterium'da soyunduktan sonra I. tepidarium geçerek buradaki sığ havuzda ayaklarını temizlemekte, nişlerde yıkanarak yağ ve kirlerden arınmakta, vücudu burada sıcağa hazırladıktan sonra, fazla sıcağa dayanıksız kişiler II. tepidariumda, dayanıklılar ise caldarium'da yıkanmaktadırlar. Sıcak havuzlarda ve nişlerde yıkanma işleminden sonra en son uğranılan bölüm frigidarium'dur ve burada havuzdaki soğuk su ile vücut serinletildikten sonra hamam terk edilmektedir (Coşkun, 2007, s. 28).

Batı ve Güneybatı Anadolu'da da basit sıra tipi hamamlar yaygın olarak görülmektedir. En az 5. yüzyıla kadar uygulanan bu plan tipi, balneaelerde daha yaygındır.

Anadolu'da, sıra tipi hamam planının uygulandığı, M. S. 1. yüzyıla tarihlenen, Kilikia'daki Elaeussa- Sebaste Hamamı, ikisi apsisli üç mekânının paralel şekilde yerleştirildiği küçük bir örnektir. M.S. 2. yüzyıla tarihlenen, en erken örneklerden biri de, Laodikeia Kuzey Hamamı'dır. Anadolu'daki en geç örnek ise Anemurium'daki III-15 No'lu hamamdır. Hamam binası apodyterium ile birleştirilmiş üç mekândan oluşmakta ve 5. yüzyıla tarihlenmektedir (Yegül, 1992, s. 273; Farrigton, 1995, s. 31) .

Güneybatı Anadolu'da ise dört büyük hamam dikkat çekmektedir. Birincisi, Güney Frigya'da, Laodikeia Kuzey Hamamları; ikincisi, 2. yüzyıla tarihlenen Laodikeia'daki

Hadrian Gymnasiumu; üçüncüsü, 2. yüzyıla tarihlenen, Aphrodisias'taki Hadrian Hamamı; dördüncüsü ise, 3. yüzyıla tarihlenen Hierapolis'te kent dışındaki hamamdır (Smith ve Söğüş, 2012, s. 78; Yegül, 1992, 258; Farrigton, 1995, s. 31). Hierapolis'te kentin dışına inşa edilmiş olan hamamın güney mekânının, güney duvarında bir açıklık bulunmaktadır. Bölge iklimi düşünüldüğünde bu açıklığın, caldarium olarak kullanılan bu mekândan doğrudan dışarıya açılan bir kapı olması mümkündür (Russel, 2007, s. 226).

Termessus'taki Büyük Gymnasium Hamamı da basit sıra tipi plana sahiptir (Resim 14). M. S. 212 yılına tarihlenen hamamın güney kısmı, gün ışığını daha iyi alabilmesi için kademeli olarak planlanmıştır (Yegül, 1992, s. 258).

Kilikia Bölgesi'ndeki bir diğer örnek ise Iotape'deki 6 no'lu Hamam'dır (Resim 15). Hamamın planı kuzey- güney doğrultusunda birbirine paralel yerleştirilmiş üç dikdörtgen mekândan oluşmaktadır. 1 ve 4 no'lu odalar olarak ikiye bölünmüş olan güneydeki dikdörtgen mekân, diğer odalarının aksından doğuya doğru kaydırılmış; 3 no'lu mekânın aksı ise batıya doğru kaydırılmış; böylece gün ışığından daha fazla yararlanmak amacıyla kademeli bir plan oluşturulmuştur (Farrigton, 1995, s. 31-32).

Doğu Pamphylia'da ve Kilikia'da bulunan bazı örneklerde basit sıra tipi hamamların, daha karmaşık olan bir başka türeviyle de karşılaşılmaktadır. Sırtköy ve Side'deki hamamlar sıra tipi düzenlenmiş mekânlar ve bunlara dik olarak yerleştirilmiş bir mekândan oluşmaktadır. Kilikia'nın bazı yerleşmelerindeki hamamlar ve Perge'deki Güney Gymnasium, esas olarak sıra tipi plana uymakta olup, ek mekânları ise paralel eksende yerleştirilmiştir.

Side'de 2. yüzyıla tarihlenen Liman Hamamı, ısıtılmış üç odanın ve ısıtılmayan odaların sıralı dizilimi ile oluşturulmuştur (Resim 16). Güneybatısında caldarium olduğu düşünülen 3 no'lu mekân, 7 no'lu küçük bir mekânla ve frigidarium olduğu düşünülen, dik açıda yer alan 2 no'lu mekân ile bağlantılıdır. Buradaki 6- 10 no'lu daha küçük mekânlar daha basit bir frigidarium işlevi görmüş olmalıdır (Yegül, 1992, s. 464).

Side'de bulunan diğer bir örnek ise, 3. yüzyıla tarihlenen ve 5. yüzyılda bazı eklemeler yapıldığı düşünülen Büyük Hamam, orijinal planında 2- 5 no'lu mekânlar paralel eksen üzerinde, sonradan 6- 8 no'lu mekânlar olarak bölünmüş olan büyük mekâna dik açıyla

uzanmaktadır (Resim 17). Güneydeki 5 no'lu mekânın caldarium olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Frigidarium olarak kullanılmış olduğu düşünülen 6 no'lu mekân ise kuzeye doğru uzanmakta ve bir havuzu bulunmaktadır. Girişte yer alan, yıkanma birimleri olmayan 2 no'lu mekân, apodyterium olmalıdır. Caldarium olduğu düşünülen 5 no'lu mekân ile frigidarium olarak nitelendirilen 6 no'lu mekân arasına tampon oluşturacak bir başka mekân yerleştirilmiştir (Farrigton, 1995, s. 32).

Kilikia'da, Anemurium ve Iotape'de ana eksene paralel olarak sıralı dizilmiş mekânlardan oluşan, birbiriyle plan açısından pek çok benzerlik gösteren bir grup hamam yapısı bulunmaktadır. Bunlardan biri Anemurium'daki III 2 B Hamamıdır. M. S. 3. yüzyıla tarihlenen hamam, aynı eksende yerleştirilmiş, üç ısıtılan mekân ve iki ısıtılmayan olmak üzere beş mekândan oluşmaktadır. 4 no'lu mekânda da sonradan kapatıldığı anlaşılan bir giriş bulunmaktadır. Bu hamamın planı ile Iotape'deki 5b Hamamı'nın planları paralellikler göstermektedir. Iotape 5b Hamamı'nın bütün mekânları farklı bir evreyi işaret etmekte, bu nedenle de tam olarak tarihlendirilememektedir. Bu gruptaki bir diğer hamam ise, Anemurium II 11 B Hamamı'dır (Resim 18). Plandan anlaşıldığı üzere, ikisinin güney ucunda, birinin kuzey ucunda eksedra olan üç ısıtılan mekânın paralel biçimde düzenlenmesiyle oluşturulmuş sıra tipi planda bir hamamdır. Hamamın ısıtılan mekânları 1- 3 no'lu olanlardır. 4 no'lu ve 5 no'lu mekân arasında bir geçiş bulunmaktadır. Hamamdan çıkış, bu hamamda geri dönüşlü sisteme uygun olarak tekrar frigidarium ve apodyteriumdan sağlanmaktayken; Anemurium III 2 B Hamamı'nda doğrudan caldariumdan sağlanmaktaydı (Yegül, 1992, 301- 304; Farrigton, 1995, s. 164-165)

Perge'deki Güney Gymnasium Hamamı, 2- 3. yüzyıllara tarihlenmektedir. 1- 3 no'lu mekânlar, gün boyu güneş ışıklarından yaralanabilmek amacıyla kademeli olarak düzenlenmiştir (Resim 19). 1 no'lu mekânın bitişiğinde 2 no'lu ısıtılan mekân bulunmaktadır. Bunun yanındaki 3 no'lu mekân caldarium olarak kullanılmış olmalıdır. Caldariumun kuzeyinde bir çıkış, batısında pencerelerle çevrili bir apsis bulunmaktadır. Apsis, güneş banyosu yapılan bölüm olarak kullanıldığı düşünülmektedir. İçerideki işleyiş tam olarak bilinmese de, plandan anlaşıldığı kadarıyla 3 no'lu mekândaki çıkış, hamamı kullananların geri dönemeden, buradaki kapıdan da çıkabildiğini göstermektedir (Farrigton, 1995, s. 170).

Karia'da bulunan bir örnek ise Latmos'un aşağısında Heraklea'daki hamam binasıdır. Hamamda 1- 3 no'lu ısıtılan üç mekân ile kuzeydeki mekân arasında, 1 ve 2 no'lu mekânlarla bağlantılı, yuvarlak, 4 no'lu merkez mekân bir set oluşturmaktadır. Dairesel planlı mekân bir laconicumdur. Planı itibariyle Pompeii'deki hamamlarla benzerlikler göstermektedir. İki sıcak mekân laconicum ile bağlantılıdır. 3 no'lu mekânın konumu nedeniyle caldarium olarak kullanıldığı düşünülmektedir (Akurgal, 1971, s. 240; Farrigton, 1995, s. 34).

Yine bu plan tipinde olan bir diğer örnek ise Sagalassos F Hamamı'dır (Resim 20). Hamam, güneybatı kenarında gün ışığından faydalanmak üzere, diğerlerinde olduğu gibi kademeli olarak inşa edilmiştir (Waelkens ve Mitchell, 1990, s. 193).

Likya'daki hamamların çoğu, basit sıra tipi planda, paralel üç dikdörtgen mekândan oluşan bir dizi oluşturmaktadır. Bazı hamamlarda ise bu mekân dizisinin yanı sıra, dik açıda yerleştirilmiş bir veya birden fazla mekâna rastlamak da mümkündür ki bunlar "enine mekânla sıra tipi" hamam planına sahiptir. Bazılarında ise bir de palaestra mevcuttur.

Bu hamam tipindeki hamamların çoğunda, sıralı düzenlenmiş dikdörtgen mekânlardan biri, bir duvarla iki küçük mekân oluşturacak şekilde bölünmüştür. Bu durum, Apollonia Hamamı ve Arycanda Güney Hamamı'nın planında karşımıza çıkmaktadır. Aynı durumun söz konusu olduğu Kadyanda Hamamı, Kyaneae'deki Antoninus Pius Hamamı ve Idebessus Hamamı'nda orijinal planda değil, sonradan yapılan eklemelerde görülmektedir (Farrigton, 1995, s. 152).

Idebessus Hamamı, Oenoanda'daki M1-1 Hamamı, Myra'daki Tuğla Hamam, Pınara Hamamı, Rhodiapolis Hamamı, Tlos'taki A Hamamı, Ksanthus Güney Hamamı ve Ksanthus Doğu Hamamı, yıkanma mekânları dizisinin yanında dik açıyla yerleştirilmiş başka bir mekân dizisinin de olduğu bir düzenlemeye sahiptirler.

Bu plan tipinde bulunan en az üç yıkanma mekânından en az biri hypocaust sistemi ile ısıtılmaktadır. Rhodiapolis'in 7 mekânından 2'si ısıtılmaktadır (Çevik, 2009, s. 252). Apollonia Hamamı, Cyaneae'deki Antoninus Pius Hamamı, Nisa Hamamı, Patara Nero-Vespasian Hamamı, Patara Hurmalık Hamamı ve Tlos'taki B Hamamları'nda birbirine bitişik, ikisi ısıtılan üç mekân bulunmaktadır (Gülşen, 2007, s. 454). Arykanda Kuzey

Hamamı, Kadyanda Hamamı, Idebessus Hamamı ve Pinara Hamamları'nın orijinal planlarında 2 ısıtılan mekânı vardır. Oenoanda'daki Ml-1 Hamamı, Tlos B Hamamı ve Xanthus Hamamı'nın dört mekânından üçü ısıtılmaktadır. Myra'daki Tuğla Hamam ve Arykanda Güney Hamam'da üçü ısıtılan beş mekân mevcuttur (Farrigton, 1995, s. 150-155; Çevik, 2010, s. 66).

Tüm bu hamam örnekleri incelendiğinde görülüyor ki "sıra tipi" hamam planı M. Ö. 2. yüzyıl civarında uygulanmaya başlanmış ve 5. yüzyıla kadar değişik bölgelerde uygulanmaya devam etmiştir. Görülen örnekler göz önünde bulundurulduğunda, bu tip hamamların, en az biri ısıtılmak suretiyle en az üç dikdörtgen mekânın aynı eksen üzerinde bir dizi oluşturmasıyla meydana geldiğini görmekteyiz. Basit sıra tipi planın gelişmiş tipinde de, bu sıralı mekânlara dik açıda konumlandırılmış ayrı bir mekân ya da mekân dizisinin eklenmesi durumuyla karşılaşmaktayız. Bu plan tipinin iki ayrı kullanım tarzını görmekteyiz: Birincisi, geriye yönelik tarzda olup, hamamı kullananlar sırayla mekânları kullandıktan sonra aynı düzende geri gelerek hamamdan çıkmaktadırlar. İkincisinde ise dairesel düzende mekânlar kullanıldıktan sonra yapının başka bir mekânından çıkış sağlanmaktadır. Bu tipteki hamamların bir kısmında ise plan düzleminde diğerlerinden farklı bir uygulama görülmektedir ki bazı hamamların yıkanma mekânları, gün ışığından daha iyi yararlanabilmek için güney veya kuzey yönünde aşamalı bir planda inşa edilmişlerdir. Isı kontrolü ve kullanımının önemli olduğu hamam yapılarında, özellikle işlevselliği ön plana çıkaran bu tipteki hamamlarda tüm ısıtılan mekânlar, ısının korunabilmesi ve daha fazla verim alınabilmesi açısından, birbiriyle bağlantılı mekânlar şeklinde düzenlenmişlerdir. Dolayısıyla, bu plan tipinin yalınlık ve kullanışlılık esasına uygun olması, daha yaygın olmasını sağlamıştır.

6.1. MİMARİ DEĞERLENDİRME

Hamam Yapısı, 21 x 28 m. ölçülerinde olup, 588 m² alana sahiptir. Kuzeyden ve batıdan U biçimli bir koridorla çevrelenmiş beş mekânın birbirine paralel şekilde yerleştirilmesiyle oluşturulmuş sıra tipi plandadır. Hamamdaki mekânlardan M1, ölçüleri, konumu ve mevcut özellikleriyle, hamamın mekânlarına girişi sağlayan apodyterium olmalıdır. M2, ısıtılmayan bir bölüm olması ve içerisindeki giderden anlaşılacağı üzere, soğuk su havuzu bulunan bir mekân olması nedeniyle frigidarium olmalıdır. M3, ısıtılan bir birim olması yanı sıra, ısıtılan büyük mekânla frigidarium

arasında yer alması nedeniyle tepidarium olmalıdır. M4, ısıtılan en büyük mekân olması ve biri büyük olmak üzere iki sıcak su havuzunun bulunması nedeniyle, caldarium olmalıdır. M5, praefurniumlarla doğrudan bağlantılı olması, caldariuma göre daha küçük, ısıtılan bir mekân olması ve batıdaki praefurniumun üzerinde bir sıcak su havuzunun olduğu düşünülecek olursa, buranın da sudatorium olması gerekmektedir. U planlı koridor ise servis mekânı olarak tanımlanmıştır.

6.1.a. Apodyterium

Hamamın güneyindeki apodyterium 5.85 x 7.65 m. ölçülerinde olup, 45 m² alana sahiptir. Apodyteriumun güneyinde, güneybatısında, kuzeydoğusunda ve kuzeybatısında olmak üzere dört kapısı bulunmaktadır. Yapılan kazı çalışmalarında, güneydeki girişin yanında 0.37 m. çapında mermer bir sütun kaidesi, sütunçe ve silmeli lentolar bulunmuştur.[72] Bu buluntulardan, güneyde 4 m. genişlikteki açıklığın, sütunlu bir düzenlemeye sahip iki açıklıklı bir giriş olduğu anlaşılmaktadır. Güneybatı köşedeki giriş 1.40 m. genişlikte olup, zemininde bulunan in situ mermer eşik taşı ve üzerindeki kenet izleri, burada bir kapı olduğunu göstermektedir. Burada, kazı çalışmaları sırasında bulunan bir bronz kapı çengeli de, bu düşünceyi desteklemektedir[73]. Kuzeybatıdaki 2.20 m. genişlikteki açıklık, yapıyı kuzeyden ve batıdan çevreleyen U planlı koridora geçişi sağlamaktadır. Kazı çalışmaları sırasında, açıklığın merkezinde in situ bir sütun kaidesi ve hemen girişin yanında bir de sütun başlığı bulunmuştur[74]. Bu veriler, kuzeybatıdaki açıklığın da, sütunlu bir geçiş olduğunu göstermektedir. Kuzeydoğudaki giriş ise apodyteriumun zemininden 0.20 m. yükseklikte, 1.30 m. genişlikte olup, frigidariuma geçişi sağlamaktadır.

Apodyterium'un iki evreli olabileceğini düşündüren mimari izler bulunmaktadır. Bunlardan ilki, mekânın güneybatısındaki 1.61 m. uzunluğundaki duvar parçası; ikincisi, mekânın güneydoğusundaki 1.56 m. uzunluğundaki duvar parçası; üçüncüsü ise, doğu duvarın güney duvarla, güney duvarın doğu duvarla, doğu duvarın kuzey duvarla birleştiği noktalardaki dilatasyondur.

---

[72] İstanbul Arkeoloji Müzeleri Arşivi, 28 Mayıs 2012 tarihli 14. kazı raporu.
[73] İstanbul Arkeoloji Müzeleri Arşivi, 1979 tarihli kazı raporu.
[74] İlk kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan sütun kaidesi sonraki dönemde yerinden kaldırılıp depoya konulmuş olduğundan, sütun kaidesi ile ilgili bilgilerimiz arşiv fotoğrafları ile kısıtlı olup, kataloğumuzda yer almamaktadır.

1- Mekânın güneyine devam eden duvarın güney ucunda kırıldığı görülmektedir. Bu duvarın 1.61 m. kadar devam ediyor olması ve güney duvarla birleştiği yerdeki dilatasyon izleri, yapının ilk evresinde apodyteriumun güneyinde başka bir mekân olabileceğini göstermektedir[75]. Bu alanın, sonraki dönemde mezarlık olarak kullanılması, buradaki bir mekânın bu nedenle tahrip edilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

2- Mekânın güney duvarı, 1.56 m. uzunluğundaki duvar parçası ile doğuya devam etmekte olup; bu duvar apodyteriumun doğusunda bir mekânın daha olabileceğini düşündürmektedir[76].

3- Apodyteriumdaki doğu duvarın güney duvarla, güney duvarın doğu duvarla, doğu duvarın kuzey duvarla birleştiği noktalardaki dilatasyon izleri bu mekânın, yapının ilk evresinden sonraki bir dönemde yeniden biçimlendirilmiş olabileceğini göstermektedir.

Zemindeki harç izlerinden, in situ mermer parçalardan, mekânın +4.95 m. kotundaki zeminin mermer döşeli olduğu anlaşılmaktadır. Apodyteriumda, suyun tahliyesi, mekânın güney girişinin doğu ucunda bulunan delikli bir mermer giderden sağlanmaktaydı[77].

6.1.b. Frigidarium

Frigidarium, apodyteriumun kuzeyinde, batı kısımdan 3.50 m. içeride, doğusunda da 4 m. dışa taşkındır. Bu nedenle hamam yapısında girintili bir plan ortaya çıkmıştır.

Frigidarium, 2.15 x 7.55 m. ölçülerinde olup, 16 m² alana sahiptir. Burası hamamın yıkanma birimleri arasında ısıtılmayan tek mekânıdır. Frigidariumun zemin kotu +5.40 m. olup, yıkanma birimleri arasında, hamamın kullanım tabanını görebildiğimiz tek mekân olma özelliğini de taşımaktadır. Mekânın batısında, kare planlı gider deliği olan,

[75] Duvarın kırıldığı yerde, yapının güney kısmında, duvar kalıntıları ve döşemelerin üzerinde, +4.33 m üst kotunda çok sayıda mezar ortaya çıkarılmıştır (İ.A.M.A., 28 Mayıs 2012 tarihli, 14. Kazı raporu). Kazılarda ortaya çıkarılan geç dönem mezarları, yapının sonraki dönemde tahrip edildiğini ve bu alanın mezarlık olarak kullanıldığı göstermektedir.

[76] Bu alan henüz kazılmadığı için payandayı ya da kırık duvarı karşılayan bir duvar olup olmadığı henüz belirlenememiştir.

[77] . Bu delikli gider kapağının, mekânın güney dış duvarına bağlanan Y biçimli atık su sisteminin batı kolu hizasında olduğu görülmektedir.

mermer kaplı bir havuz bulunmaktadır[78]. Güneybatı köşesinde apodyteriuma, kuzeydoğusunda ise tepidariuma geçiş sağlayan iki kapı yer almaktadır[79]. 3.26 m. uzunluğundaki doğu duvarının ekseninde, 1.15 m. genişliğinde bir açıklık bulunmaktadır. Duvarın doğusunda yapılan sondajda, doğuda herhangi bir mekân olmadığı anlaşılmıştır. Ancak aynı eksende, mekânın 0.80 m. doğusunda, toprak zemin üzerinde in situ mermer ve tuğla döşeme tespit edilmiştir[80]. Bunlarla birlikte, frigidariumun ısıtılmayan bir yıkanma birimi oluşu da göz önünde bulundurulduğunda, bu açıklığın dışarıyla doğrudan bağlantıyı sağlayan bir kapı olduğu düşüncesi ağırlık kazanmaktadır[81]. Mekânın içerisinde, duvara bitişik, +5.70 m. kotunda ince mermer levhalarla kaplı 0.40 m genişlikteki seki kuzey ve güney duvarlarda, ayrıca batıdaki havuzun önünde devam etmektedir[82]. Zemindeki harçta bulunan izlerden, mekânın tabanının mermer plakalarla kaplı olduğu anlaşılmaktadır.

6.1.c. Tepidarium

Tepidarium, 3 x 10 m ölçülerinde olup, 30 m² alana sahiptir. Mekân kuzey- güney doğrultusunda dikdörtgen bir plana sahip olup, frigidariumdan doğuya doğru 3.70 m. kadar devam etmektedir. Tepidariumun hypocaust zemini tuğla ile kaplı olup, buradaki pilaelerin bir kısmı kare tuğlalarla örülmüş, bir kısmı da silindirik od taşından[83] yapılmıştır[84]. Hypocaust seviyesinde günümüze ulaşmış tepidariumda, suspensura kotunun, mekânda bulunan en yüksek pilaenin yüksekliğine bakarak, +6 m. olduğunu düşünmekteyiz. Pilaelerdeki malzeme farklılıkları, zeminde görülen harç izleri ve

---

[78] 0. 90 x 1. 10 m. ölçülerinde olan bu havuz, hamamdaki diğer havuzlar içerisinde, gider deliği olan tek havuzdur. Bu gider deliği havuzun doğusunda, U planlı koridorun güneyindeki büyük atık su kanalına, ince bir kanalla bağlanmaktadır.

[79] Kapıların karşılıklı olarak yerleştirilmemesi, yapı içerisindeki ısıyı korumak amacıyla, mekânlar arasındaki hava dolaşımını en aza indirmeye yönelik bir tercih olarak değerlendirilebilir. Benzer bir uygulama, Rhodiapolis Hamamları'nda da görülmektedir.

[80] Frigidariumun zemin kotu +5.40 m, 0.80 m doğusunda bulunan zemin döşemesinin kotu da +5.45 m.'dir.

[81] Roma hamamlarında pencerelerin, yapının tonoz ve kubbelerinde ya da üst seviyesinde yer alması nedeniyle buranın bir kapı olabileceği düşünülmüştür.

[82] Kuzey ve güneydeki sekiler oturmak için kullanılmış, batıdaki ise havuza girmek için bir basamak olarak kullanılmış olmalıdır.

[83] Yeşil renkli volkanik tüflerdir. Ocakları İzmit Körfezi'nin güneyinde Karamürsel sahilindedir. Oldukça yumuşak bir taş olduğundan dış etkilere karşı dayanıklı olmasa da yüksek ısıya dayanaklı bir yapıya sahiptir. İstanbul'da ki Bizans ve erken dönem Osmanlı yapılarında sıkça tercih edilmişlerdir (Özgünler, 2008, s. 53).

[84] 0.32 x 0.32 m. ölçülerinde kare tuğlalarla örülmüş pilaelerden iki sağlam örnek günümüze ulaşmıştır. Üst kotu +6 m. olup yüksekliği 1.50 m.'dir. Bu mekânda od taşı pilaelerden korunmuş örnek bulunmamaktadır.

pilaelerin yerleştirilmesindeki düzensizlik, hypocaustta pek çok kez onarım yapıldığını işaret etmektedir.

Mekânın kuzeyinde bulunan dört açıklığın, batıdan birincisi ve üçüncüsünün kemerleri korunmuş, ikincisi ve dördüncüsünün kemerleri yıkılmış durumdadır. Bu açıklıklar, 4 no'lu mekânla, hypocaust seviyesinde ısı bağlantısını sağlamaktadır. Zemindeki tuğla döşemede yer alan, doğu- batı doğrultusunda bir, kuzey- güney doğrultusunda dört kanal bulunmaktadır. Kanalın kuzeye doğru olan dört kolu bu açıklıkların altından caldariumun hypocaustuna devam etmektedir. Görülüyor ki, ilk yapı evresinde açık olan bu kanallar ve kemerler, sonraki bir dönemde kapatılmıştır. Kanallar, kemerlerin hemen önünde harçla kapatılıp, üzerleri kemeri dolduracak şekilde tuğla ile örülmüştür.

Tepidariumda, sonradan yapılan bir başka değişiklik ise batı kısmına eklenen birimdir. Eklenmiş olan bu bölüm, mekânın mevcut batı sınırından 3 m. doğuya taşkın olup, mekânın ekseninden kuzeye doğru kaymıştır. U planlı bu birimin zemini tuğla döşelidir ve +4.65 m. kotunda tepidarium bağlanan 0.70 m. yüksekliğinde, 0.80 m. genişliğinde bir açıklığı vardır. Üstte bulunan in situ mermer parçalarından, U planlı bu konstrüksiyonun bir havuzu taşıdığı anlaşılmaktadır. Ayrıca içe bakan duvarların yanık olması, mekânın hypocaust sistemiyle bağlantılı olması ve mekân içerisindeki kanalların kuzeydeki mekânlarla hypocaust seviyesinde ilişkisinin kesilmiş olması, bu birimin sonradan eklenmiş bir praefurnium olduğunu akla getirmektedir[85].

Tepidariumdan, caldariuma geçişi sağlayan kapılara dair izler korunmuş olmadığından, kapılar anlaşılamamıştır. Ancak mekânda bir kapı için en uygun yerin, kuzey duvarda yer alan batıdan ikinci kemerin üstü olduğu düşünülmektedir. Mekânın doğusunda mermer pencere şebekeleri bulunmuştur[86]. Doğu kısmında 3. 50 m. kadar doğuya taşkın şekilde konumlandırılmış bu mekân da, Termessus'taki Büyük Gymnasium Hamamı'nda ve Iotape'deki 6 no'lu Hamam'da olduğu gibi gün ışığından daha fazla yararlanmak amacıyla girintili bir planın parçası olmalıdır (Yegül, 1992, s. 258; Farrigton, 1995, s. 31-32). Pencere şebekelerinin doğu kısmında çıkmış olması, bu

[85] O dönemlerdeki ekonomik sıkıntılar göz önünde bulundurulduğunda ve büyük hamamların lüks görüldüğü düşünülecek olursa, normal zamanlarda yalnızca frigidarium ve tepidariumun kullanılmış olması; ancak gerekli olduğu zamanlarda diğer mekânların da kullanılabilir olması olası gözükmektedir.
[86] Mekânın mevcut batı duvarının üst kotu 6 m, mermer pencere şebekelerinin bulunduğu kot ise 6. 50 m'dir (İstanbul Arkeoloji Müzeleri Arşivi, 1. ara rapor).

örneklerin varlığı ve güneş enerjisinden faydalanmanın Roma dönemindeki önemi, mekânın güneydoğu kısmında bir pencere olması düşüncesini güçlendirmektedir[87].

6.1.d. Caldarium

Caldarium, 5.00 x 10.70 m ölçülerinde olup, 53.50 m² alana sahiptir ve hamamdaki yıkanma birimleri içinde en büyük alana sahip ısıtılan mekândır. Bu mekân da tepidarium gibi hypocaust seviyesinde korunmuştur. Kuzey duvarında sudatoriumun hypocaustuna ısı bağlantısı sağlayan, kemerleri korunmuş üç açıklık bulunmaktadır. Ortadaki kemeri taşıyan ayakların kuzey duvarla birleştiği yerlerde dilatasyonlar görülmekte ve bu kemerin sonraki dönemlerde onarım gördüğü anlaşılmaktadır[88].

Caldariumun doğusunda yer alan 2.80 x 5.00 m ölçülerinde, kuzey- güney doğrultusunda, dikdörtgen planlı bir alan, ana mekânın doğu kısmında yer alan payandalar nedeniyle farklı bir birim olarak algılanmaktadır. Caldariumun hypocaust sistemi, bu birimde kademeli şekilde, 0.60 m. aşağıda doğuya doğru devam etmektedir. Doğudaki birimde, pilaeler üzerine oturtulan 2.70 x 4.10 m ölçülerindeki havuz, kuzeydeki payandalar, mekânın doğu duvarı ve batıdaki payandalar ile sınırlandırılmış; güneyde ise 0.70 m. genişliğinde bir alan oluşmuştur[89]. Havuzun kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerinde tüteklikler tespit edilmiştir. Havuzun altında devam eden hypocaust düzeninin, sudatoriumdaki doğuda yer alan preafurnium ile doğrudan bağlantılı olduğu görülmekte ve tütekliklerin, praefurniumdan doğrudan gelen yoğun sıcak havanın rahatlaması açısından havuzun kuzey köşelerine yapıldığı anlaşılmaktadır. Havuzun doğu kesitinde, duvardan ısıtma sisteminin varlığı in situ halde bulunan spacer parçaları ve "T" biçimli çivi sayesinde bilinmektedir[90]. Havuzun

---

[87] Roma günlük yaşamında, öğlen saat 2'den sonra hamamların kullanımı için en ideal zamandı ve Romalılar genellikle öğleden sonraları zamanlarının önemli bir bölümünü hamamda geçirmekteydi. Hamamların aydınlatılması için büyük pencereler kullanılmaktaydı. Bu pencereler sayesinde hem hamam aydınlanmakta, hem de genelde güney ve güneybatıya bakan büyük pencereleri ile özellikle öğleden sonra güneş ışınlarından büyük oranda faydalanarak mekânların güneş enerjisiyle bir oranda ısıtılmasını sağlamaktaydılar（Yegül 1992, s. 33; Ring 1996, s.717-724)

[88] Bu kemer, sudatoriumdaki *havuzu* taşıdığı için zaman içerisinde çökmüş ve yeniden inşa edildiğinde, aynı sorunla karşılaşmamak için, kemerin kilit taşı yeri boş bırakılmıştır. Bununla ağırlığın dağılması amaçlanmış olmalıdır.

[89] Hypocaustlarda biriken is ve kül tabakasının temizlenip, tahliye edilmesi gerektiği ve bunun insan eliyle yapıldığı düşünülecek olursa, aslında bu boşluğun ne amaçla bırakıldığı da anlaşılmaktadır.

[90] Yapılan kazı çalışmaları sırasında, havuzun hemen alt kısmında, tam profil veren 0.08 x 0.10 m ölçülerinde üç spacer ve bir "T" biçimli büyük bir çivi bulunduğu kaydedilmiştir (İstanbul Arkeoloji Müzeleri Arşivi, 17. Ara Rapor)

içerisinde bulunan harçtaki izlerden ve in situ mermer plakalardan, havuzun mermerle kaplı olduğu, güney ve batı kenarlarında basamak olduğu anlaşılmaktadır.

4 no'lu mekânın güney duvarında 3 no'lu mekânla bağlantıyı sağlayan ikisi korunmuş üç kemerli açıklık mevcuttur.

Batısındaki duvarın tam ortasında, batıya doğru 2.50 m. dışa taşkın bir kare niş oluşturulup, iç kısmına 1.30 x 1.40 m. ölçülerinde kareye yakın, mermer kaplı bir havuz yerleştirilmiştir. Doğudaki havuzda olduğu gibi batı havuzunu da pilaeler taşımakta; ancak batı havuzunun taşıma sistemi, ana mekânın hypocaust zeminiyle aynı kotta bulunmaktadır. Batı havuzunda kuzey, güney ve doğu kesitlerinde duvardan ısıtma sistemiyle ilişkili olduğu düşünülen açıklıklar ile karşılaşılmıştır. Kazı çalışmalarında bu alanda bulunan spacer parçaları ve tubuli, batı havuzunda da duvardan ısıtma sisteminin kullanıldığını göstermektedir[91].

Yapılan kazılarda, bu mekânda yoğun biçimde pencere şebeke parçaları ve cam parçaları bulunmuş ve bu alanın pencereli bir aydınlatma sistemine sahip olduğu anlaşılmıştır[92].

Caldariumun hypocaust zemini +4.75 m kotundadır ve kuzey duvardaki orta kemerin üst seviyesine bakarak, suspensura kotunun da +6.20 m civarında olduğunu söyleyebiliriz. Mekânda bulunan tuğla pilaelerin hiç biri gerçek ölçülerinde korunmamış, sadece od taşından yapılmış pilaeler korunmuştur [93].

6.1.e. Sudatorium

Sudatorium, caldariumun kuzeyinde, 2.50 x 9.00 m ölçülerinde olup, 22.50 m² alana sahiptir. Birbirine paralel şekilde, aynı eksen üzerine yerleştirilmiş ısıtılan mekânlar arasında en küçük alana sahip mekândır. Kuzey duvarında doğudaki yıkılmış, batıdaki korunmuş olmak üzere iki kemerli açıklık bulunmaktadır. Güneydeki duvarda ise doğudaki yıkılmış, batıya doğru üçü korunmuş, dört kemer açıklığı bulunmaktadır. Kuzeybatı kemer ile güney duvardaki batıdan ikinci kemer birbirine kuzey- güney

[91] 0.10 x 0.13 m ölçülerinde boydan kırılmış bir tubuli ve spacer parçaları bulunmuştur (İstanbul Arkeoloji Müzeleri Arşivi, 15. Ara Rapor).
[92] 1975 yılında yapılan çalışmalarda bu mekânda, bir impost başlık, iki parça mermer saçaklık, otuz iki mermer pencere şebeke parçası, pencere camı parçaları buluntu olarak kaydedilmiştir (İstanbul Arkeoloji Müzeleri Arşivi, 1975 tarihli kazı raporu).
[93] Od taşı pilaelerin hepsi farklı kalınlıkta ve yüksekliktedirler. En yüksek od taşı pilae 0.90 m'dir.

doğrultusunda yerleştirilmiş, 1.00 x 3.00 m ölçülerinde, içi yuvarlatılmış şekilde sıvanmış bir tekne ile bağlıdır. Bu kemerler üzerinde yer alan in situ mermer parçaları gösteriyor ki teknenin üzerine, 1.80 x 3.60 m ölçülerinde, kuzey-güney doğrultusunda, dikdörtgen şeklinde, mermer kaplı bir havuz oturtulmuş olmalıdır. Bu teknenin güneydoğu ve güneybatısında 0.40 x 0.40 m ölçülerinde kare birer açıklık bulunmaktadır. Bu açıklıklar hypocaust sistemiyle bağlantı sağlamakta ve bu teknenin ateşin yakıldığı ve suyun ısıtıldığı praefurnium olması gerektiğini göstermektedir. Mekânın hypocaust zemini, kademeli şekilde doğuya doğru inmektedir. Zeminde bulunan harç izlerinden, mekânın batısında olduğu gibi doğusunda da, kuzeydoğu kemeri ve güneydoğu kemeri arasında bir praefurnium olduğu anlaşılmaktadır. Doğudaki praefurnium 4 no'lu mekânın, daha alt kotta bulunan, doğu havuzunun altındaki hypocaust sistemiyle doğrudan bağlantılıdır. Bu mekânda farklı evrelerin varlığın işaret eden bir takım mimari izler bulunmaktadır. Hypocaust zemininde yer alan kanallar, tepidarium ve caldariumda kemer altlarına denk gelmekte ve yan mekânlarda devamlılık göstermektedir. Sudatoriumda bulunan hypocaust kanalları ise, mekânın doğusunda caldariumun kanallarını karşılarken, batı kısmında kemerlere denk gelmemektedir. Bunun nedeni anlaşılmamakla birlikte, burada ikinci bir evrenin olabileceğini göstermektedir. Diğer yandan, mekânın güney duvarındaki batıdan ikinci kemer üzerindeki insitu mermer parçaları, praefurniumun ikinci bir evrede sauna görevi gören bir mekânın sıcak su havuzu olarak işlev değiştirmiş olabileceğini göstermektedir.

6.1.f. Servis Koridoru

Hamamın kuzeyini, doğusunu ve batısını çevreleyen U planlı bir koridor bulunmaktadır. Koridorun batı kolu 4.00 x 20.00 m ölçülerinde olup, kuzey- güney doğrultusunda uzanmaktadır. Koridorun batı kolunda, hamamın yıkanma birimlerine bitişik üç servis mekânı, tepidarium praefurniumu ve büyük atık su kanalı yer almaktadır[94]. Stabia Hamamları'nda da gerekli suyun sağlanması, atık su sistemi ve ısıtma sistemlerinin yapının bir ucundaki tek koridor üzerinde toplanacak şekilde tasarlanması, hem kullanışlılık hem de çeşitli hizmetlerin verilmesinde kolaylık sağlaması açısından önemli olduğunu göstermektedir. Bu düzenleme ayrıca kısa kenarların nişlerle

[94]Bu mekânlar, hamamda kullanılan malzemelerin ve yakacak odunların depolandığı servis birimleri olmalıdır.

donatılmasını ve havuzların konumlandırılmasını da kolaylaştırmaktadır (Yegül, 2006, s. 61).

Koridorun kuzey kolu, 3.50 x 14.70 m ölçülerinde, doğu- batı doğrultusunda uzanan, dikdörtgen planlı bir bölümdür. Buranın kuzey duvarı, içeriden payandalarla güçlendirilmiştir ve istinat duvarı işlevi görmektedir. Güney duvarda sudatoriumun hypocaustuna bağlanan iki açıklık bulunmaktadır. Bunlardan doğudakinin kemeri korunmuş batıdakinin ise kemeri yıkılmıştır. Bu açıklıklar, sudatorium praefurniumlarının ağız kısımlarıdır. Mekânın zemininde bulunan yanık toprak tabakası ve kuzey duvarın alt kotlarında görülen yanık izleri de bu düşünceyi desteklemektedir. Kuzeydeki mekânın, kuzey ve güney duvarında bulunan payandalarının birbirini karşılaması kemerlerle desteklenen bir tonoz örtüsü olabileceğini düşündürmektedir.

U planlı koridorun doğu kolu ise 1.30 x 6.50 m ölçülerinde, kuzey- güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı bir bölüm olup; kuzeydeki mekândan bir basamakla çıkılarak bu bölüme geçilmekte ve güney kısmında mekânı sınırlayan herhangi duvar bulunmamaktadır. Batı duvarında, güneydeki basamak hizasında ve duvarın güneybatısında, sonlandığı noktada birer payanda bulunmaktadır. Mekânın güneyindeki zeminin, tuğla ve mermer döşemeli bir alana devam ettiği görülmektedir.

U planlı koridorun batı koluna, payandalara denk gelecek şekilde dayanmış tuğla ve taş malzeme ile inşa edilmiş, batı duvarıyla aynı yükseklikte, mevcut haliyle 2.80 x 6.00 m ölçülerinde yekpare bir kütle bulunmaktadır. 0.95 m duvar kalınlığına sahip kütlenin iç kısmı içeri doğru hafif eğimli olup, harç izinden üzerine ağır ve köşeleri oval bir nesne oturtulduğu anlaşılmaktadır. Bu birimin yekpare büyük bir kütleye sahip oluşu, bulunduğu yükseklik ve doğu kesitinde payandalı bir duvara dayalı inşa edilmesi, buranın, hamamın suyunun karşılandığı, ağır bir su deposunu taşımış olma ihtimalini akla getirmektedir.

Hamamı çevreleyen, U planlı koridorun batı kolunun dış cephesinde eşit aralıklarla yerleştirilmiş dört payanda ve aralarında ikisi yarım yuvarlak, ikisi dik kenarlı planlı dört niş yer almaktadır[95]. Hamamın nişli batı duvarı ile kuzey duvarın kesiştiği yerde

[95] Duvarın batıya devam eden kısmı planımızda mevcut olmasına karşın, alt seviyede duvar kesiti hakkında tam bir bilgiye sahip değiliz. Arazide bulunma iznimiz sona erdikten sonra devam eden kazı çalışmalarında bu duvarın alt seviyesine inilmiştir; bu nedenle batıya doğru devam eden nişli duvar hakkındaki bilgilerimiz, kazı raporları ile sınırlıdır.

+8.06 m. üst kotunda horasan harçlı, tuğla ve taş ile almaşık teknikte inşa edilmiş 2.70 m genişliğinde, 3.30 m yüksekliğe sahip bir duvar ortaya çıkarılmıştır. Mevcut uzunluğu 16.70 m olan duvar batıya doğru devam etmektedir. Duvarın iç cephesinde iki adet niş tespit edilmiştir[96].

6.2. MAZLEME ve TEKNİK

Hamamın duvarları kaba yonu taş ve tuğla kullanılarak inşa edilmiş olup, hypocaust içerisinde yer alan kemerli duvarlar ise yalnızca tuğla ile örülmüştür. Duvarlarda kullanılan malzemelerin ayrıntılı ölçüleri duvar kataloğunda yer almaktadır.

Apodyteriumun duvarları mekân içerisinde korunamamış ancak dış duvarlarından duvar işçiliğini görebilmekteyiz. Kuzey duvarı +4.37 m alt kotundan başlayıp altı sıra taşla, +5.47 m kotundaki tuğla sırasından anlaşıldığı üzere üst seviyede tuğla sıralarıyla devam etmektedir. Doğu duvarı +4.05 m temel kotundan başlayıp beş sıra taş, +5.05 m kotunun üstünde de beş sıra tuğla ile devam etmektedir. Güney duvarının örgüsü ise +4.00 m temel kotunda beş sıra taş ile başlanıp, +5.00 m kotunda tuğla dizisi ile devam etmektedir. Batı duvarı, +4.00 m kotunda beş sıra taş, +4.90 kotunun üzerinde beş sıra tuğla ile örülmüştür. Apodyteriumun dilatasyon tespit ettiğimiz güneye doğru devam eden batı duvarında +4.40 m kotuna kadar tuğla ile örülmüş kemerler üzerinde +4.90 m kotuna kadar dört sıra taş ile örülmüş olup, üst seviyede tuğla ile devam etmektedir. Apodyteriumun doğuya devam eden duvarı ise +4 m kotundan başlayıp +5.10 m kotuna kadar beş sıra taş ile örülmüş olup, izlerden anlaşıldığı üzere üst seviyede tuğla ile devam etmektedir.

Frigidariumun kuzey duvarı +4.55 m kotundan başlayıp +5.36 kotuna kadar dört sıra tuğla, +5.80 m kotuna kadar beş sıra tuğla ve üst seviyede taş sırası ile davam etmektedir. Doğu duvarı +5.24 m kotuna kadar beş sıra taş, üstünde beş sıra tuğla ile örülmüştür. Güney duvarı da beş sıra taş ve beş sıra tuğla ile inşa edilmiş olup, batı duvarında ise +5.14 m kotuna kadar dört sıra taş, üzerinde altı sıra tuğla görülmektedir.

Tepidariumun kuzey duvarı tamamen tuğla ile örülmüş olup, duvarda dört kemer açıklığı bulunmaktadır. Kemer açıklıkları yapının ikinci bir evresinde tuğlalar ile örülerek kapatılmıştır. Dolgu malzeme olarak kullanılan tuğlalar farklı ölçüler

[96] Çapı 1. 30 m ve mevcut yüksekliği 3. 14 m olan yarım daire formunda, tuğla ile örülmüş bir niş ortaya çıkarılmıştır (İ. A. M. A., 16 Aralık 2013 tarihli, 28. Ara Rapor).

vermektedir. Kuzey duvarda batıdan ilk kemerin batı ayağının yıkıldığı, onarımda moloz taş ve tuğla ile örüldüğü görülmektedir. Üçüncü kemerin de yıkılmış olan doğu ayağı sonradan moloz taş ve tuğla ile yeniden örülmüştür. Tepidariumun ise doğu duvarı diğer duvarlardan farklı olarak altı sıra taş altı sıra tuğla düzeninde inşa edilmiştir.

Caldarium, kuzey duvarında üç kemer açıklığı bulunmaktadır. Batıdaki ilk kemer yalnızca tuğladan örülmüş olup, sonraki bir dönemde içine tuğla ayaklarla destek yapılmıştır. İkinci kemer de yalnızca tuğla kullanılmıştır. Üçüncü kemer ise tuğla ile örülmüş ancak üzerindeki bir sıra taştan anlaşıldığı üzere üst seviyede taş sıraları ile devam etmektedir. Caldariumun doğusunda yer alan payandalar tuğla ve taş ile örülmüş olup, beş sıra tuğla beş sıra taş kullanılmıştır. Doğuda bulunan havuz tümüyle tuğla ile inşa edilmiş ve içerisi mermerle kaplanmıştır. Caldariumun doğu duvarı ise altı sıra tuğla beş sıra taş ile örülmüştür. Güney duvarı, tepidariumun kuzey duvarı ile aynı olup, farklı bir uygulama görülmemektedir.

Sudatoriumun kuzey duvarı, +4.92 m alt kotundan +5.96 m kotuna kadar tuğla ile örülmüş, üst seviyede ise taş sıralarıyla devam etmektedir. Doğu duvarı +4.64 m kotundan +5.87 m kotuna kadar tuğla, üst seviye ise beş sıra taş ve beş sıra tuğla ile devam etmektedir. Güney duvarda bulunan dört kemer açıklığından doğudaki korunmamıştır. Güney duvarda, doğudaki ilk kemer +4.61 m kotundan +5.94 m kotuna kadar tuğla, üst seviyede ise taş ile devam etmektedir. İkinci kemer ise tuğla ile örülmüş olup, yıkılan doğu ayak taş ve tuğla ile gelişi güzel şekilde yeniden örülmüştür. Dördüncü kemerde yalnızca tuğla malzeme kullanılmıştır. Batı duvar, +5.82 m kotuna kadar tuğla, üst seviyede ise taş ile devam etmektedir.

Servis koridorunun tüm duvarları, beş sıra taş beş sıra tuğla düzeninde inşa edilmiştir.

İstanbul ve yakın çevresinde inşa edilen Bizans dönemi yapılarına bakıldığında benzer özelliklerde pek çok yapı ile karşılaşılmaktadır. Örneğin 5. yüzyıl ortalarına tarihlenen Aspar Sarnıcı, taş ve tuğla ile inşa edilmiştir. Taş yüksekliği 0.15- 0.20 m olup, tuğla ölçüsü 0.38 x 0.38 x 0.04 m'dir. Duvarları aşağıdan yukarı doğru altı sıra taş, altı sıra tuğla ya da altı sıra taş, beş sıra tuğla düzeni kullanılmıştır (Tunay, 1984, s. 147).

5 yüzyıl sonlarında yaptırıldığı kabul edilen Mokios Sarnıcı, harç kullanılarak tuğla ve taş ile inşa edilmiştir. Aşağıdan yukarıya doğru belirsiz taş sıraları ve beş sıra tuğla düzeninde yapılmıştır. Tuğlalar, 0.35 x 0.35 x 0.03 m ve 0.38 x 0.38 x 0.04 m ölçülerindedir. Harç kalınlığı ise 0.03- 0.06 m arasında değişmektedir (Tunay, 1984, s. 156).

5.- 6. yüzyıllara tarihlenen Rhegion Hamamı'nda beş sıra taş beş sıra tuğla düzeninde duvarlar inşa edilmiştir. Kullanılan tuğlalar, 0.30 x 0.30 x 0.04 ve 0.32 x 0.32 x 0.04 m ölçülerinde olup, kullanılan harç kalınlığı 0.04- 0.05 m'dir (Ogan ve Mansel, 1942, s.10)

Genel olarak Bizans yapılarına baktığımızda 4. yüzyıl yapılarında kullanılan tuğlaların ölçüleri 0.30- 0.40 m arasında değiştiğini, tuğla ve harç oranının da 1:1 olduğunu görmekteyiz. 5. yüzyıl yapılarında taş ve tuğla kullanıldığını, bu dizilimlerin 5- 10 sıra taş ve 5- 6 sıra tuğla olarak değişiklik gösterdiğini bilmekteyiz. Tuğla ölçüleri 0.36- 0.38 m olup tuğla harç oranı da 1:1'dir. 6. yüzyıl yapılarının duvar örgüsünde kesme taş veya moloz taş ve dört sıra tuğla dizilimi ile karşılaşmaktayız. Tuğla ölçüleri 0.33- 0.38 m olup, tuğla harç oranı 1:1 ya da 2:3'tür (Tunay, 1984, s. 357).

Hamamda yapılan kazılarda bir takım mimari plastik malzemeye de ulaşılmıştır. Sütun başlıkları, impost başlıklar, sütun kaideleri, mermer kaplama levhaları, mermer lentolar ve mermer friz paçaları bu buluntular içerisindedir (bkz. Ek-2). Bunlardan bir kısmı, 1978 yılında yapılan kazı çalışmalarında ortaya çıkarıldığı için tarafımızdan görülmemiş ve ölçüleri alınamamıştır. Bunlardan bir kısmı ise devşirme malzeme niteliğindedir. Üzerinde palmet bezemesi olan bir mermer levha parçasının, servis mekânında yer alan atık su kanalında kapak olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. Bulunan mimari plastik parçaların in situ olmaması nedeniyle yapının tarihlemesinde kullanılması bir yanılgıya neden olabilir kanısındayız.

Yapıda altı damgalı tuğla bulunmuştur ve bunların ikisi in situ durumdadır. Biri caldariumun, diğeri de tepidariumun hypocaust zeminde yer almaktadır. Bizans damgalı tuğlaları 4. yüzyılda başlamaktadır ve 6. yüzyıl sonrasına ait örneklere rastlanmamıştır. Tam olarak damgalı tuğla kullanımının ne zaman sona erdiğini söylemek pek de mümkün değildir. Bizans damgalı tuğlalarının yoğun olarak üretildikleri yer, saray ve önde gelenlerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere İstanbul olarak bilinmektedir. Ancak

eyaletlerde de küçük çapta imalatların olduğu bilinmektedir. Bazı damgalı tuğlaların üzerinde sayı ve isme rastlanılır. Bunun bir imalathane mührü, anlaşmadaki taraflardan birinin ismi ya da bir ismin kısaltması olduğu üzerinde görüşler yoğunlaşmaktadır. Tek satırlı mühürlerin 450 yılından önceye, iki satırlı mühürlerin ise 5. yüzyıl sonları ile 6. yüzyıl başlarına tarihlenmesi gerektiği kabul görmektedir (Tunay, 1984, s. 18).

7. BÖLÜM

SONUÇ

Tezimizin konusu olan hamam yapısı, İstanbul'un Anadolu yakasında, Kartal-Maltepe arasında, Dragos Tepesi'nin doğusunda, Cevizli Mevkii'nde yer alan İstanbul Tekel Sigara Fabrikası arazisinde yer almaktadır.

Bu bölgenin modern adı Kartal olup, Bizans döneminde hangi adla anıldığı tartışmalıdır. Anadolu'ya giden yolun önemli bir noktasında, Bithynia'da, Khrysopolis (Üsküdar)- Nikomedia (İzmit)- Nikaia (İznik)- Dorlion (Şarhöyük)- İkonion (Konya) güzergâhında yer alan bu bölge, araştırmacılar tarafından Kartalimen olarak önerilmektedir. Ancak, isim benzerliklerinden ve arkeolojik verilerden yola çıkarak varılan bu sonuç çok da güvenilir değildir. Arkeolojik çalışmalarda ismi geçen saraylar veya diğer yapılarla ilgili yazıt gibi kesin bilgi veren veriler bulunmamıştır. Kaynaklardan Marmara'nın kuzey sahili boyunca sırasıyla Khalkedon, Hieria, Poleatikon, Satyros, Bryas, Kartalimen ve Pentikion'un varlığını biliyoruz. Ancak, Bizans dönemindeki bu mahalle ve yerleşimlerin sınırları tam bilinmemekte ve modern kent sınırları sürekli değişmektedir. Dolayısıyla, Bizans dönem kaynaklarında bahsedilen yapı kalıntıları ve yer adları üzerinden gidildiğinde, karşımıza değişmiş yer isimlerinin ve genişlemiş modern sınırların getirdiği zorluklar çıkmaktadır. Bölgedeki diğer Bizans yerleşimleri ve yapı kalıntıları ayrıntılı bir şekilde çalışılıp yayınlandığında, yapılacak daha ayrıntılı çalışmalarla kentin toponomisi ve yerleşim karakteri daha iyi anlaşılacaktır.

Kartal'daki hamam yapısı, bulunduğu alanda tek yapı değildir. Hamamın güneyinde bir kilise kalıntısı, batısında da, yerleri opus sectile döşeli, kare planlı bir yapı kalıntısı yer almaktadır. Bu kalıntılar, bize hamamın bir saray hamamı ya da manastır hamamı olabileceğini düşündürmüş, ancak diğer yapılar hakkında araştırma iznimiz ve yeterli veri olmadığından yapıların karakteri incelenememiş ve anlaşılamamıştır.

Hamamın yapısı ve teknolojisi araştırılmış, incelenmiş ve anlaşılmaya çalışılmıştır. Kartal'daki hamam, U planlı bir servis koridoru ile çevrelenmiş, beş mekânın birbirine

paralel şekilde kuzey- güney doğrultusunda yerleştirilmesiyle, sıra tipi planda inşa edilmiştir. Yapı taş ve tuğla örgüsü duvarlarıyla bir Bizans yapısı olduğunu göstermektedir. 588 m²lik alana inşa edilmiş hamamın, apodyterium, frigidarium, tepidarium, caldarium, sudatorium ve servis mekânlarının varlığı, özel bir hamam değil, bir balneae olabilecek nitelikte olduğu göstermektedir.

Hamamda 1974 yılında ilk çalışmalar Alpay Pasinli ve Cihat Soyhan tarafından yapılmış, yapıda kullanılan malzeme teknik ve hamamdan çıkarılan buluntular nedeniyle, hamamı 6. yüzyıla tarihlemişlerdir.

Malzeme teknik açısından 5.- 6. yüzyıl yapılarıyla benzerlik gösteren hamam yapısında, büyük saray yapılarında ele geçen damgalı tuğlaların benzerlerinin in situ olarak bulunması da bu tarihlemeyi desteklemektedir. Yapılan kazı çalışmalarında, sikke, seramik, cam, damgalı tuğlalar, mimari plastik gibi buluntular içerisinde müze uzmanları tarafından 3.- 13. yüzyıllara kadar tarihlenmiş buluntular vardır. Ancak, 5.- 6. yüzyıllara ve 9.-11. yüzyıllara tarihlenen buluntular daha yoğundur.

Hamam, 5.- 6. yüzyılda inşa edilmiş olmalıdır. İmparator VI. Leon'a (d. 866- öl. 912) ve Romanos Lekapenos'a (d. 872 - öl. 948) ve 11. yüzyıla tarihlenen bir takım sikkeler hamamın 10.-11. yüzyıllarda halen kullanılmış olabileceğini göstermektedir. 15. yüzyıl başlarında Kartalimen ve Pentikion'daki hıristiyan yerleşimlerinin terkedildiği ve buradaki halkın Konstantinopolis'e kaçtığı bilinmektedir. Bu nedenle yapının, 15. yüzyılda diğer yapılarla birlikte harap edildiği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Akropolites, G. (2007). *The History*. (R. Macrides, çev.). Oxford: Oxford University Press.

Akropolites, G. (1989). Die Chronik. (W. Blum, çev.). Stuttgart.

Akurgal, E. (1970). *Ancient Civilizations and Ruins of Turkey.* İstanbul: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Ammianus Marcellinus (1862). *The Roman History* (C. D. Yonge, çev.). London.

Anna Kommena (1878). Alexiad, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*. Niebuhrii (Ed.). Bonn.

Anna Kommena (1997). *Alexiad. Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin Tarihi: Malazgirt'in Sonrası* (B. Umar, çev.) İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Anonim (1876). Notitia Urbis Constantinopolitanae. O. Seeck (Ed.) *Notitia Dignitatum Accedunt Notitia Urbis Constantinopolitanae et Laterculi Prouinciarum*, s. 226-243. Berolini.

Anonim (1968). *Iustinianus Institutiones.* (Z. Umur, çev.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Anonim (1993). *Justinian's Institutes.* (P. Birks ve G. McLeod, çev.). New York: Cornell University Press.

Anonim (1989). *Chronicon Paschale 284-628 AD* (M. Whitby ve M. Whitby, çev.). Liverpool.

Anonim (2013). *The Patria*. (A. Berger, çev.). London: Harvard University Press.

Arseven, C. E. (1912). *Eski İstanbul / Abidat ve Mebanisi (Osmanlıca).* TBMM e-kitap arşivi.

Ayverdi, E. H. (1966). *Osmanlı Mimarisi'nin İlk Devri.* c.1. İstanbul.

Bahar, B. (2013). *İzmit Körfezi Savunma Yapıları Bağlamında Gebze, Eskihisar Kalesi*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Berger, A. (1982). *Das Bad in der byzantinischen Zeit.* München: Institut für Byzantinistik und Neugriechische Philologie der Universität.

Berger, A. (2012). Bizans Çağında Hamamlar (A. Özbay çev.). Nina Ergin (Ed.) *Anadolu Medeniyetlerinde Hamam Kültürü: Mimari, Tarih ve İmgelem.* İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Cameron, A., Herrin, J. (1984). *Constantinople In The Early Eight Century: The Parastaseis Syntomoi Chronoikai.* Leiden: Brill.

Casson, S., Rice, D. T., Jones, A. H. M. ve Hudson, G. F. (1928). Preliminary report upon the excavations carried out in the Hippodrome of Constantinople in 1927. London.

Casson, S., Rice, D. T., Jones, A. H. M. ve Hudson, G. F. (1929). Second report upon the excavations carried out in and near the Hippodrome of Constantinople in 1928. London.

Coşkun, A. (2007). Salamis Kenti Roma Hamamı. *Anatolia,* 33, s. 25- 41.

Çevik, N., Bulut S. ve Akyürek, E. (2013). Myra ve Andriake Kazıları 2012. *ANMED,* 11, s. 90- 96.

Çevik, N., Kızgut, İ. ve Bulut S. (2009). Rhodiapolis Baths: The First Evaluation Following the Excavations and its Contribution to the Knowledge on Lycian Baths Architecture and Technique. *Adalaya*, XII, s. 231- 260.

Crow, J., Bardill, J. ve Bayliss, R. (2008). *The Water Supply of Byzantine Constantinople.* Society For The Promotion of Roman Studies Journal of Roman Studies Monograph No.11. Londra.

DeLaine, J. (1999). Bathing and Society. J. Delaine (Ed.) *Roman Baths and Bathing*. Journal of Roman Archaeology, 37. Portsmouth.

Demirtaş, B. (2003). Antik Dönem Taşçı İşaretleri. *İDOL, Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği Dergisi,* 17, s. 16- 23.

Dikici, R. (2009). *Şu Bizim Bizans (Byzantium 330- 1453).* İstanbul: Remzi Kitabevi.

DuCange, C. (1840). *Historia Byzantina Constantinopolis Christiana seu Descriptio Urbis Constantinopolitanae. I. Bandurii (Ed.).*Bonn.

Duyuran, M. (1952). İstanbul Adalet Sarayı İnşaat Yerinde Yapılan Kazılar Hakkında ilk Rapor. *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı*, c. 5, s. 23- 32.

Ertuğrul, Ö. (1989). *İstanbul'da Bizans Devri Su Mimarisi.* İstanbul Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, cilt:1. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Eyice, S. (1959). İstanbul'da Abbasi Saraylarının Benzeri Olarak Yapılan Bir Bizans Sarayı "Bryas Sarayı". *Belleten*, c. XXIII/ 89, s. 79- 104. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Fagan, G.G. (1999). *Bathing in Public in the Roman World.* Ann Arbor: University of Michigan Press.

Farrington, A. (1995). *The Roman Bath of Lycia: an architectural study.* Ankara: Short Run Press.

Feissel, D. (1987). De Chalcodoine a Nicomedie. Quelques Inscriptions Negligees. Travaux et Memoires, 10, s. 403-436.

Foss, C. (1995). Nicomedia and Constantinople. C. Mango ve G. Dargon (Ed.). Constantinople and its Hinterland. (s.181-190). Aldershot.

Foss, C. (1996). *Survey of Medieval Castles of Anatolia II: Nicomedia.* Ankara.

Georgios Kedrenos (1838). I. Weberi (Ed.) *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae.* Bonn.

Gregory, T. E. (1995). The Roman Bath at Isthimia: Preliminary Report 1972-1992. *The Journal of American School of Classical Studies at Athens.* 64/3, s. 279- 313.

Gülşen, F. (2007). Patara'daki Roma Dönemi Hamamlarında Planlama ve Mimari. B. Can ve M. Işıklı (Ed.). *Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yıldönümü Arkeoloji Bölümü Armağanı: Doğudan Yükselen Işık, Arkeoloji Yazıları.* İstanbul.

Gyllius, P. (1997). *İstanbul'un Tarihi Eserleri* (E. Özbayoğlu, çev.). İstanbul: Eren Yayıncılık.

Haldon, J. (2007). *Bizans Tarih Atlası* (A. Özdamar, çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Hendy, M. (1985). *Studies in the Byzantine Monetary Economy.* Cambridge.

Ioannes Kinnamos (1864). Historia. J. P. Migne (Ed.) *Patrologia Graeca.* vol. 133.

Ioannes Kinnamos (2001). Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118- 1176). (I. Demirkent, çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Ioannes Malalas (1986). *Kronographia* (E. Jeffreys, M. Jeffreys, R. Scott, vd. çev.). Melbourne: Australian Association for Byzantine Studies.

İnalcık, H. (1997). Osman Gazi'nin İznik Kuşatması ve Bafeus Muharebesi. E. Zachariadou (Ed.). *Osmanlı Beyliği 1300-1389*. s.78-101. Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Janin, R. (1923). La Banlieue Asiatique de Constantinople, Etude historique et topographique, *Echos d'Orient*, XXII, s. 335-386.

Janin, R. (1950). *Constantinople Byzantine, Développement Urbain et Répertoire Topographique.* Paris: Institut Français d'Etudes Byzantines.

Kızıltan, Z. ve Saner, T. (2011). *İstanbul'da Arkeoloji: İstanbul Arkeoloji Müzeleri Arşiv Belgeleri.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Konstantin Porphyrogennetos (2012). *The Book Of Ceremonies* (A. Moffatt ve M. Tall, çev.). Canberra: Australian Association for Byzantine Studies.

Köroğlu, G. (1996). Bryas Sarayı'nın Lokalizasyonu Sorunu. *Arkeoloji ve Sanat*, 18/73, s. 10-15.

Krencker, D., Krüger, E., Lehmann, H. ve Wachtler, H. (1929). *Die Trierer Kaiserthermen.* Augsburg.

Leonis Diaconus (1910). Varii Libelli Qui Nicephori Phocae et Ioannis Tzimiscis Historiam Illustrant. I. Niebuhri (Ed.) *Coprus Scriptorum Histoiae Byzantinae*. Bonn.

Macrides, R., Munitiz, J. A. ve Dimiter A. (2013). *Pseudo- Kodinos and The Constantinopolitan Court: Offices and Ceremonies.* Farnham: Ashgate.

Magdalino, P. (1990). Church, Bath and Diakonia in Medieval Constantinople. R. Morris (Ed.) *Church and People in Byzantium. Society for the Promotion of Byzantine Studies. Twentieth Spring Symposium of Byzantine Studies, Manchester 1986*. Birmingham: University of Birmingham, Centre for Byzantine, Ottoman and Modern Greek Studies.

Magdalino, P. (2012). *Ortaçağda İstanbul: Altıncı ve On Üçüncü Yüzyıllar Arasında Konstantinopolis'in Kentsel Gelişimi* (B. Cezar, çev.). İstanbul. Koç Üniversitesi Yayınları.

Mango, C. (1994). Notes D'Epigraphie et D'Archeologie Constantinople, Nicee. *Travaux et Memories,* 12, s. 343-357.

Marechal, S. (2012). Research on Roman Bathing: Old Models and New Ideas. *Revue Belge De Philologie et D'Histoire,* 90.

Matthews, J. (2012). The Notitia Urbis Constantinopolitane. L. Grig ve G. Kelly (Ed.)*Two Romes. Rome and Constantinople in Lae Antiquity.* Oxford University Press.

Mehmet Neşri (1995). *Kitab-ı Cihan-nüma: Neşri Tarihi.* (F. R. Unat ve M. A. Köymen, haz.). c. II. İstanbul.

Mikhael Attaliates (1853). *Historia.* I. Weberi (Ed.). *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae.* Bonn.

Mikhael Attaliates (2008). *Mikhael Attaliates: Tarih.* (B. Umar, çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Müller-Wiener, W. (2001). İstanbul'un Tarihsel Topografyası: 17. Yüzyıl Başlarına Kadar Byzantion- Konstantinopolis- İstanbul (Ü. Sayın, çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Nielsen, I. (1993). *Thermae et Balnea: The Architecture and Cultural History of Roman Public Baths.* Aarhus: Aarhus University Press.

Niewöhner, P. (2007). Philipp Niewöhner, Aizanoi, Dokimion und Anatolien. Stadt und Land, Siedlungs- und Steinmetzwesen vom späteren 4. bis ins 6. Jahrhundert v. Chr. *Archäologische Forschungen 23 (Aizanoi 1)* Reichert: Wiesbaden

Niketas Khoniates (1835). Historia. İ. Bekker (Ed.) *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*. Bonn.

Niketas Khoniates (1984). O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates. (H. J. Magoulias, çev.). Detroit: Wayne State University Press.

Niketas Khoniates (1995). *Niketas Khoniates: Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri).* (F. Işıltan, çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Niketas Khoniates (2004). *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195- 1206). İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması*. (I. Demirkent, çev.). İstanbul: Dünya Kitapları.

Nikephoros Bryennios (1836). Commentarii. I. Weberi (Ed.) *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*. Bonn.

Nikephoros Bryennios (2008). *Nikephoros Bryennios: Tarihin Özü.* (B. Umar, çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Nikephoros Patriarches (1990). *Nicephoros Patriarch of Constantinopole Short History* (C. Mango, çev.). Washington: Dumbarton Oaks.

Ogan, A. ve Mansel, A. M. (1942). Region- Küçükçekmece Hafriyatı 1940- 1941 Çalışmalarına Dair İlk Rapor. Belleten, c. VI/ 21-22, s. 1- 36.

Ostrogorsky, G. (2011). Bizans Devleti Tarihi (F. Işıltan, çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Özgümüş, F. ve Dark, K. (2001). İstanbul'da Ayvansaray ve Balat Semtlerinde Yapılan Arkeolojik Yüzey Araştırması ile Yedikule Mermer Kule'deki Çalışmalar, 1999. *18. Araştırma Sonuçları Toplantısı, c.1.* Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi.

Pargoire (1899). Rufinianes. *Byzantinische Zeitchrift*, 08, s. 429-478.

Pasinli, A. (2001). "Pittakia" ve Magnum Palatium- Büyük Saray" Bölgesinde 1999 yılı Çalışmaları (Eski Sultanahmet Cezaevi Bahçesi). 11. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu. Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi.

Pasinli, A. ve Soyhan, C. (1975). Dragos'taki Hamam Kazısı. *İTÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü Bülteni*, yıl:1, sayı: 2, s. 2-3.

Pasinli, A ve Soyhan, C. (1978). Cevizli (Dragos) Kazısı. *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, 62/341, s. 30-33.

Pharr, C., Davidson, T. S. ve Pharr, M. B. (1952). *The Theodosian Code and Novels, and The Sirmondian Constitutions.* Princeton University Press.

Plinius (1999). *Genç Plinius'un Anadolu Mektupları - Epistulae, 10. Kitap.* (E. Özbayoğlu, çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Prokopius (1961). *Buildings* (H. B. Dewing, çev.). London.

Ramsay, W. M. (1890). *The Historical Geography of Asia Minor.* London.

Ricci, A. (1996). The Road from Baghdad to Byzatium and The Case of The Bryas Palace in Istanbul. L. Brubaker (Ed.). *Byzantium in The Ninth Century: Dead or Alive? Papers from the Thirtieth Spring Symposium of Byzantine Studies, Birmingham, March 1996.* Variorum: Ashgate.

Ring, J. W. (1996). Windows, Baths, and Solar Energy in the Roman Empire. *American Journal of Archaeology*, 100, s. 717-724.

Russell, J. (2002). Anemourion. A. E. Laiou (Ed.). *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*, s. 221-228. Washington: Dumbarton Oaks.

Selvi-Baner, S. (2013). *Antikçağ'da Oyun ve Oyuncaklar.* İstanbul: Kitap Yayınevi.

Steskal, M. (2011). Erken Bizans Döneminde Ephesos'ta Yıkanma ve Hamam Mimarisi. F. Daim ve S. Ladstatter (Ed.). *Bizans Döneminde Ephesos.* İstanbul: Ege Yayınları.

Sevgili, S. ve Süslü, A. H. (2010). *Dragos Kazısı "Tekel Arazisinde Bir Bizans Hamamı"*. İstanbul: Chivi Yazıları Yayınevi.

Sevim, A. (1990). *Anadolu Fatihi Kutalmışoğlu Süleyman*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Sokrates Skholastikus (1853). Ecclesiastica Historia. R. Hussey (Ed.). Oxonii.

Sozomenos (1855). *The Ecclesiastical History* (E. Walford, çev.). London.

Strabon (2000). *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII-XIII-XIV)* (A. Pekman, çev.). İstanbul: Arkeoloji Sanat Yayınları.

Striker, C. ve Kuban, D. (1971). Work at the Kalenderhane Camii in Istanbul: Third and Fourth Preliminary Reports. *Dumbarton Oaks Papers,* 25 (1971), s. 251-258.

Tezcan, H. (1989). *Topkapı Sarayı Ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi.* İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu.

Theophanes Omologetes [Confessor] (1997). *The Chronicle of Theophanes Confessor, Byzantine and Near Eastern History AD 284-813* (C. Mango ve R. Scott, çev.). Oxford: Clarendon Press.

Theophanes Sunekhistai [Continuatus] (1838). Chronographia. I. Weberi (Ed.). *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*. London.

Toynbee, J. M. C. (1947). Roma and Constantinopolis in Late-Antique Art from 312 to 365. *The Journal of Roman Studies, 37*, s. 135-144.

Tunay, M. (1984). *Türkiye'de Bizans Mimarisinde Taş ve Tuğla Duvar Tekniğine Göre Tarihlendirme.* Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Van Millingen, A. (1899). *Byzantine Constantinople: The Walls of The City and Adjoining Historical Sites.*

Van Millingen, A. (1912). *Byzantine Churches in Constantinople, Their History and Architecture.*

Villehardouin, G. (1908). *Memoires of the Crusades.* (F. T. Marzials, çev.) London.

Vitruvius (1993). *Mimarlık Üzerine On Kitap* (S. Güven, çev.). Ankara: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı.

Waelkens, M., Mitchell, S. ve Owens, E. (1990). Sagalassos 1989. *Anatolian Studies,* 40, s. 185- 198.

Yegül, F. (1995). *Baths and Bathing in Classical Antiquity*. Cambridge.

Yegül, F. (2006). *Antik Çağ'da Hamamlar ve Yıkanma* (E. Erten, çev.). İstanbul: Homer Kitapevi.

Yegül, F. (2008). Baths of Constantinople: An Urban Symbol in a Charging World. W. R. Caraher (Ed.). *Archeology and History in Roman, Medieval and Post-Medieval Greece: Studies on Method and Meaning in Honor of Timothy E. Gregory.* Hampshire: Ashgate.

Yegül, F. (2011). *Roma Dünyası'nda Yıkanma*. (E. Erten, çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Zolt, T. (1994). Kapitellplastik Konstantinopels vom 4. bis 6. Jahrhundert n. Chr.: Mit einem Beitrag zur Untersuchung des ionischen Kämpferkapitells. *Asia Minor Studien*, 14. Bonn.

EK-1

SÖZLÜK

alousia

"Yıkanmamışlık" durumu. Erken Hıristiyanlık dini inanışlarına göre kilisenin kabul edebileceği tek yıkanma şeklinin vaftiz olduğunu vurgulayan bir dini sadelik ideali.

alveus

Bir tür kurna ya da ayaklı küvettir.

ambulacrum

Anadolu hamamı-gymnasiumlarda tipik olarak görülen uzun, dikdörtgen, U ve H şekilli "anıtsal koridorlar", salonlar. Egzersiz, yürüyüş, toplantı ve tören gibi değişik işlevleri olduğu sanılıyor.

ambulatio

Yunan gymnasium'unda veya Roma hamamlarında dış mekânlarda revaklı veya açık bir bahçe düzeni içinde yürüyüş yolları.

apodyterium

Hamamların soyunma, elbise değiştirme odası.

assa sudatio

Terleme hamamı; terleten hamam şekli.

balneae pensiles

"Asılmış hamamlar". Küçük sütun veya payelerin taşıdığı hypocaust sistemi ile ısıtılan odaların tabanları.

balneator

Hamamların günlük işlevlerinin yerine getirilmesinden sorumlu görevli.

balneae

Küçük hamamlar. Özellikle büyük, thermae hamamlarından ayrı bir tip olduğunu belirtmek için kullanılır.

basilica thermarum

Hamamlarda bir Roma bazilikasının mimarı özelliklerini gösterebilen, ahşap çatı örtülü, uzun dikdörtgen salonlar. Terimin anlamı ve tanımladığı mekânların işlevleri de kesin

ve belirli değil. Bu salonların birçok genel işlevleri olmakla beraber, özellikle bir toplantı yeri veya kötü havalarda bir "kapalı palaestra" olarak kullanıldığı sanılıyor.

bipedales

Vitruvius tarafından Roma hamamlarında hypocaust payelerinin üstünde kullanılması öngörülen "iki ayak büyüklüğünde" kare tuğla (5.10.2); bkz. suspensurae.

caldarium (-a)

Roma hamamlarındaki ana sıcak salon (veya birkaç salon).

camera sudationis

Genellikle konut çerçevesinde kullanılan ve mutfağın yanında yer alan basit bir terleme odası.

capsarius

Kamu hamamlarında vestiyer sorumlusudur.

concamerata sudatio

Tonozlu terleme odası. Bu terim Vitruvius tarafından geç devir Yunan gymnasium'larında bulunan basit sıcak hamamın bir parçasını anlatmak için kullanılıyor.

conductor balinei

Hamamın günlük işlevinden sorumlu kimsedir.

fornacator

Hamamlarda ocak ve kazanlara bakan görevli; ocakçı-fırıncıdır.

fornix

Kemer veya tonoz; ocağın ve fırının kemerli ağzıdır.

frigidarium

Roma hamamlarında bir veya birkaç büyük soğuk havuzu olan ana soğuk su yıkanma salonu.

hamam-gymnasium kompleksi

Geleneksel Yunan/Hellenistik gymnasium veya palaestra'sı ile tonozlu Roma hamamlarını birleştiren bir mimari tip.

heliocaminus

Bazı Roma hamamlarında güneş banyosu için özel salon. Bu salonlar güney ve güneybatı yönüne dönüktü ve çok geniş pencereleri camsızdı. Bkz. Solarium.

hypocaust

Roma hamamlarının en önemli ısıtma sistemi olan "hypocaust"un anlamı "alttan ısıtılan bir ocak"tır. Gelişmiş hypocustlarda odanın tabanı kısa payeler üzerinde taşınır (pilae, suspensurae); odanın altında yaratılan boşluk ve odanın beton tabanı yapı dışından yakılan bir ocağın (praefurmium) yarattığı sıcak gazlarla ısınır. Antik kaynaklarda en iyi tanımlamayı Vitruvius veriyor (5.10.2-3).

laconicum

Roma hamamlarında sıcak ve buharlı terleme odası (halvet). Vitruvius genellikle bu odanın kubbeli, daire şeklinde olmasını öngörüyor (5.10.5)

latrine

Tuvalet, hela. Kökeni lavatrina, yani "yıkanma yeri" sözcüğünden geliyor.

lavacrum

Genellikle küçük hamam, balneum veya bir konutun parçası olan bir "ev hamamı". Her ne kadar oldukça büyük olsalar da, Roma'da Aventinus Tepesi'ndeki "Sura Hamamları" Aurelius Victor tarafından lavacrum olarak adlandırılıyor (Caesars, 13.8). Aynı hamamlara Dio Cassius "gymnasium" diyor (Roma Tarihi, 68.15.1).

lavatio (bazen lavatrina)

Bazı yazıtlara göre lavatio (balneum gibi) özellikle mutfağa bitişik konut konumu içinde küçük bir hamamı belirtiyor.

lavatrina

Yıkanma yeri, özellikle konut konumu içinde; terim genellikle Roma Cumhuriyet Dönemi'nde daha çok kullanılıyor.

loutron

Yunan gymnasium'unda soğuk su ile yıkanılan oda (Vitruvius, 5.11.2).

natatio

Normal olarak ısıtılmamış bir yüzme havuzu. Bu tip büyük havuzlar, kapalı veya açık olarak Roma hamamlarında görülüyor. Terim hem havuzu, hem de havuzun olduğu mekânı tanımlamak için kullanılabiliyor.

nymphaeum (-a)

Genellikle büyük ve anıtsal bir çeşmedir.

opus sectile

Küçük geometrik şekiller halinde kesilerek yapılan çok renkli mermer taban veya duvar kaplaması.

palaestra (-ae)

Aslı Yunan gymnasium'unun bir parçası olan ve atletik egzersizler için kullanılan etrafı sütunlarla çevrili bir alan. Roma Dönemi'nde palaestra hamamlarının egzersiz için kullanılan açıkhava avlusu veya bahçesi idi.

pilae

Hypocaust'lu tabanı taşıyan küçük, kısa payeler (yaklaşık 0.70-1.30 m yüksekliğinde ve merkezden merkeze açıklıkları 0.70-0.80 m). Genellikle tuğla, taş veya terrakotta parçalarından yapılırlar.

piscina

Havuz (bazenpiscina natatoria); yüzme havuzu Pompeii hamam tipi

praefectus

Roma'da yüksek rütbeli subay, yöneticidir.

praefurnium

Roma hamamlarında hypocaust'u ısıtan ocaklar.

sudatorium (veya sudatio)

Lacniucum'daki "kuru sıcak"dan farklı olarak "nemli sıcak" olan bir terleme odası (bkz. concamerata sudatio). Terim, İtalyan çiftlik evlerinin rustik caldarium'unu tanımlamak için kullanılan assa sudatio'dan gelmiş olabilir.

suspensura (-ae)

Vitruvius'un hypocaust tanımlamasında bu terim "asılmış/asma taban" anlamında kullanılıyor (5.10.2-3). Fakat daha doğru olarak hypocaust'un küçük payeler (pilae) üzerinde taşman tabanıdır.

tegulae mammatae

Duvara metal dübellerle veya terrakotta çivilerle tutturulan, köşelerinde küçük çıkıntıları olan (mammatae veya "memeli") büyük kare kiremitler. Bu sistem hamamlarda oldukça erken gelişen bir duvar ısıtma sistemidir ve sonraları daha pratik bir sistem olan tubuli sistemine bir alternatif olarak kullanılmaya devam etmiştir.

tepidarium (-a)

Roma hamamlarında orta sıcaklıkta, ılık oda veya odalar grubu. Bazı hamamlarda sıcak caldarum ile soğuk frigidarium'un arasında ısı kaçmasını önleyen küçük bir mekân olarak görülüyor.

terrakotta çiviler

Bu pişmiş toprak çiviler veya kazıklar, düz kiremitleri veya tegulae mammatae'ı duvara tutturabilmek için maden çivilerin yerine kullanılıyor (Almanca yayınlarda Ton-nâgeln, Fransızcada/îc/ıe en terra cuite olarak geçiyor.

thermae

Yıkanma dışında, sportif, eğitici ve sosyal birçok etkinlikleri de kapsayan çok büyük Roma hamamları. Küçük ve genellikle özel şahısların sahip olduğu ve işlettiği küçük hamamların (balneae) aksine, thermae, kent veya devletin yarattığı hamamlardı ve bunlar hemen herkese (çoğu zaman ücretsiz olarak) açıktı. Krencker'm 1929'da imparatorluk tipi olarak betimlediği büyük termal kuruluşlar, frigidarium-tepidarium-caldarium üçlüsünün yarattığı kuvvetli bir aks üzerinde şekillenen simetrik formal planları ve muhteşem, tonozlu mekânları ile özellikle dikkati çekerler.

tubuli

Roma hamamlannda duvar ısıtması için kullanılan kutu şekilnde, içi boş terrakotta elemanlar. Tubuli, duvara üst üste (paralel borular gibi) yerleştiriliyor ve bir uçlan hypocaust'ta biriken sıcak hava ve gazlara açık durumda kalıyor.

EK-2

MİMARİ PLASTİK VE TUĞLA KATALOĞU[97]

Katalog No : 01

Türü : İyon impost sütun başlığı

Dönemi : 6. yüzyıl ortası

Malzeme : Mermer

Ölçüleri : -

Buluntu yeri : Apodyteriumun kuzeybatı girişi

Bulunduğu yer : İn situ

Benzerleri için bkz. : Zolt, 1994, s. 35- 39.

Katalog No : 02

Türü : İmpost paye başlığı

Dönemi : 6. yüzyıl

Malzeme : Mermer

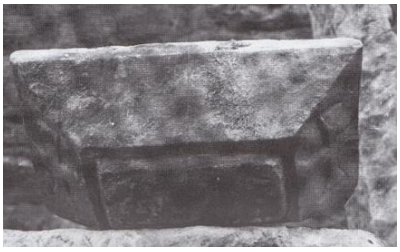
Ölçüleri : Alınamadı

Buluntu yeri : Caldarium

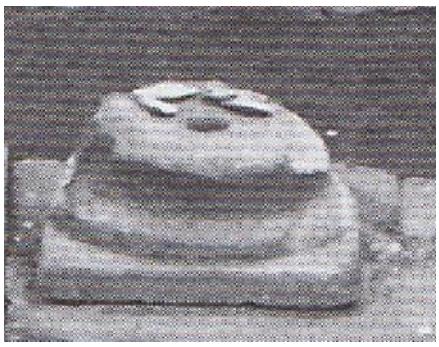
Bulunduğu yer : İst. Ark. Müz. Deposu

Benzerleri için bkz. : Niewöhner, 2007, s. 179.

[97] Katalogda yer alan eserler türlerine göre ayrılarak gruplandırılmış ve katalog numarası verilmiştir. Katalogda yer alan in situ malzemeerin ölçüleri verilmiştir. Katalogda yer alıp ölçüleri verilmemiş olan malzeme İstanbul Arkeoloji Müzeleri Deposu'nda olup, inceleme iznimiz olmadığından görülmemiştir.

Katalog No **:** 03

Türü **:** Attika tipi, yarı işlenmiş sütun kaidesi

Dönemi **: Geç Roma- Erk. Bizans Dön.**

Malzeme **:** Mermer

Ölçüleri **:** Alınamamıştır

Buluntu yeri **:** Apodyteriumun kuzeybatı girişi

Bulunduğu yer **:** İst. Ark. Müz. Deposu

Benzerleri için bkz. **:** Yıldırım, 2006, s. 27.

Katalog No **:** 04

Türü **:** Levha

Dönemi **: -**

Malzeme **:** Mermer

Ölçüleri **:** Alınamamıştır

Buluntu yeri **:** Apodyteriumun güneydoğu köşesi

Bulunduğu yer **:** İst. Ark. Müz. Deposu

Benzerleri için bkz. **: -**

Katalog No **:** 05

Türü **:** Pencere şebekesi

Dönemi **: -**

Malzeme **:** Mermer

Ölçüleri **:** Alınamadı

Buluntu yeri **:** Apodyteriumun güneydoğu köşesi

Bulunduğu yer **:** İst. Ark. Müz. Deposu

Benzerleri için bkz. **: -**

Katalog No **:** 06

Türü **:** İn situ, taşçı işareti olan zemin döşemesi

Dönemi **: -**

Malzeme **:** Mermer

Ölçüleri **: -**

Buluntu yeri **:** Apodyteriumun doğusunda, zemin döşemesi

Bulunduğu yer **:** İn situ

Benzerleri için bkz. **:** Demirtaş, 2003, s. 18.

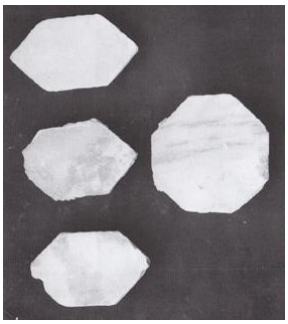
Katalog No **:** 07

Türü **:** Opus sectile yer döşemeleri

Dönemi **: -**

Malzeme **:** Mermer

Ölçüleri **:** Alınamadı

Buluntu yeri **:** Apodyteriumun güneyinde, kanal çevresinde

Bulunduğu yer **:** İst. Ark. Müz. Deposu

Benzerleri için bkz. **: -**

Katalog No **:** 08

Türü **:** Damgalı tuğla

Dönemi **:** 5. - 6. yüzyıl

Malzeme **:** Pişmiş toprak

Ölçüleri **:** 0.37 x 0.37 x 0.04 m

Buluntu yeri : Caldariumun hypocaust zemini

Bulunduğu yer **:** İn situ

Benzerleri için bkz. **: -**

Katalog No : 09

Türü : Damgalı tuğla

Dönemi : 5. - 6. yüzyıl

Malzeme : Pişmiş toprak

Ölçüleri : 0.37 x 0.37 x 0.04 m

Buluntu yeri : Tepidariumun hypocaust zemini

Bulunduğu yer : İn situ

Benzerleri için bkz. : -

Katalog No : 10

Türü : Damgalı tuğla

Dönemi : 5. - 6. yüzyıl

Malzeme : Pişmiş toprak

Ölçüleri : -

Buluntu yeri : Tepidarium

Bulunduğu yer : İstanbul Arkeoloji Müzeleri Deposu

Benzerleri için bkz. : Bardill, 2004, c.1, s.185.

Katalog No **:** 11

Türü **:** Damgalı tuğla

Dönemi **: -**

Malzeme **:** Pişmiş toprak

Ölçüleri **: -**

Buluntu yeri **:** Caldarium

Bulunduğu yer **:** İst. Ark. Müz. Deposu

Benzerleri için bkz. **: -**

Katalog No **:** 12

Türü **:** Dokuztaş oyun tablası

Dönemi **:** Geç Antik- Bizans Dönemi

Malzeme **:** Pişmiş toprak

Ölçüleri **: -**

Buluntu yeri **:** Tepidarium

Bulunduğu yer **:** İst. Ark. Müz. Deposu

Benzerleri için bkz. **:** Roueche, 2007, s. 102; Bener, 2013, s. 20.

EK-3

DUVAR KATOLOĞU

Katalog No: 01

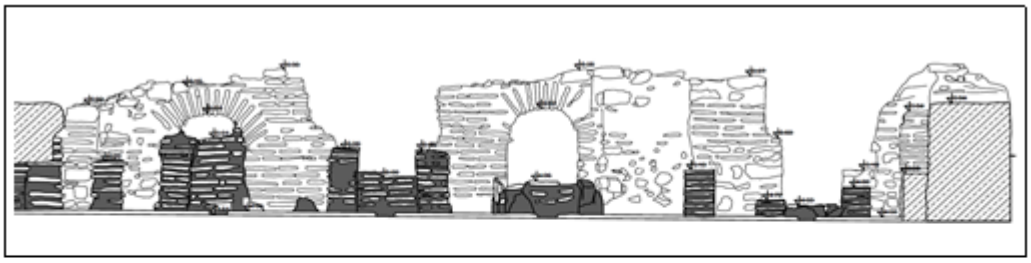
Katalog Numarası/Duvar Numarası/Mekan Numarası/Yapı Evresi	Uzunluk	Kalınlık	Yükseklik	Üst Kot	Alt Kot	Temel Kot
1/G/A/E2	7.80 m	0.82 m	0.50 m	5.35 m	4.85 m	3.98 m

Malzeme		Taş	X		Tuğla	X

Malzeme	Kalınlık	Kısa Kenar	Uzun Kenar
Az Kaba Yonu Taş		0.14 m	0.21 m
Az Kaba Yonu Taş		0.11 m	0.28 m
Tuğla	0.04 m	0.33 m	0.33 m
Tuğla	0.04 m	0.30m	0.30 m
Tuğla	0.05 m	0.21 m	0.34 m

Derz	X	Taş Taş		Tuğla Tuğla	X	Taş Tuğla	
	Dikey	Yatay	Dikey	Yatay	Dikey	Yatay	
Çakıllı ve Tuğlalı harç	0.09 m	0.18 m					
Çakıllı ve Tuğlalı harç	0.05 m	0.09 m					
Çakıllı ve Tuğlalı harç	0.06 m	0.04 m					
Çakıllı ve Tuğlalı harç			0.05 m	0.06 m			
Çakıllı ve Tuğlalı harç			0.06 m	0.04 m			
Çakıllı ve Tuğlalı harç					0.06 m	0.04 m	

Katalog No: 02

Katalog Numarası/Duvar Numarası/Mekan Numarası/Yapı Evresi	Uzunluk	Kalınlık	Yükseklik	Üst Kot	Alt Kot	Temel Kot
2/K/T/E1	10 m	0.95 m	1.69 m	6.36 m	4.67 m	

Malzeme		Taş			Tuğla	
			X			X

Malzeme	Kalınlık	Kısa Kenar	Uzun Kenar
Tuğla	0.04 m	0.34 m	0.34 m
Tuğla	0.05 m	0.20 m	0.33 m
Tuğla	0.05 m	0.37 m	0.37 m
Tuğla	0.04 m	0.36 m	0.36 m
Tuğla (E2)	0.05 m	0.32 m	0.32 m
Tuğla (E2)	0.06 m	0.33 m	0.33 m
Tuğla (E2)	0.05 m	0.31 m	0.31 m
Moloz Taş	0.12 m	0.22 m	0.30 m
Moloz Taş	0.09	0.21 m	-

Derz	X	Taş Taş		Tuğla Tuğla		X	Taş Tuğla	
		Dikey	Yatay	Dikey	Yatay		Dikey	Yatay
Çakıllı ve Tuğlalı harç		0.07 m	0.02 m					
Çakıllı ve Tuğlalı harç				0.07 m	0.04 m			
Çakıllı ve Tuğlalı harç							0.04 m	-

Katalog No: 03

Katalog Numarası/Duvar Numarası/Mekan Numarası/Yapı Evresi	Uzunluk	Kalınlık	Yükseklik	Üst Kot	Alt Kot	Temel Kot
3/D/T/E1	2.75 m	0.90 m	1.45 m	5.93 m	4.48 m	

Malzeme		Taş	X		Tuğla	X

Malzeme	Kalınlık	Kısa Kenar	Uzun Kenar
Az Kaba Yonu Taş		0.15 m	0.32 m
Az Kaba Yonu Taş		0.11 m	0.23 m
Tuğla	0.04 m	0.32 m	-
Tuğla	0.04 m	0.30 m	-
Tuğla	0.04 m	0.33 m	0.33 m

Derz	X	Taş Taş		X	Tuğla Tuğla		X	Taş Tuğla	
	Dikey	Yatay		Dikey	Yatay		Dikey	Yatay	
Çakıllı ve Tuğlalı harç	0.08 m	0.03 m							
Çakıllı ve Tuğlalı harç	0.06 m	0.13 m							
Çakıllı ve Tuğlalı harç				0.06 m	0.02 m				
Çakıllı ve Tuğlalı harç				0.06 m	0.04 m				
Çakıllı ve Tuğlalı harç							0.06 m		

Katalog No: 04

Katalog Numarası/Duvar Numarası/Mekan Numarası/Yapı Evresi	Uzunluk	Kalınlık	Yükseklik	Üst Kot	Alt Kot	Temel Kot
4/B/T/E1	2.75 m	0. 65 m	1.40 m	5.94 m	4.54 m	

Malzeme		Taş	X		Tuğla	X

Malzeme	Kalınlık	Kısa Kenar	Uzun Kenar
Tuğla	0.04 m	0.24 m	0.34 m
Tuğla	0.06 m	0.22 m	0.35 m
Moloz Taş	0.10 m		0.36 m
Moloz Taş	0.10 m	0.16 m	0.32 m

Derz	X	Taş Taş	X	Tuğla Tuğla	X	Taş Tuğla
	Dikey	Yatay	Dikey	Yatay	Dikey	Yatay
Kumlu , Çakıllı, Tuğlalı harç	0.04 m	0.03 m				
Kumlu , Çakıllı, Tuğlalı harç			0.03 m	0.02 m		
Kumlu , Çakıllı, Tuğlalı harç					0.02 m	-

Katalog No: 05

Katalog Numarası/Duvar Numarası/Mekan Numarası/Yapı Evresi	Uzunluk	Kalınlık	Yükseklik	Üst Kot	Alt Kot	Temel Kot
5/K/C/E1	9.15 m	0.95 m	2.33 m	7.06 m	4.70 m	-

Malzeme		Taş	X		Tuğla	X

Malzeme	Kalınlık	Kısa Kenar	Uzun Kenar
Tuğla	0.04 m		0.34 m
Tuğla	0.04 m	0.33 m	0.33 m
Tuğla (E2)	0.04 m	0.28 m	-
Tuğla (E2)	0.04 m	0.34 m	-
Tuğla (E2)	0.04 m	0.33 m	0. 33 m
Az Kaba Yonu Taş	0.16 m	0.28 m	-
Az Kaba Yonu Taş	0.08 m	0. 25 m	-

Derz	X	Taş Taş	X	Tuğla Tuğla	X	Taş Tuğla
	Dikey	Yatay	Dikey	Yatay	Dikey	Yatay
Çakıl ve Tuğlalı harç	5cm	7cm				
Çakıl ve Tuğlalı harç			6c m	4cm		
Çakıl ve Tuğlalı harç			7cm	2cm		
Çakıl ve Tuğlalı harç					10cm	
Çakıl ve Tuğlalı harç					8cm	

Katalog No: 06

Katalog Numarası/Duvar Numarası/Mekan Numarası/Yapı Evresi	Uzunluk	Kalınlık	Yükseklik	Üst Kot	Alt Kot	Temel Kot
6/D/C/E1	5.10 m	0.81 m	2.80 m	7.45 m	4.65 m	

Malzeme		Taş			Tuğla	
			X			X

Malzeme	Kalınlık	Kısa Kenar	Uzun Kenar
Az Kaba Yonu Taş	0.10 m	0.26 m	-
Az Kaba Yonu Taş	0.16 m	-	0.44 m
Tuğla	0.04 m	0.32 m	0.32 m
Tuğla	0.04 m	0.30 m	0.30 m
Tuğla	0.04 m	0.31 m	0.31 m

Derz	X	Taş Taş		X	Tuğla Tuğla	X	Taş Tuğla	
		Dikey	Yatay		Dikey	Yatay	Dikey	Yatay
Çakıl ve Tuğlalı harç		0.08 m	0.04 m					
Çakıl ve Tuğlalı harç		0.03 m	0.08 m					
Çakıl ve Tuğlalı harç					0.04 m	0.04 m		
Çakıl ve Tuğlalı harç					0.06 m	0.06 m		
Çakıl ve Tuğlalı harç							0.04 m	-

Katalog No: 07

Katalog Numarası/Duvar Numarası/Mekan Numarası/Yapı Evresi	Uzunluk	Kalınlık	Yükseklik	Üst Kot	Alt Kot	Temel Kot
7/G/C/E1	5.20 m	0.95 m	1.85 m	6.47 m	4.62 m	

Malzeme		Taş	X		Tuğla	X

Malzeme	Kalınlık	Kısa Kenar	Uzun Kenar
Az Kaba Yonu Taş	0.22 m	0.21 m	-
Az Kaba Yonu Taş	0.22 m	0.26 m	-
Az Kaba Yonu Taş	0.32 m	0.19 m	0.22 m
Tuğla	0.05 m	0.30 m	0.30 m
Tuğla	0.05 m	0.33 m	0.33 m
Tuğla	0.04 m	0.34 m	0.34 m

Derz	X	Taş Taş	X	Tuğla Tuğla	X	Taş Tuğla
	Dikey	Yatay	Dikey	Yatay	Dikey	Yatay
Çakıl ve Tuğlalı harç		0.06 m				
Çakıl ve Tuğlalı harç			0.05 m	0.04 m		
Çakıl ve Tuğlalı harç			0.05 m	0.03 m		
Çakıl ve Tuğlalı harç					0.05 m	

Katalog No: 08

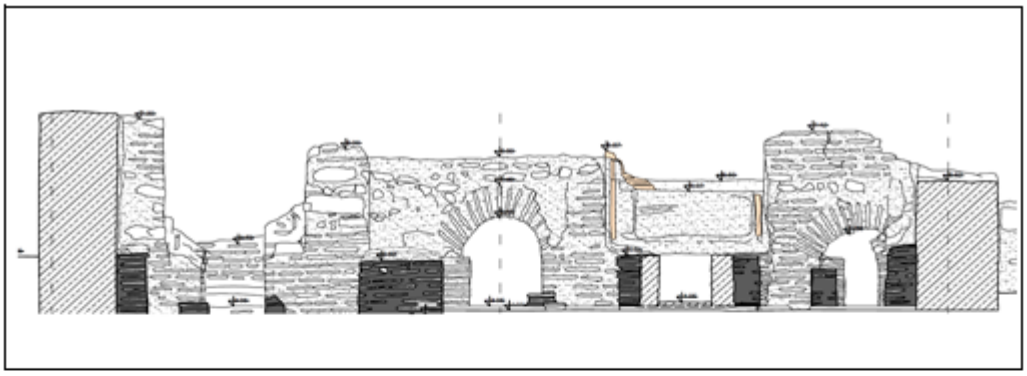
Katalog Numarası/Duvar Numarası/Mekan Numarası/Yapı Evresi	Uzunluk	Kalınlık	Yükseklik	Üst Kot	Alt Kot	Temel Kot
8/ B/ C/ E1	5.10 m	0.95 m	2.34 m	7.05 m	4.71 m	-

Malzeme		Taş	X		Tuğla	X

Malzeme	Kalınlık	Kısa Kenar	Uzun Kenar
Az Kaba Yonu Taş	0.11 m	0.20 m	0.28 m
Az Kaba Yonu Taş	0.12 m	0.19 m	0.22 m
Tuğla	0.04 m	-	0.37 m
Tuğla	0.04 m	0.32 m	0.34 m

Derz	X	Taş Taş	X	Tuğla Tuğla	X	Taş Tuğla
	Dikey	Yatay	Dikey	Yatay	Dikey	Yatay
Çakıl ve Tuğlalı harç	0.08 m	0.07 m				
Çakıl ve Tuğlalı harç	0.07 m	0.06 m				
Çakıl ve Tuğlalı harç			0.08 m	_		
Çakıl ve Tuğlalı harç			0.07m	_		
Çakıl ve Tuğlalı harç					0.06 m	0.04 m
Çakıl ve Tuğlalı harç					0.05 m	0.02 m

Katalog No: 09

Katalog Numarası/Duvar Numarası/Mekan Numarası/Yapı Evresi	Uzunluk	Kalınlık	Yükseklik	Üst Kot	Alt Kot	Temel Kot
9/G/5/E1	9.00 m	0.95 m	3.20 m	7.10 m	4.90 m	

Malzeme Teknik		Taş	x		Tuğla	x

Malzeme	Kalınlık	Kısa Kenar	Uzun Kenar
Az Kaba Yonu Taş	0.09 m	0.25 m	-
Az Kaba Yonu Taş	0.09 m	0.16 m	-
Az Kaba Yonu Taş	0.17 m	0.45 m	-
Tuğla	0.04 m	0.37 m	0. 37 m
Tuğla	0.05 m	0.32 m	0.32 m
Tuğla	0.05 m	0.36 m	0.36 m

Derz	x	Taş Taş	x	Tuğla Tuğla	x	Taş Tuğla
	Dikey	Yatay	Dikey	Yatay	Dikey	Yatay
Çakıl ve Tuğlalı harç	0.05 m	0.06 m				
Çakıl ve Tuğlalı harç	0.07 m	0.05 m				
Çakıl ve Tuğlalı harç			0.05 m	0.03 m		
Çakıl ve Tuğlalı harç			0.06 m	0.04 m		
Çakıl ve Tuğlalı harç					0.07 m	-

Katalog No: 10

Katalog Numarası/Duvar Numarası/Mekan Numarası/Yapı Evresi	Uzunluk	Kalınlık	Yükseklik	Üst Kot	Alt Kot	Temel Kot
10/K/SK/E1	16.00 m	0.95 m	3.15 m	8.35 m	5.20 m	

Malzeme		Taş	X		Tuğla	X

Malzeme	Kalınlık	Kısa Kenar	Uzun Kenar
Tuğla	0.05 m	0.37 m	0.37 m
Tuğla	0.05 m	0.35 m	0.35 m
Tuğla	0.05 m	0.32 m	0.32 m
Az Kaba Yonu Taş	0.11 m	0.24 m	-
Az Kaba Yonu Taş	0.09 m	0.22 m	-

Derz	X	Taş Taş		X	Tuğla Tuğla		X	Taş Tuğla	
		Dikey	Yatay		Dikey	Yatay		Dikey	Yatay
Kumlu, Çakıllı, Tuğlalı harç		0.11 m	0.10 m						
Kumlu, Çakıllı, Tuğlalı harç		0.05 m	0.04 m						
Kumlu, Çakıllı, Tuğlalı harç					0.08 m	0.06 m			
Kumlu, Çakıllı, Tuğlalı harç					0.06 m	0.04 m			
Kumlu, Çakıllı, Tuğlalı harç								0.07 m	-

Katalog No: 11

Katalog Numarası/Duvar Numarası/Mekan Numarası/Yapı Evresi	Uzunluk	Kalınlık	Yükseklik	Üst Kot	Alt Kot	Temel Kot
11/D/SK/E1	3.30 m	0.95 m	2.60 m	7.80 m	5.20 m	

Malzeme		Taş	X		Tuğla	X

Malzeme	Kalınlık	Kısa Kenar	Uzun Kenar
Az Kaba Yonu Taş		0.15 m	0.24 m
Az Kaba Yonu Taş		0.17 m	0.36 m
Tuğla	0.04 m	0.32 m	0.32 m
Tuğla	0.04 m	0.21 m	-

Derz	Taş Taş		Tuğla Tuğla		Taş Tuğla	
	Dikey	Yatay	Dikey	Yatay	Dikey	Yatay
Çakıllı, Tuğlalı harç	0.08 m	0.03 m				
Çakıllı, Tuğlalı harç	0.05 m	0.03 m				
Çakıllı, Tuğlalı harç			0.06 m	0.05 m		
Çakıllı, Tuğlalı harç			0.07 m	0.04 m		
Çakıllı, Tuğlalı harç					0.12 m	-

Katalog No: 12

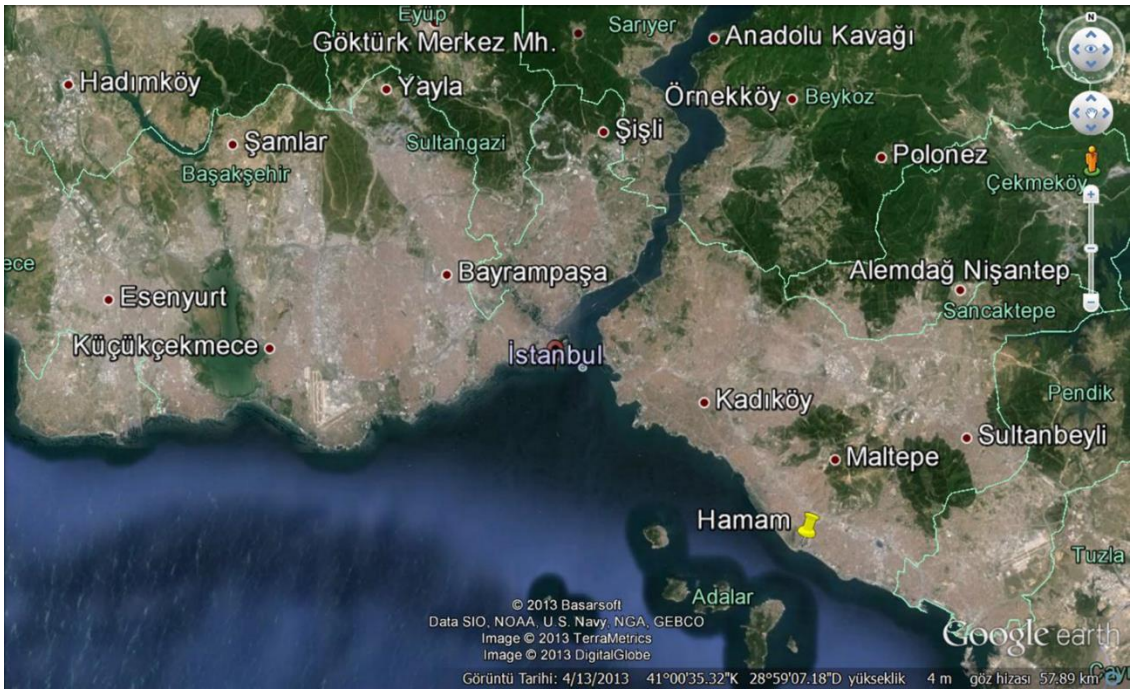
Katalog Numarası/Duvar Numarası/Mekan Numarası/Yapı Evresi	Uzunluk	Kalınlık	Yükseklik	Üst Kot	Alt Kot	Temel Kot
12/B/SK/E1	25.30 m	0.95 m	1.05 m	5.31 m	4.26 m	

Malzeme		Taş	X		Tuğla	X

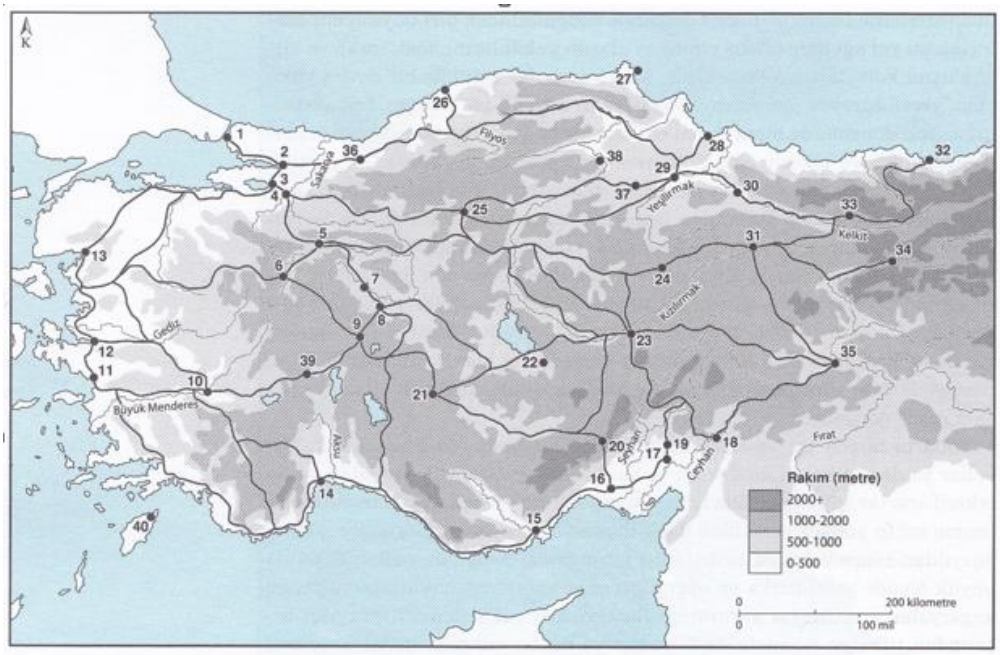
Malzeme	Kalınlık	Kısa Kenar	Uzun Kenar
Az Kaba Yonu Taş		0.15 m	0.24 m
Az Kaba Yonu Taş	0.09 m	0.14 m	0.34 m
Az Kaba Yonu Taş	0.17 m	-	0.36 m
Tuğla	0.04 m	0.32 m	0.32 m
Tuğla	0.04 m	0.21 m	-

Derz	Taş Taş		Tuğla Tuğla		Taş Tuğla	
	Dikey	Yatay	Dikey	Yatay	Dikey	Yatay
Çakıllı, Tuğlalı harç	0.08 m	0.03 m				
Çakıllı, Tuğlalı harç	0.05 m	0.03 m				
Çakıllı, Tuğlalı harç			0.06 m	0.05 m		
Çakıllı, Tuğlalı harç			0.07 m	0.04 m		
Çakıllı, Tuğlalı harç					0.12 m	-

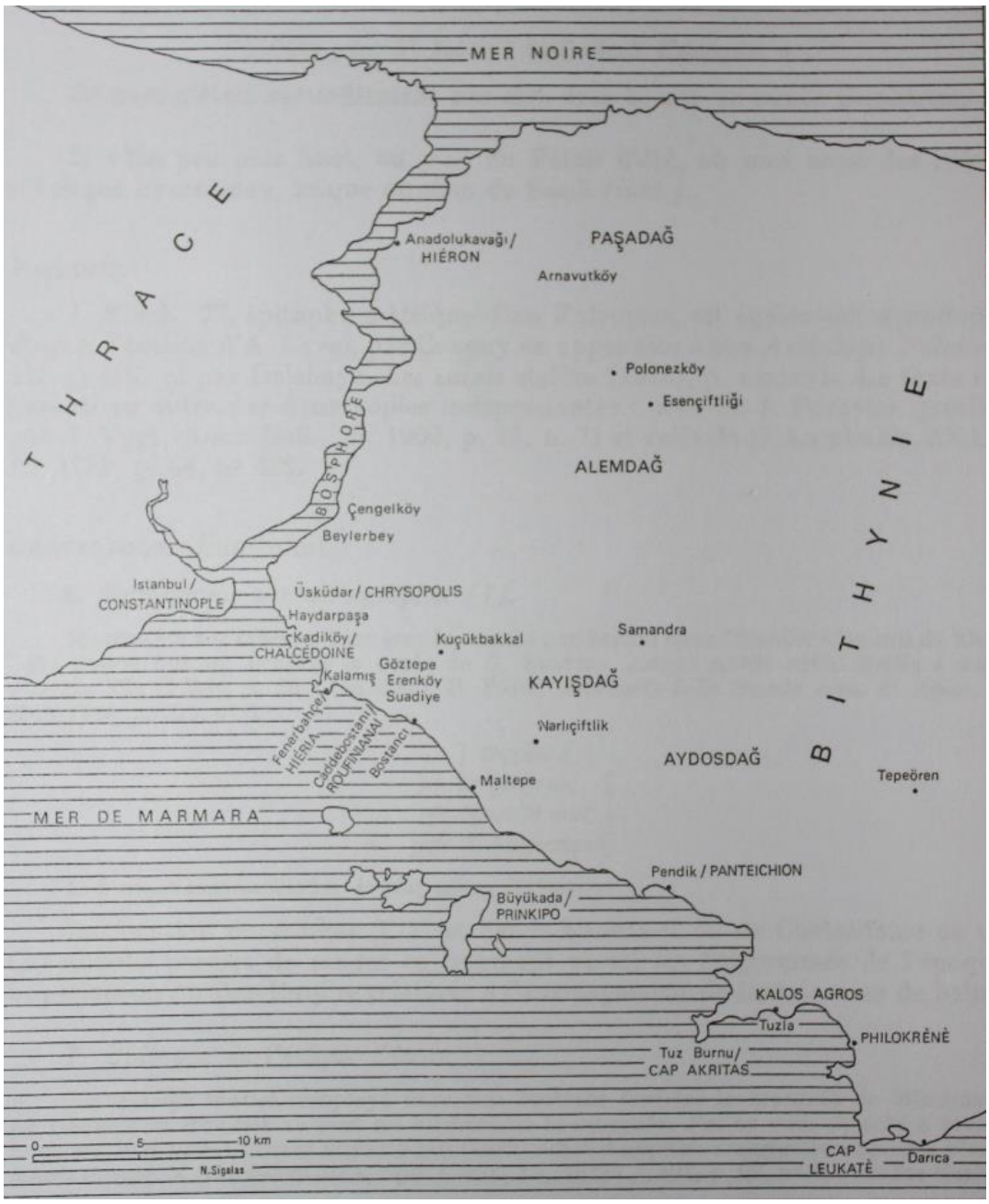
RESİMLER

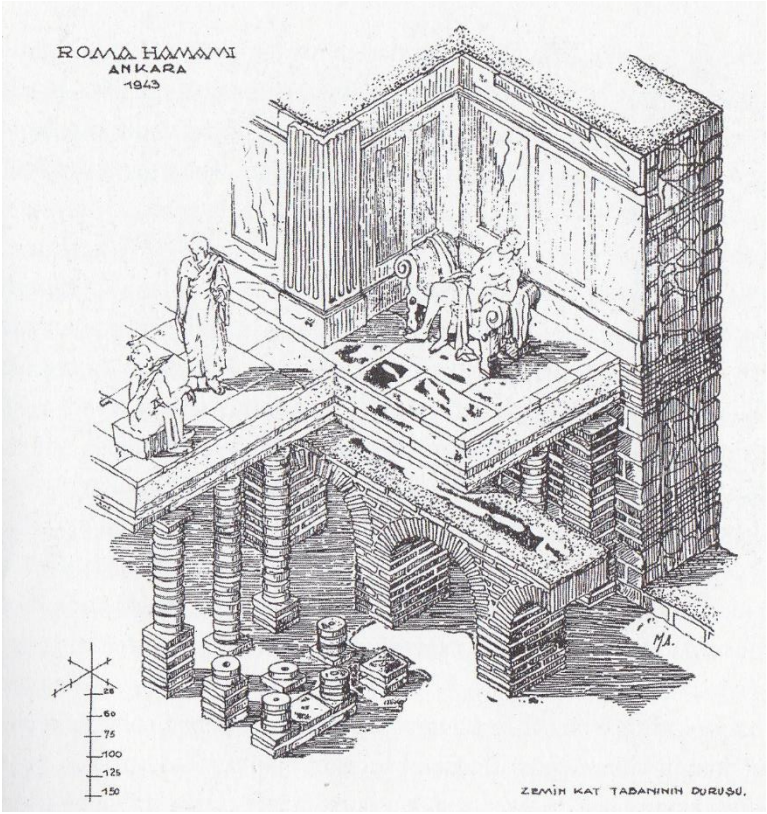

Resim 1: Kartal'daki Hamam Yapısı Uydu Fotoğrafı **(Google Earth, 13.04.2013)**

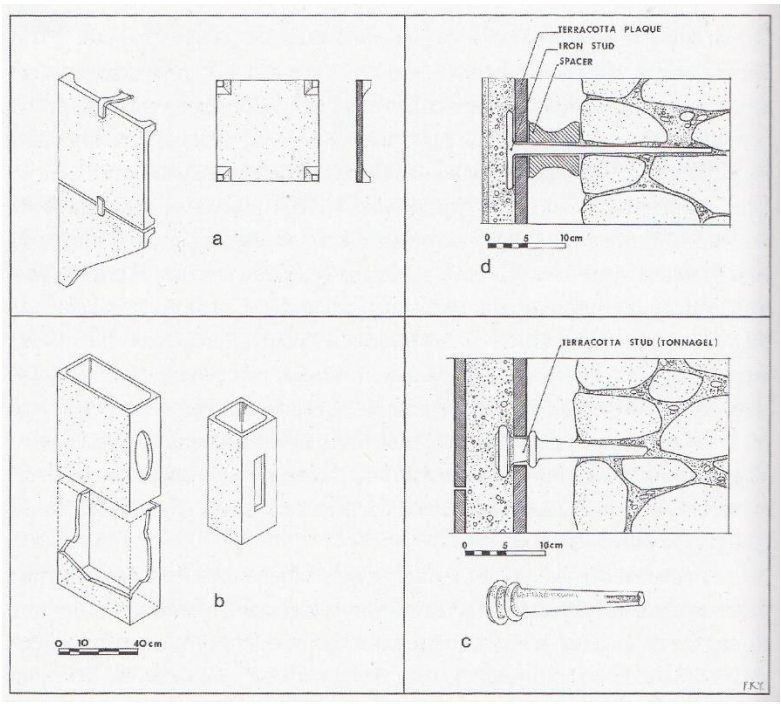

Resim 2: 7.- 12. yüzyıllardaki Anadolu Güzergâhları **(J. Haldon, 2007)**

Resim 3: Khalkedon- Pentikion'a Arasındaki Bizans Yerleşimleri Haritası (D. Feissel, 1997)

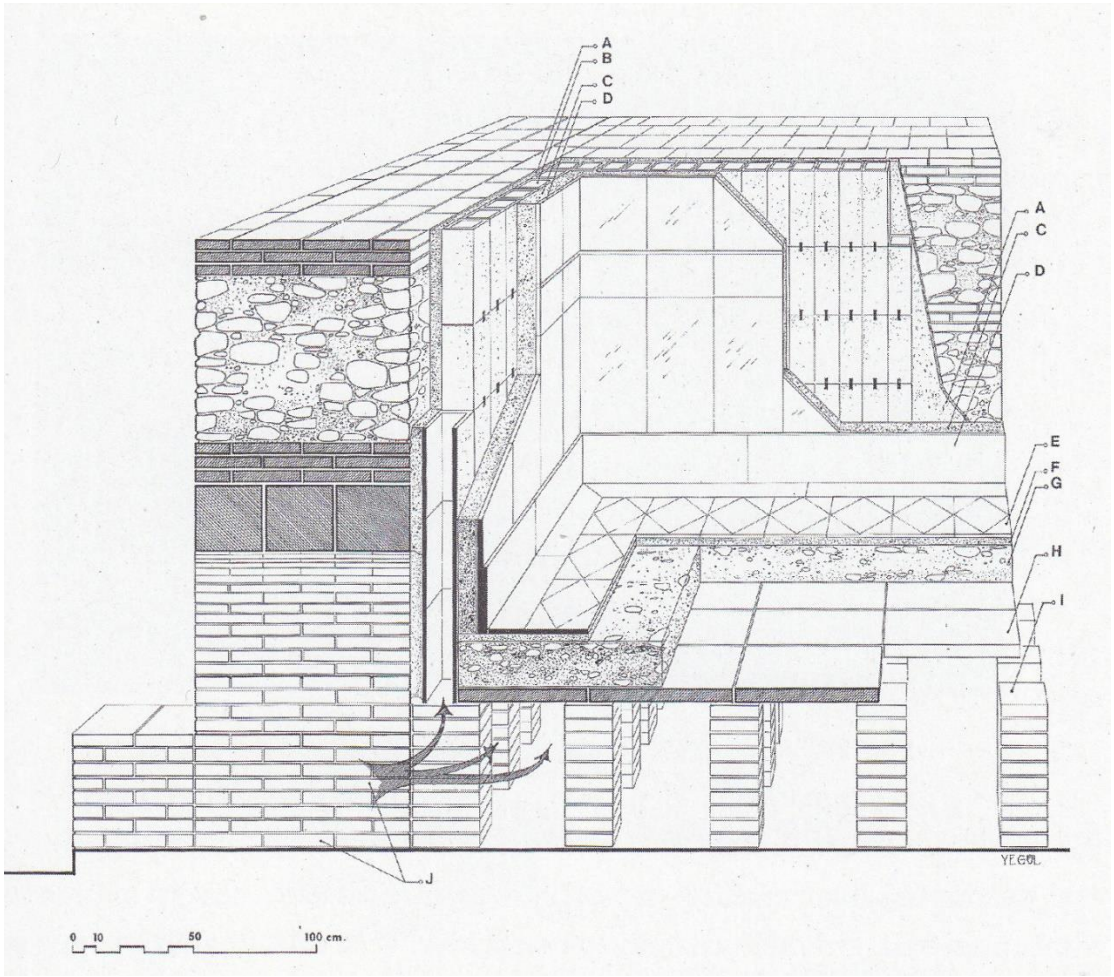

Resim 4: Ankara Roma Hamamı, Hypocaust (F. Yegül, 2006)

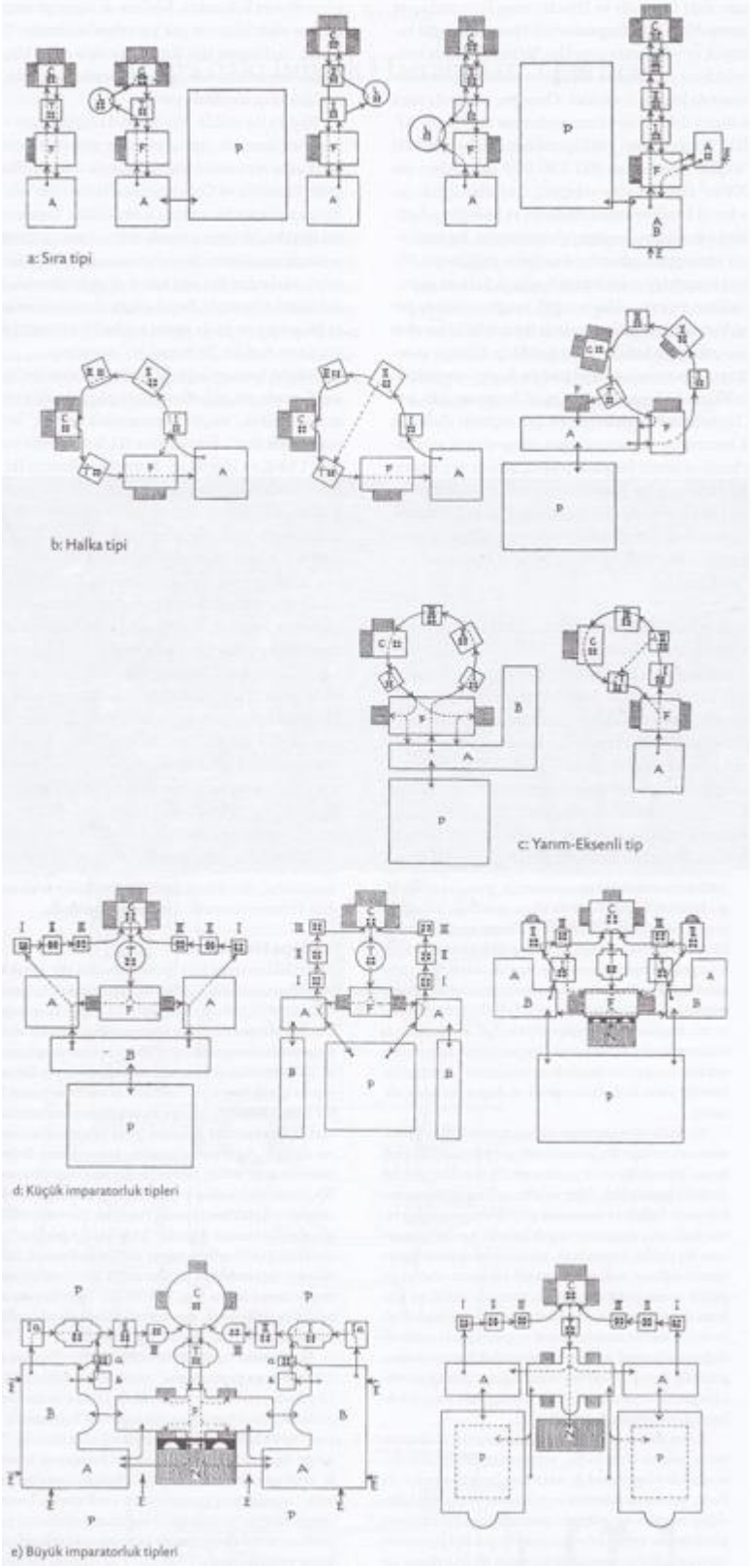

Resim 5: Duvardan Isıtma Sisteminin Elemanları (F. Yegül, 2011)

a- tegulae mammatae; b- tubuli; c- pişmiş toprak çiviler; d- T biçimli metak çivi

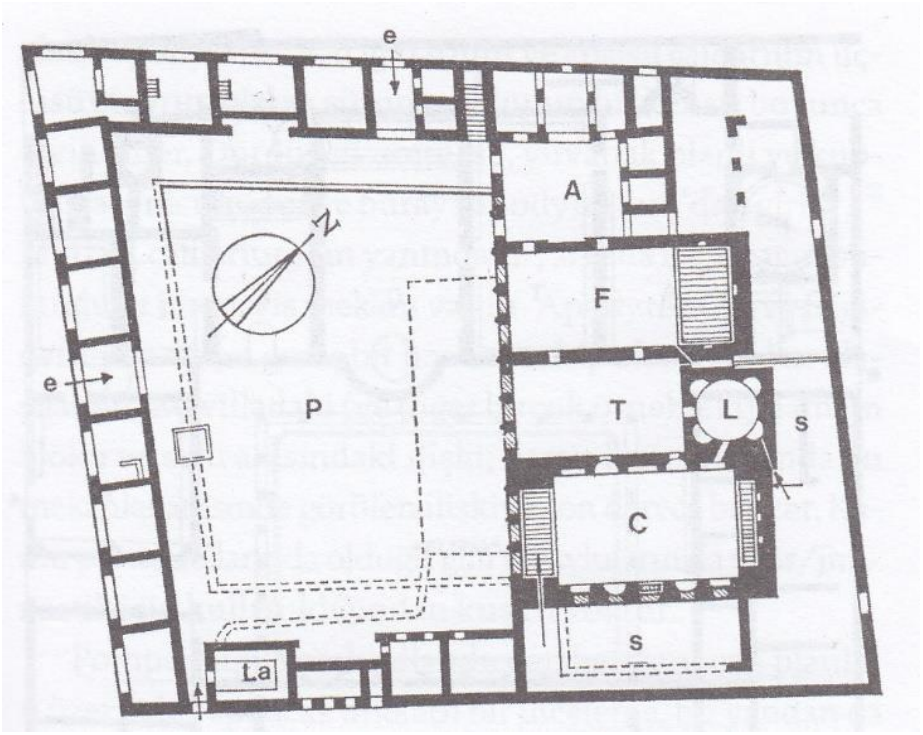

Resim 6: Hypocaust ve Duvardan Isıtma Sistemi **(F. Yegül, 2011)**

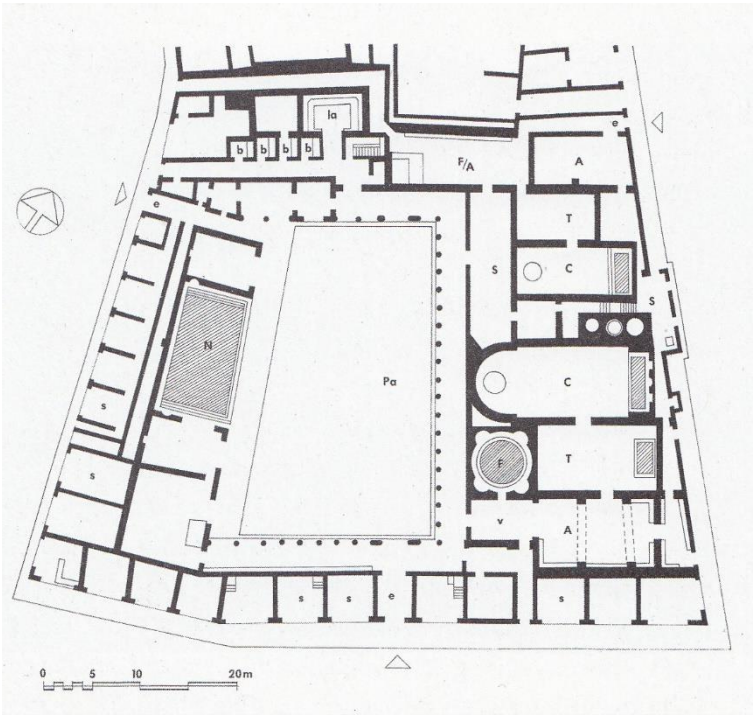
(A) kireç harcı; (B) tubuli; (C) tuğla harcı; (D) mermer kaplama; (E) yer döşemesi; (F) hafif harç; (G) suspensura; (H) bipedales; (I) pilae; (J) Praefurnium.

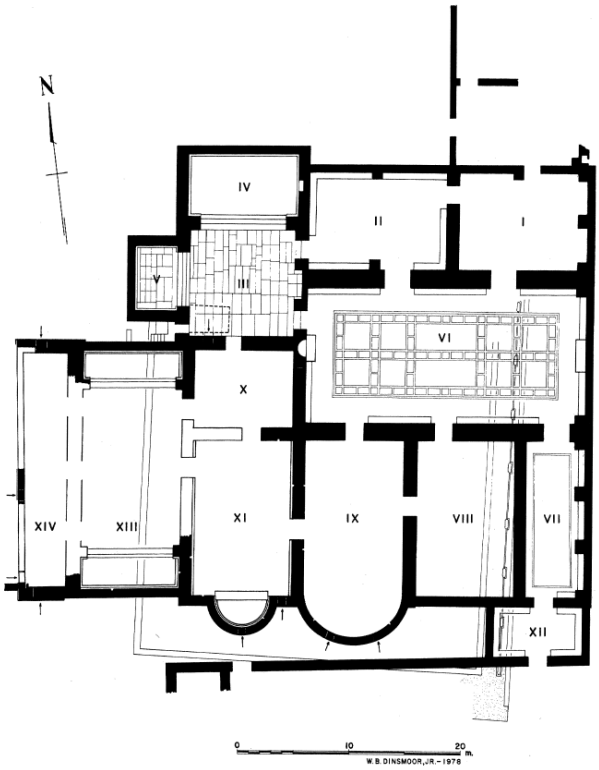

Resim 7: Hamam Plan Tipleri **(F. Yegül, 2006)**

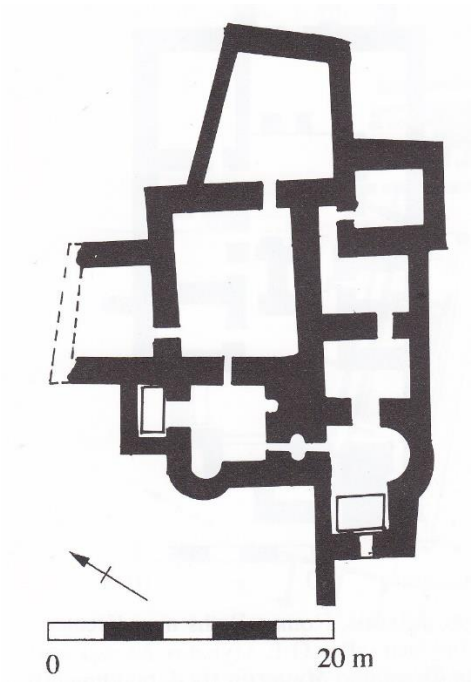

Resim 8: Pompeii Merkez Hamamı **(F. Yegül, 2006)**

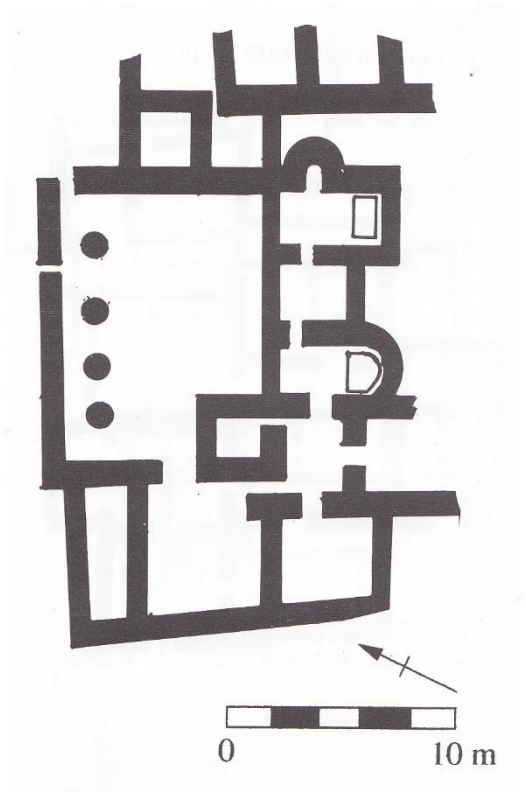

Resim 9: Stabia Hamamları **(F. Yegül, 2011)**

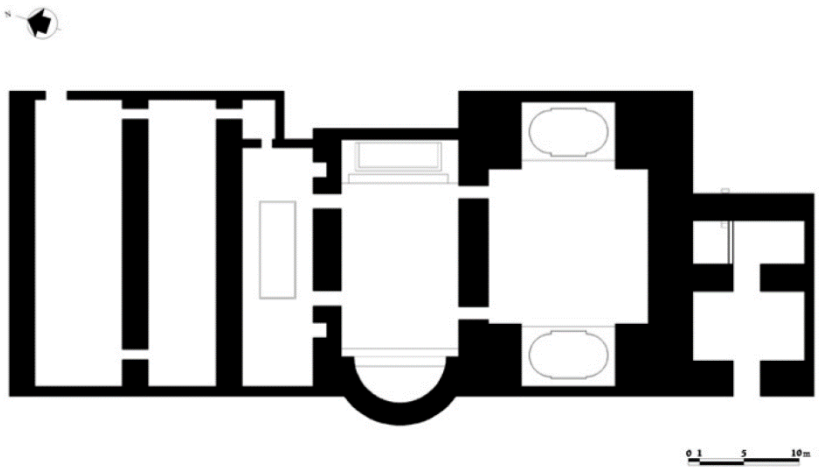

Resim 10: Isthmia Hamamı (T. E. Gregory, 1995)

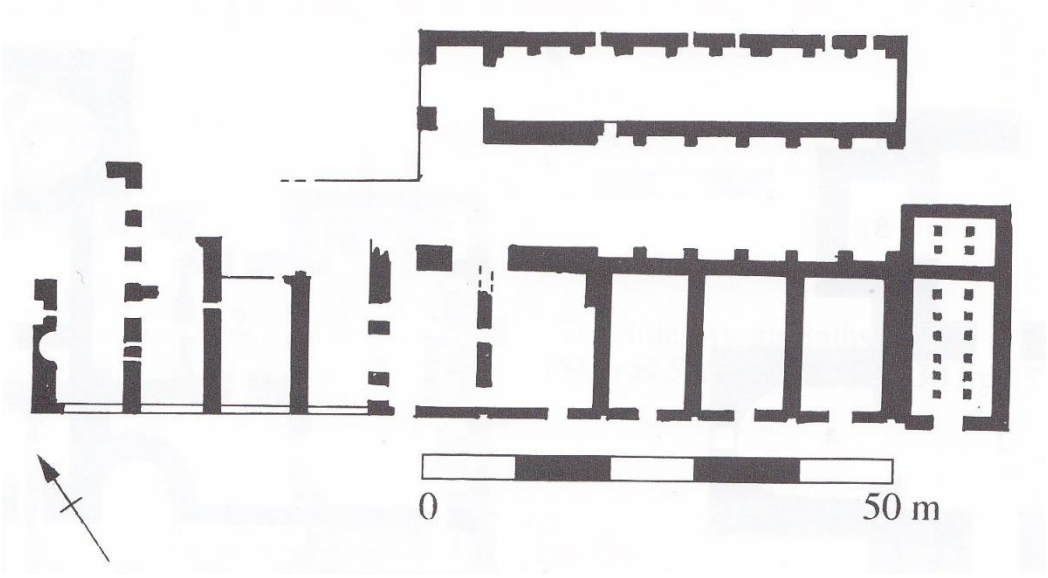

Resim 11: Delphi Doğu Hamamı (A. Farrington, 1995)

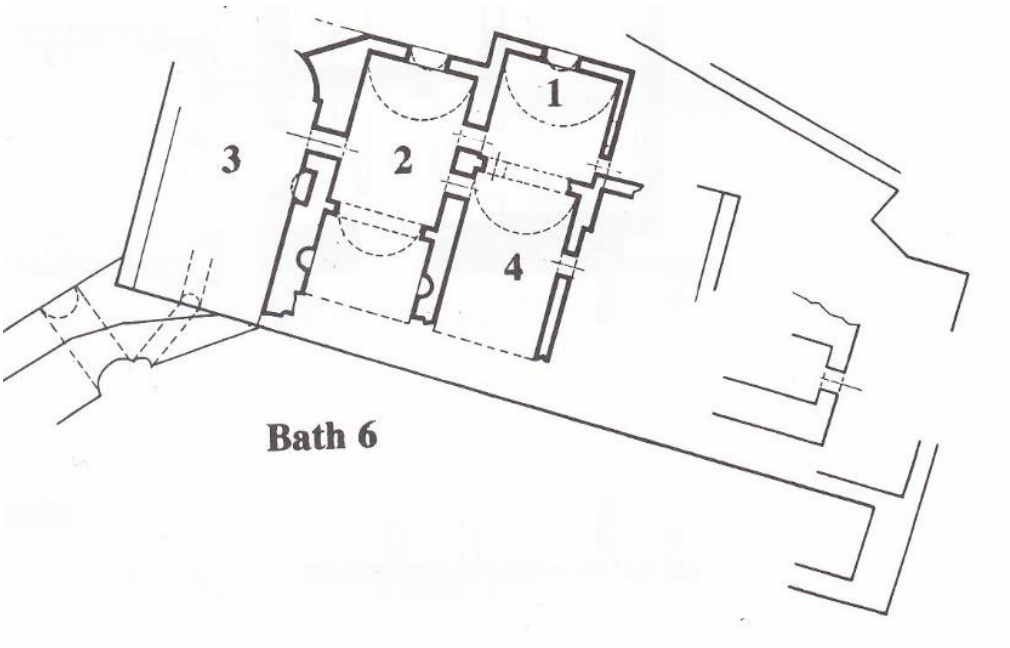

Resim 12: Olympia Güney Hamamı (A. Farrington, 1995)

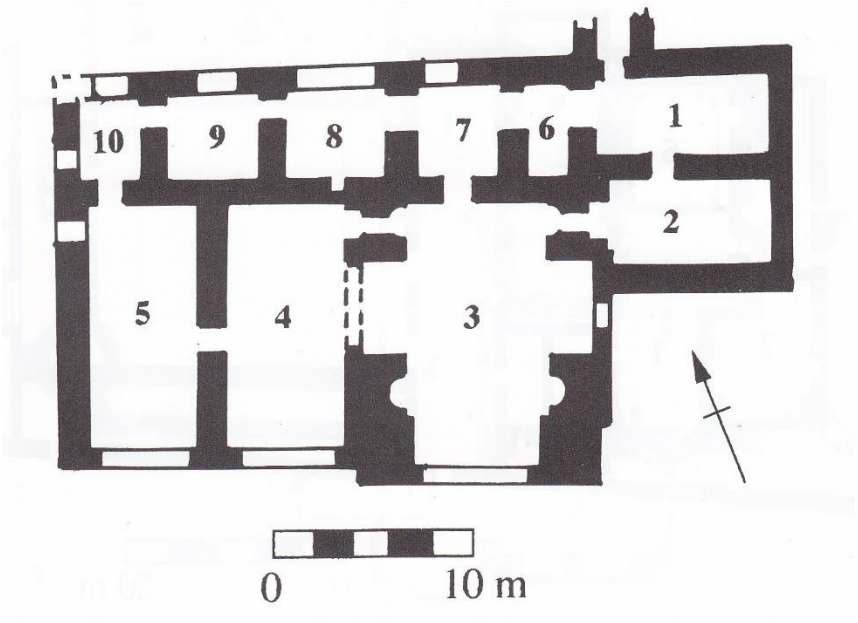
Resim 13: Salamis Antik Kenti Roma Hamamı (A. Coşkun, 2007)

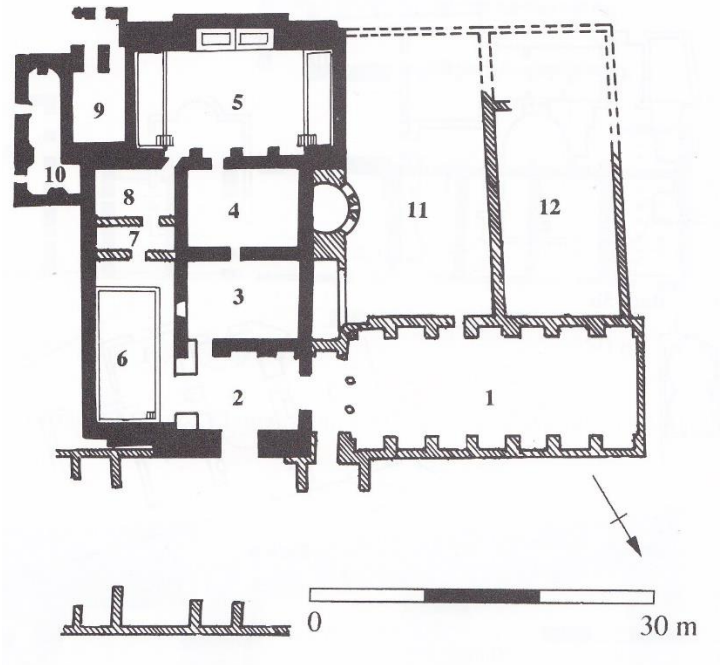

Resim 14: Termessus Büyük Gymnasium Hamamı **(F. Yegül, 1992)**

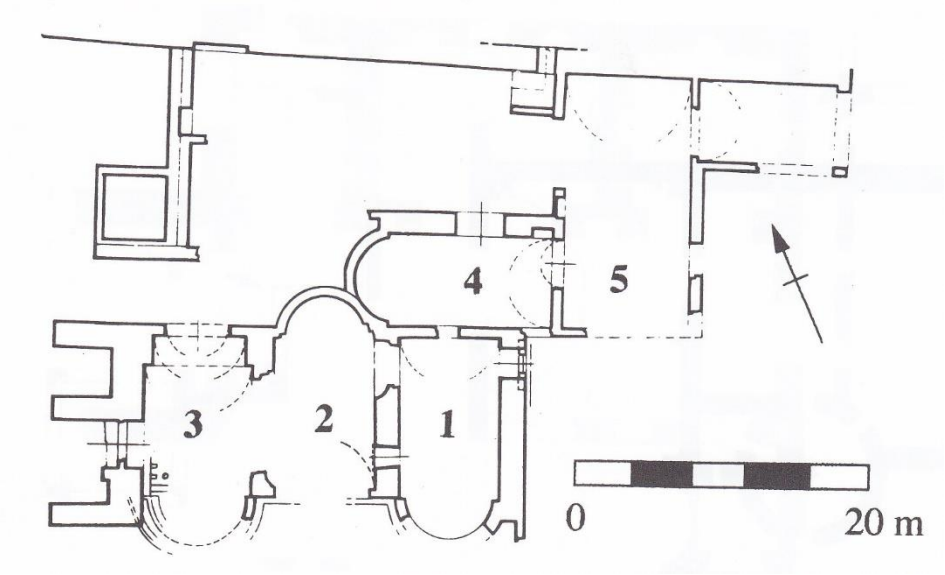

Resim 15: Iotope 6 Hamamı **(A. Farrington, 1995)**

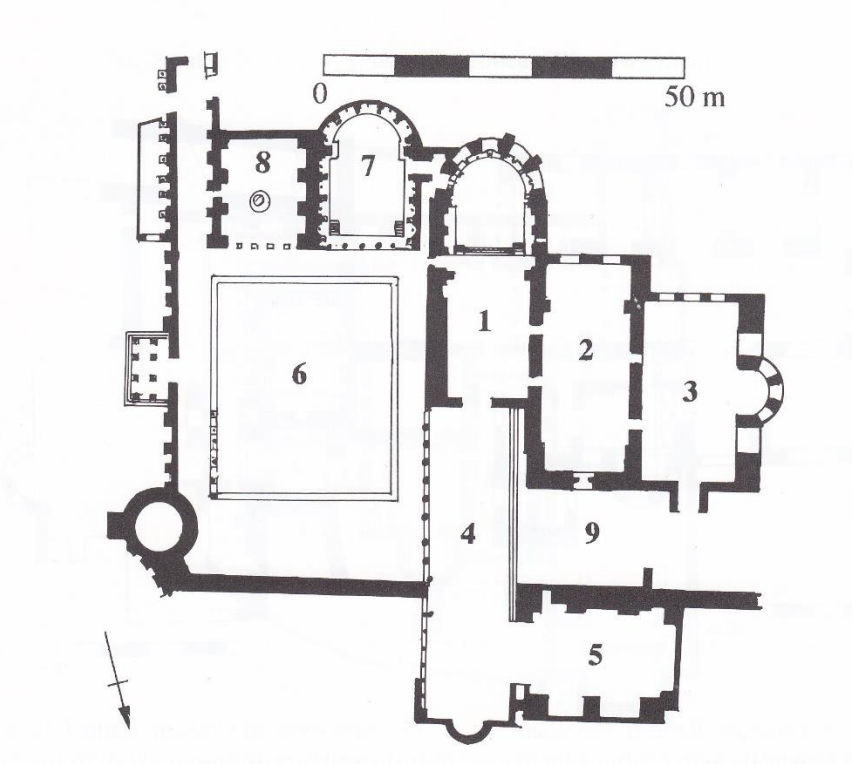

Resim 16: Side Liman Hamamı **(A. Farrington, 1995)**

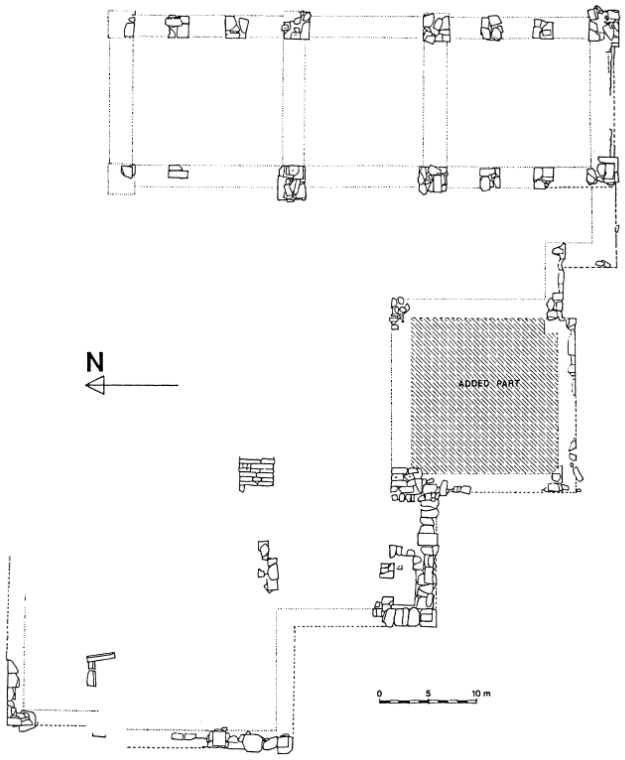

Resim 17: Side Büyük Hamam **(A. Farrington, 1995)**

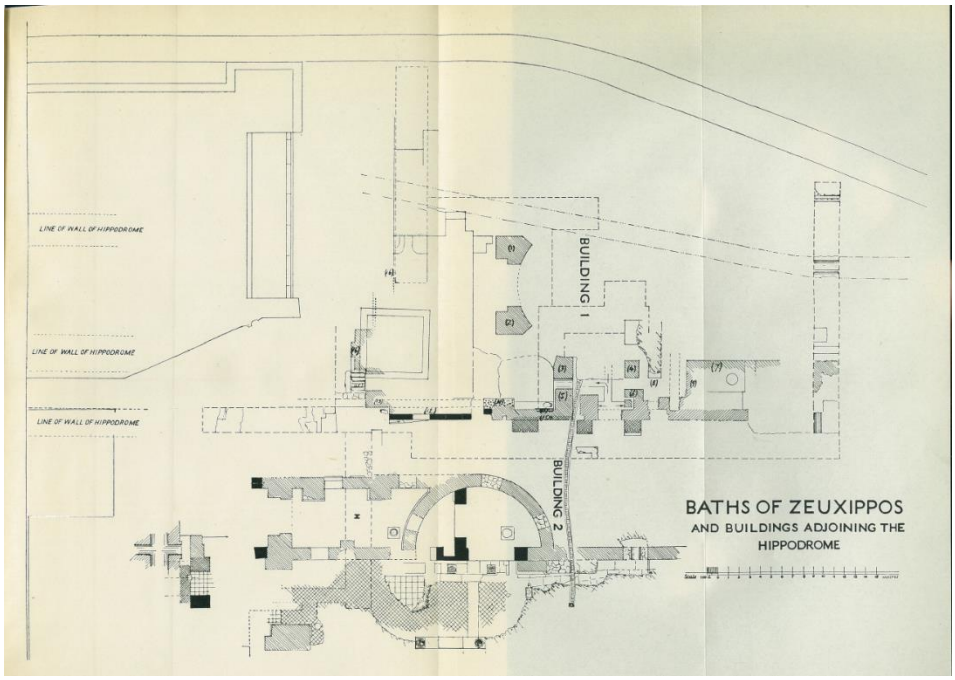

Resim 18: Anemurium II 11 B Hamamı **(A. Farrington, 1995)**

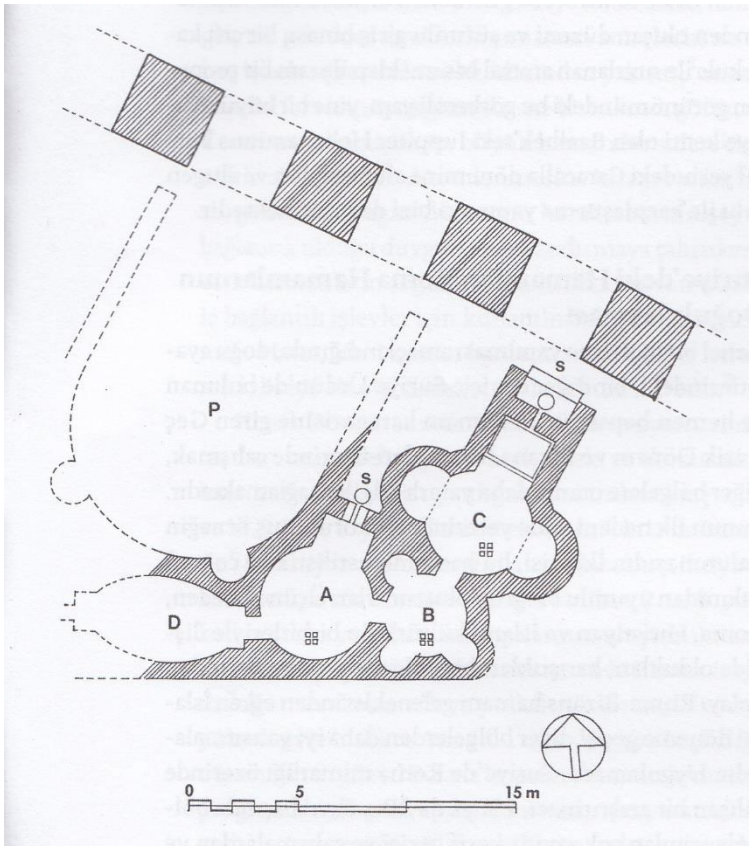

Resim 19 Perge Güney Gymnasium Hamamı **(A. Farrington, 1995)**

Resim 20: Sagalassos F Hamamı **(M. Waelkens, 1990)**

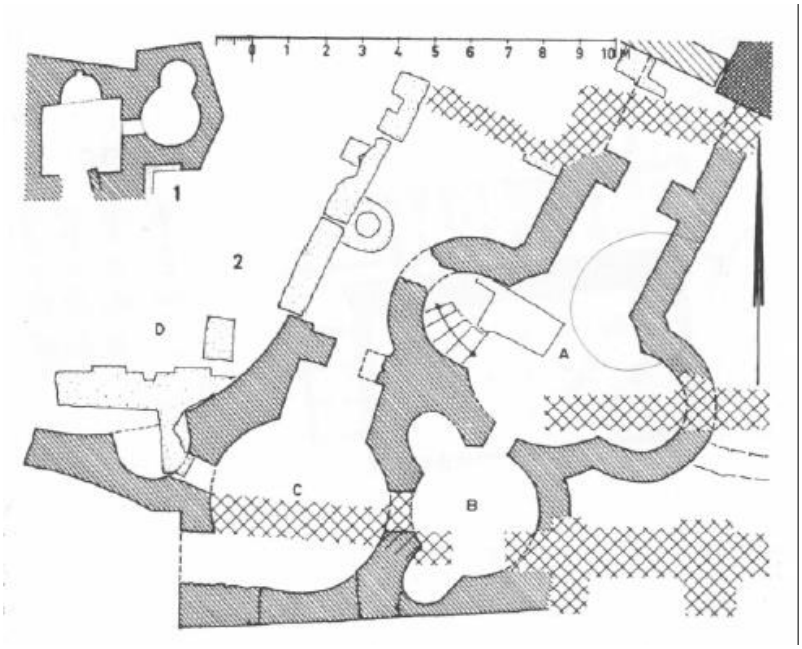

Resim 21: Zeuksippos Hamamı Planı (Building 1) **(S. Casson, 1929)**

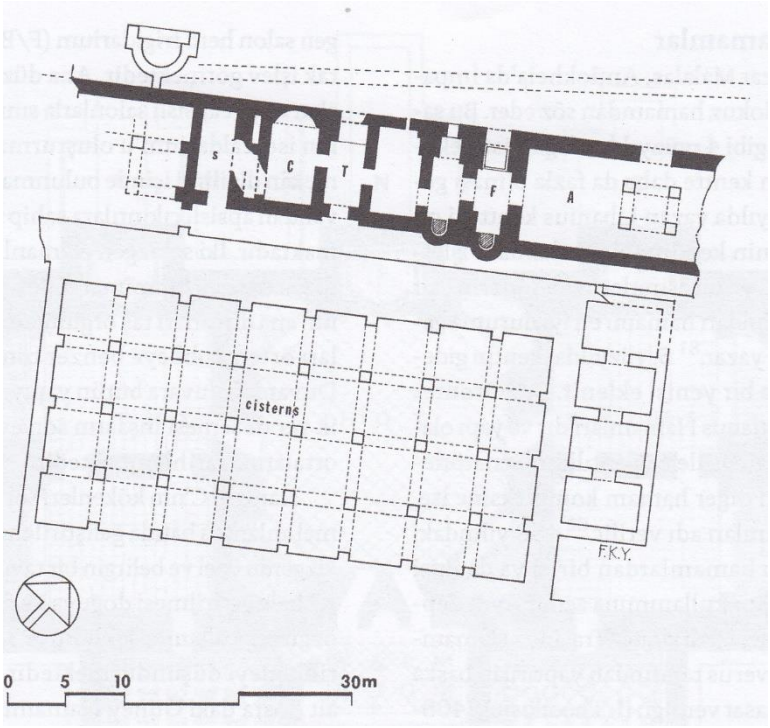

Resim 22: Kalenderhane Hamamı Planı **(F. Yegül, 2006)**

Resim 23: Kalenderhane Hamamı **(C. Striker, 1971)**

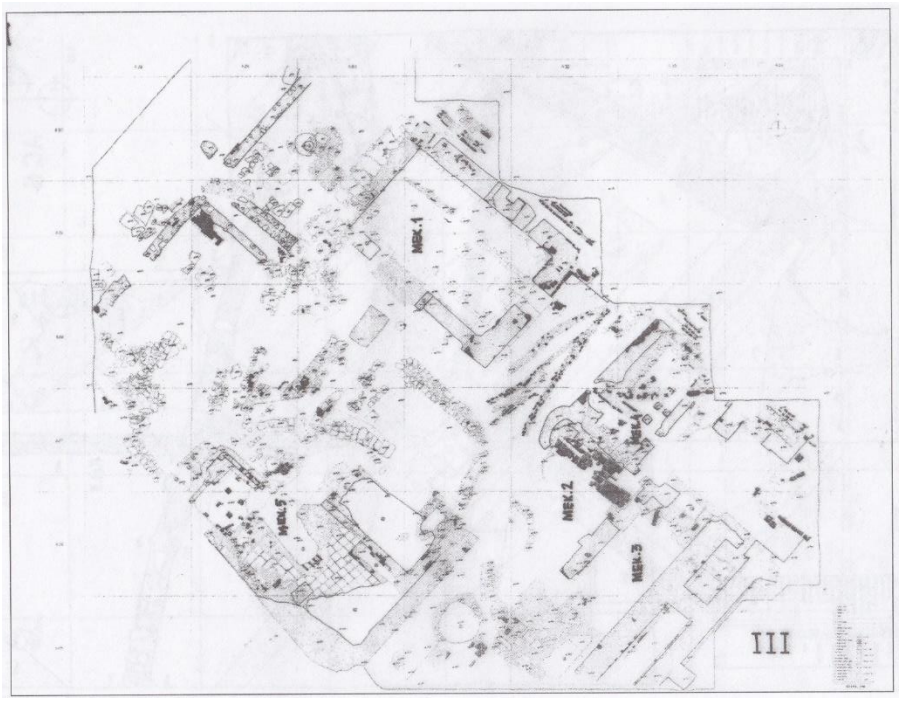

Resim 24: Kalenderhane Özel Hamam (1 no'lu bina) (Müller- Wiener, 2001)

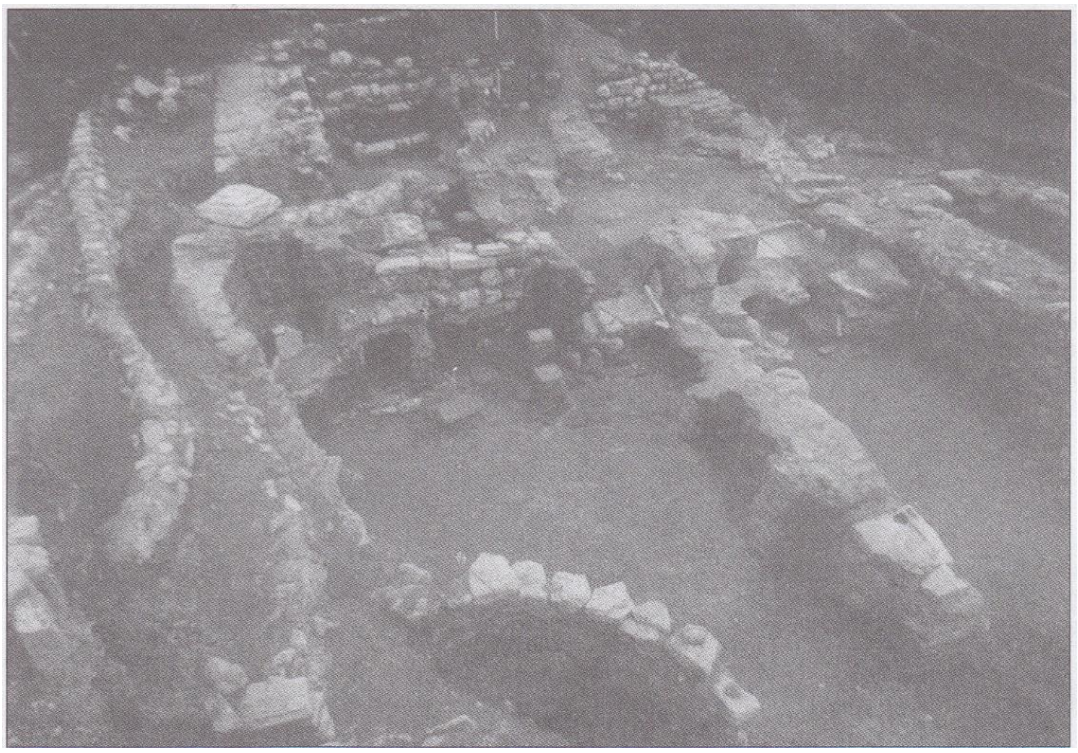

Resim 25: İ. A. M. Arkasındaki Hamam (F. Yegül, 2006)

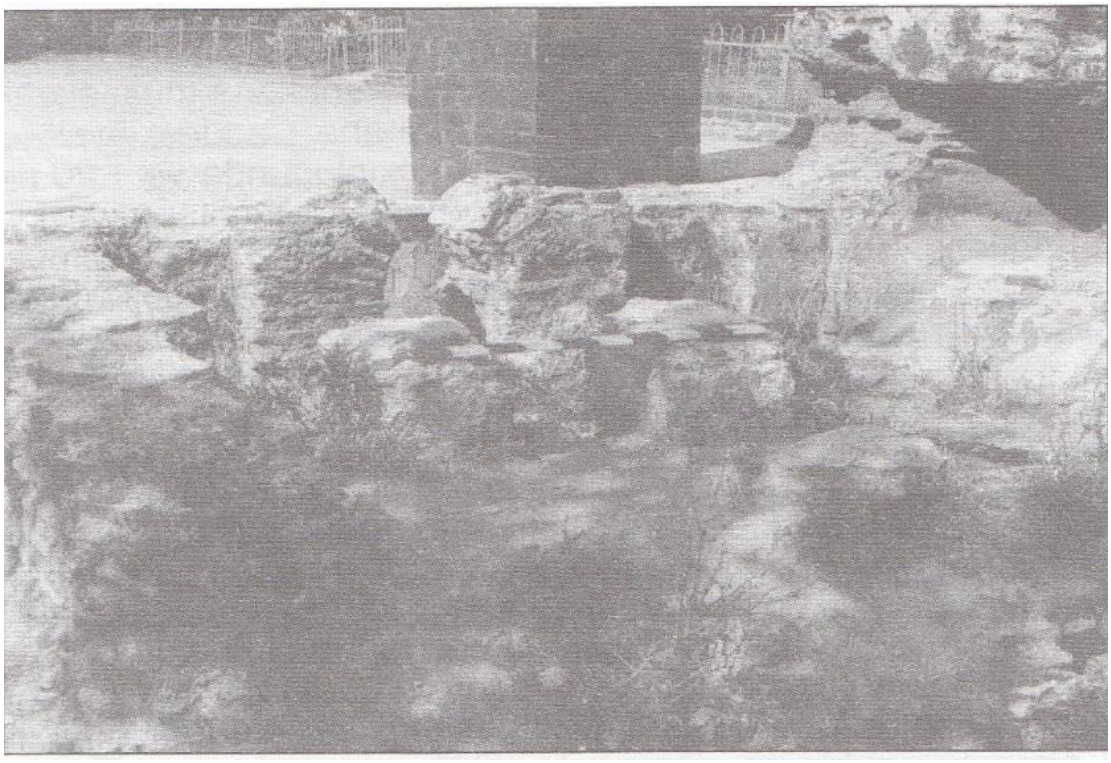
Resim 26: İ. A. M. Arkasındaki Hamam **(Müller- Wiener, 2001)**

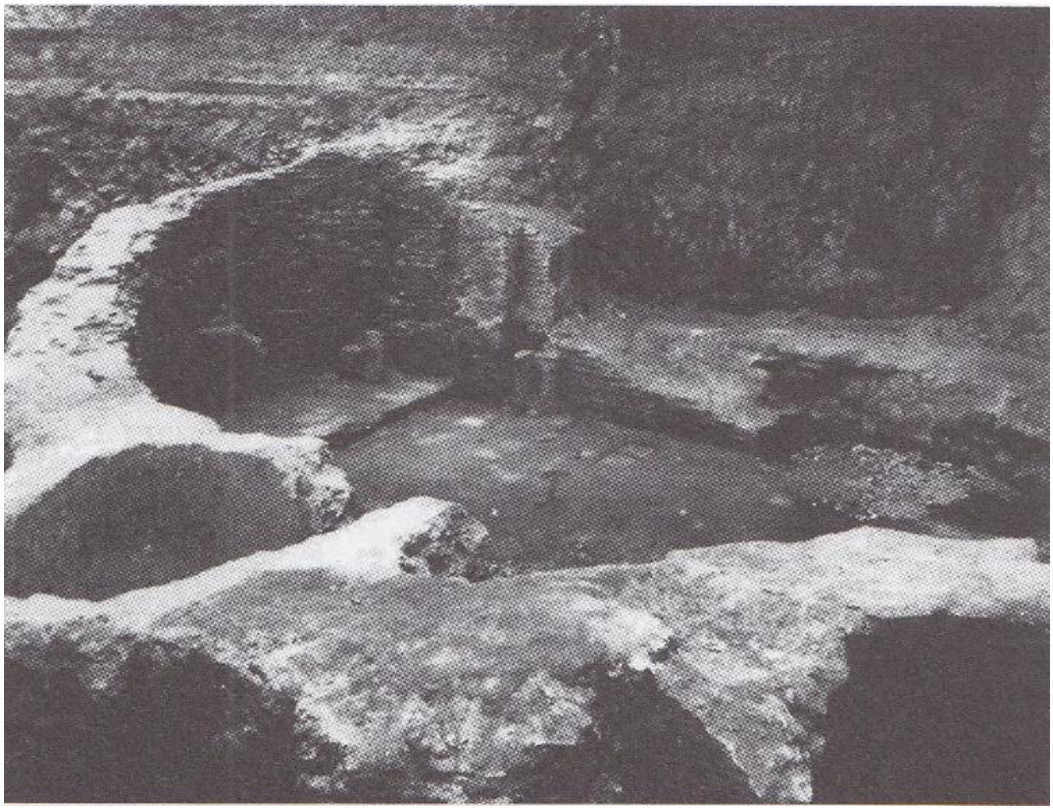

Resim 27: Sultanahmet Cezaevi Bahçesi'ndeki Hamam **(A. Pasinli, 2001)**

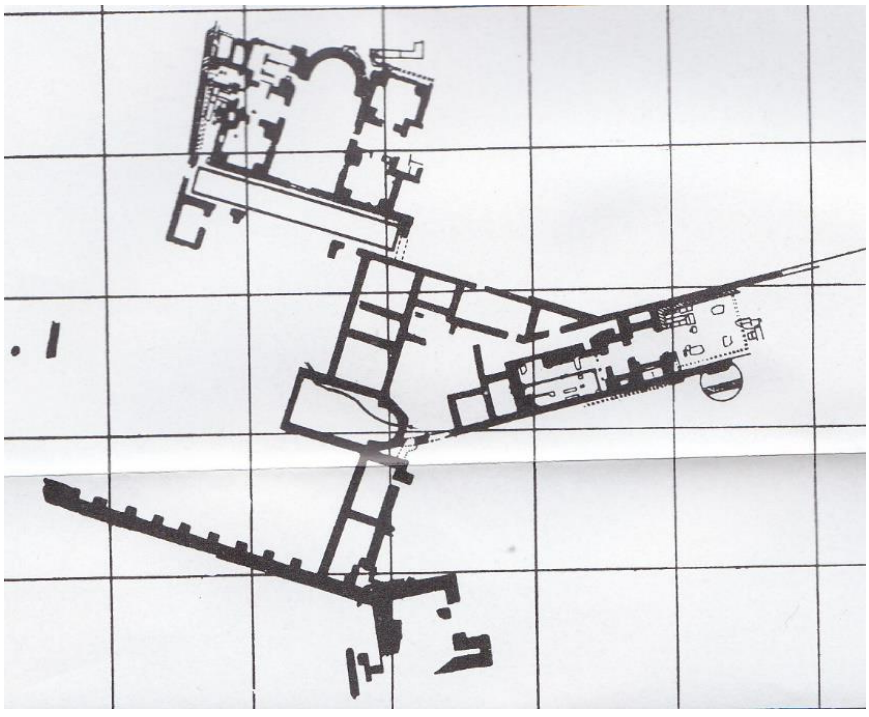
Resim 28: Sultanahmet Cezaevi Bahçesi'ndeki Hamam (A. Pasinli, 2001)

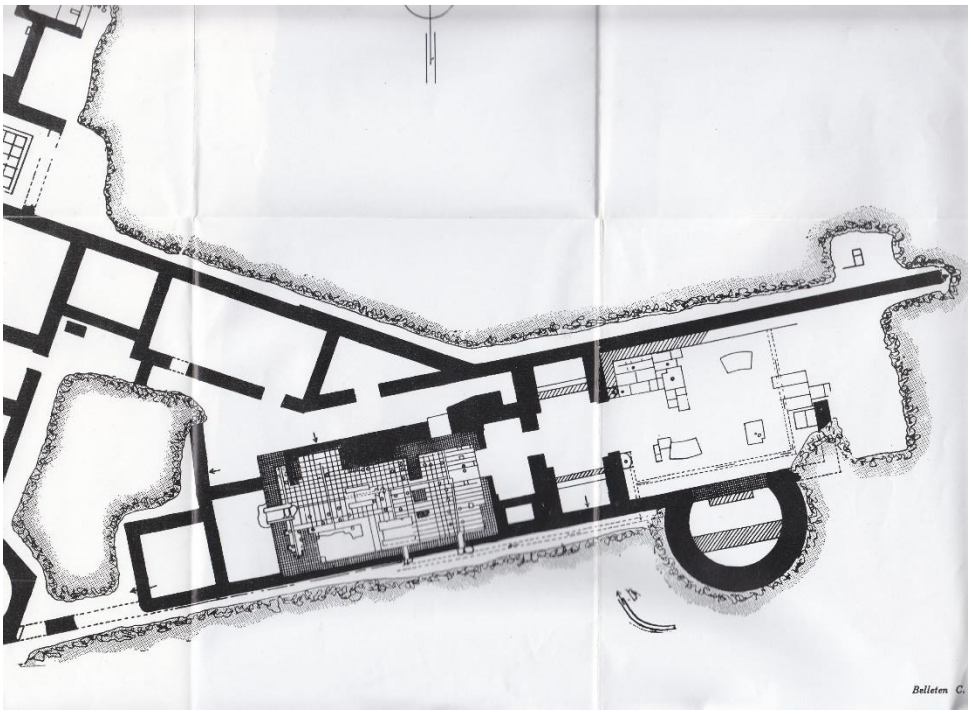
Resim 29: Ayvansaray'daki Hamam Kalıntısı (F. Özgümüş, 2001)

Resim 30: Peykhane Hamamı **(Z. Kızıltan, 2011)**

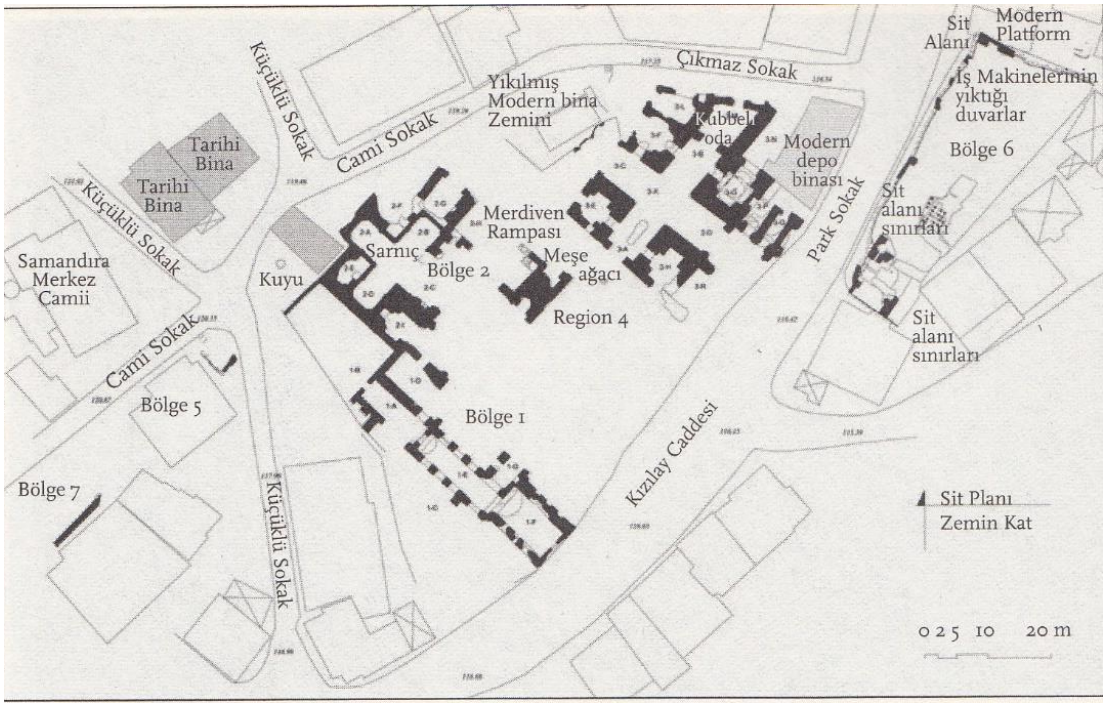
Resim 31: Rhegion Vaziyet Planı **(A. Ogan, 1942)**

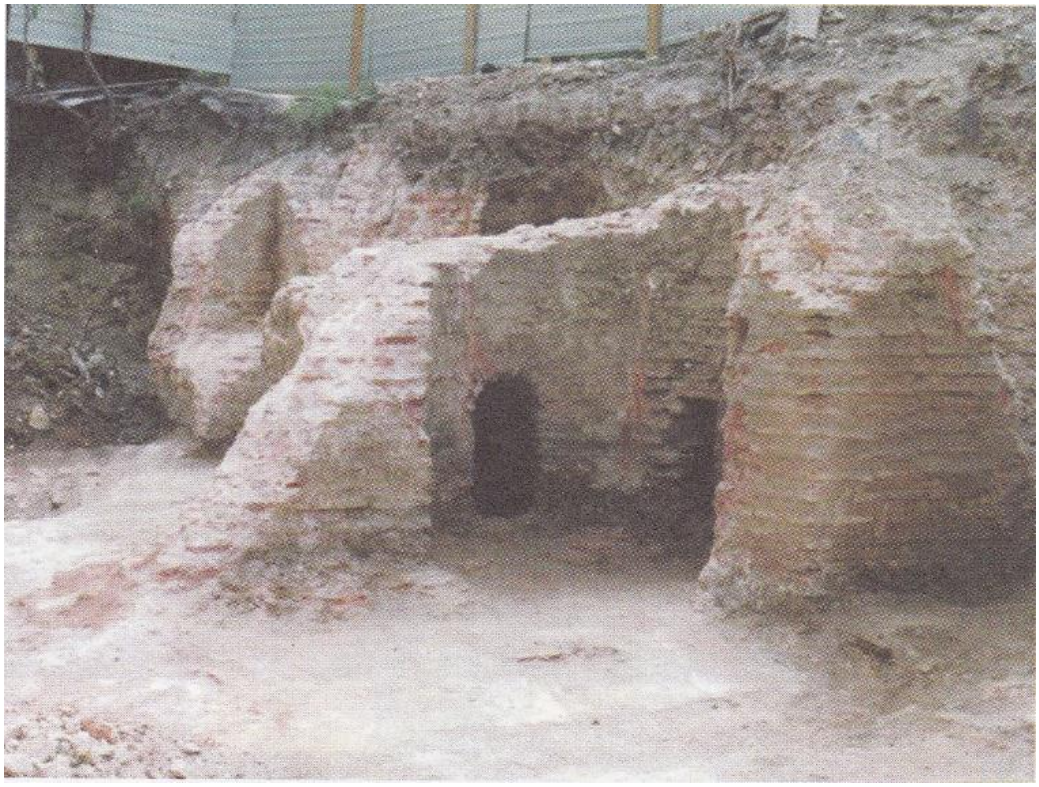

Resim 32: Rhegion Hamamı **(A. Ogan, 1942)**

Resim 33: Rhegion Hamamı Hypocaustu **(A. Ogan, 1942)**

Resim 34: Damatrys Sarayı Hamamı (6. Bölgede) **(A. Ricci, 2011)**

Resim 35: Damatrys Sarayı Hamamı **(Z. Kızıltan, 2011)**

Resim 36: Hamam, Batıdan Görünüş

Resim 37: Apodyteriumun Kuzeybatı Kapısı, Güneyden Görünüş (A. Pasinli, 1974)

Resim 38: Resim 37: Apodyteriumun Kuzeybatı ve Kuzeydoğu Kapısı, Güneyden Görünüş

Resim 39: Apodyteriumun Güney Girişi, Kuzeyden Görünüş

Resim 40: Apodyteriumun Güneybatı Girişi, Güneyden Görünüş

Resim 41: Frigidarium, Doğudan Görünüş

Resim 42: Frigidariumun Batısındaki Havuz, Doğudan Görünüş

Resim 43: Frigidariumdaki Seki, Güneyden Görünüş

Resim 44: Tepidarium, Batıdan Görünüş

Resim 45: Tepidarium, Doğudan Görünüş

Resim 46: Tepidarium Havuz, Güneyden Görünüş

Resim 47: Caldarium, Doğudan Görünüş

Resim 48, Caldariumun Kuzey duvarı, Güneyden Görünüş

Resim 49: Tüteklik

Resim 50: Caldariumun Doğu Duvarı, Batıdan Görünüş

Resim 51: Caldarium, Batıdan Görünüş

Resim 52: Caldarium Doğudaki Büyük Havuz

Resim 53: Caldarium, Güney Duvarı, Kuzeyden Görünüş

Resim 54: Caldarium, Batı Duvar, Doğudan Görünüş

Resim 55: Caldariumun Batısındaki Havuz, Batıdan Görünüş

Resim 56: Sudatorium, Doğudan Görünüş

Resim 57: Sudatorium Doğu Duvar, Batıdan Görünüş

Resim 58: Sudatorium Batı Duvarı, Doğudan Görünüş

Resim 59: Sudatoriumun Batısında Havuzu Taşıyan Konstrüksiyon

Resim 60: Sudatoriumun Batısında Havuzun Mermer İzleri

Resim 61: U Planlı Koridor, Kuzeyden Görünüş

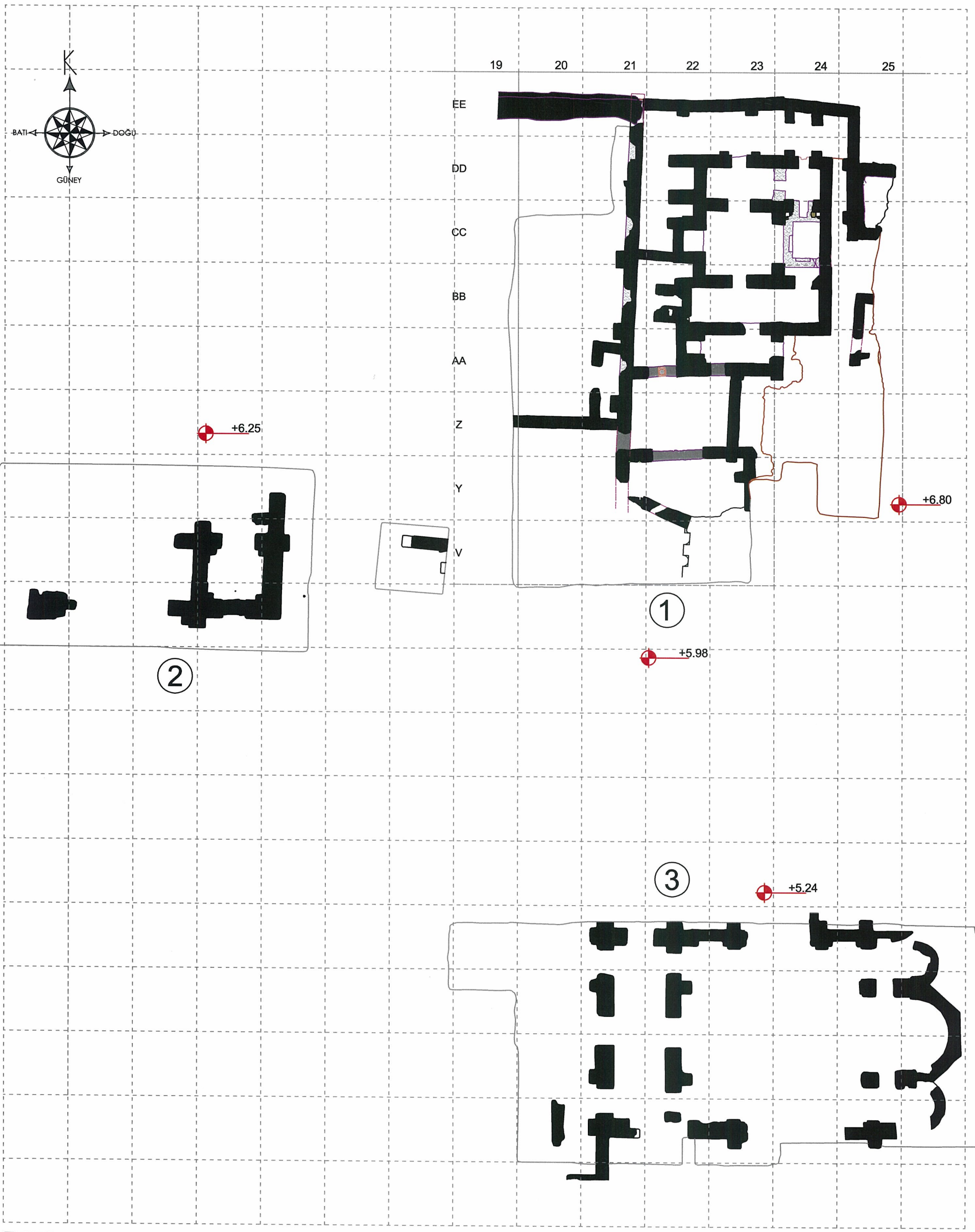
Resim 62: Su Deposunun Oturduğu Sıvalı Birim

Resim 63: U Planlı Koridorun Batı Koluf

ÇİZİMLER

KARTAL'DAKİ BİZANS HAMAMI GENEL YERLEŞİM PLANI

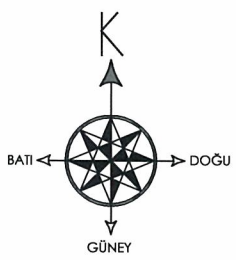

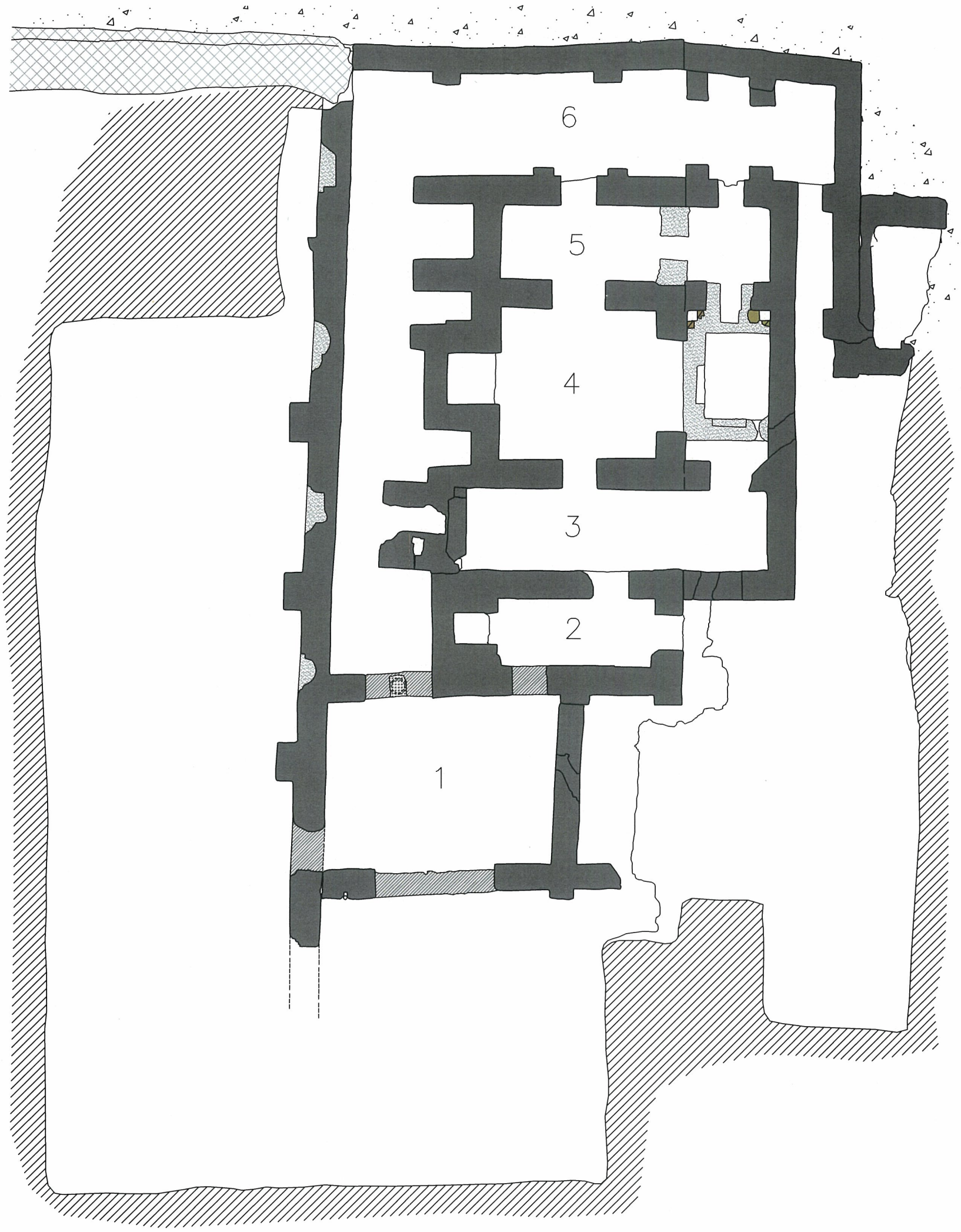

1-HAMAM KALINTISI 2-YAPI KALINTISI 3-KİLİSE KALINTISI

ÇİZEN
MİMAR YASEMİN TÜRKMEN BEKAR

ÇİZİM 1

KARTAL'DAKİ BİZANS HAMAMI PLANI

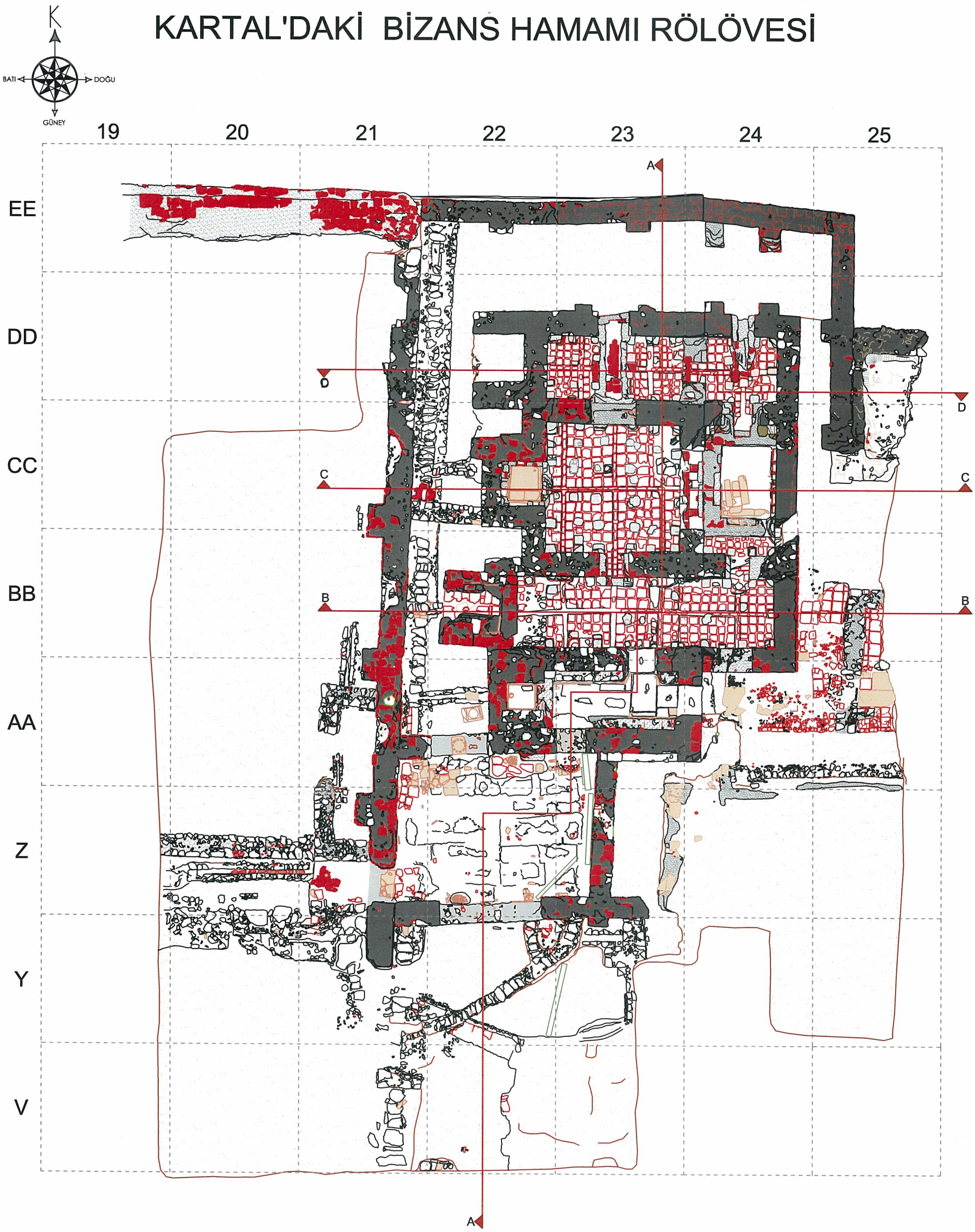

0 1 2 3 4 5 10m

1-Apodyterium
2-Frigidarium
3-Tepidarium
4-Caldarium
5- Sudatorium
6-Servis Mekanları

ÇİZEN
MİMAR YASEMİN TÜRKMEN BEKAR

ÇİZİM 2

KARTAL'DAKİ BİZANS HAMAMI RÖLÖVESİ

0 1 2 3 4 5 10m

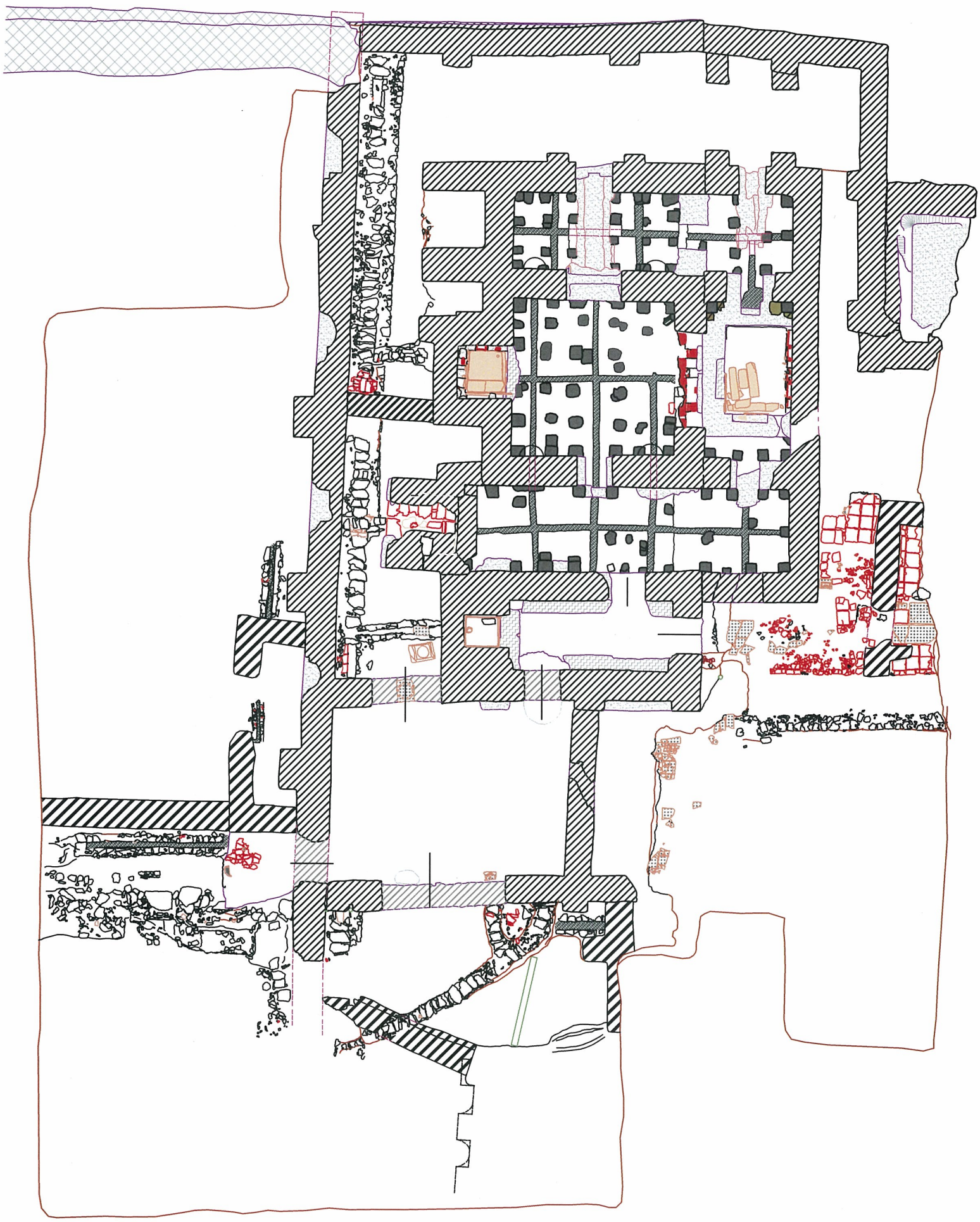
MEVCUT DUVAR
TUĞLA
PİLAE
GEÇİŞ
MERMER
TÜTEKLİK
HARÇ
SEKİ

ÇİZEN
MİMAR YASEMİN TÜRKMEN BEKAR

ÇİZİM 3

KARTAL'DAKİ BİZANS HAMAMI PLANI

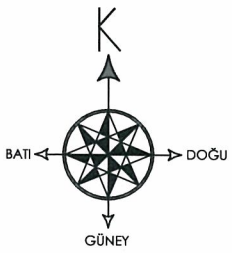
0 1 2 3 4 5 10m

ANA DUVAR
MERMER
KANAL
TUĞLA DÖŞ.
TÜTEKLİK
ERKEN DÖNEM DUVAR
PİLAE
HARÇ
GEÇİŞ
SEKİ

ÇİZEN
MİMAR YASEMİN TÜRKMEN BEKAR

ÇİZİM 4

KARTAL'DAKİ BİZANS HAMAMI PLANI

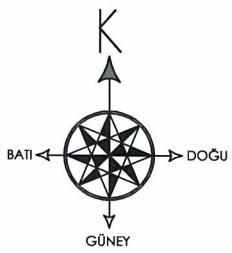
0 1 2 3 4 5 10m

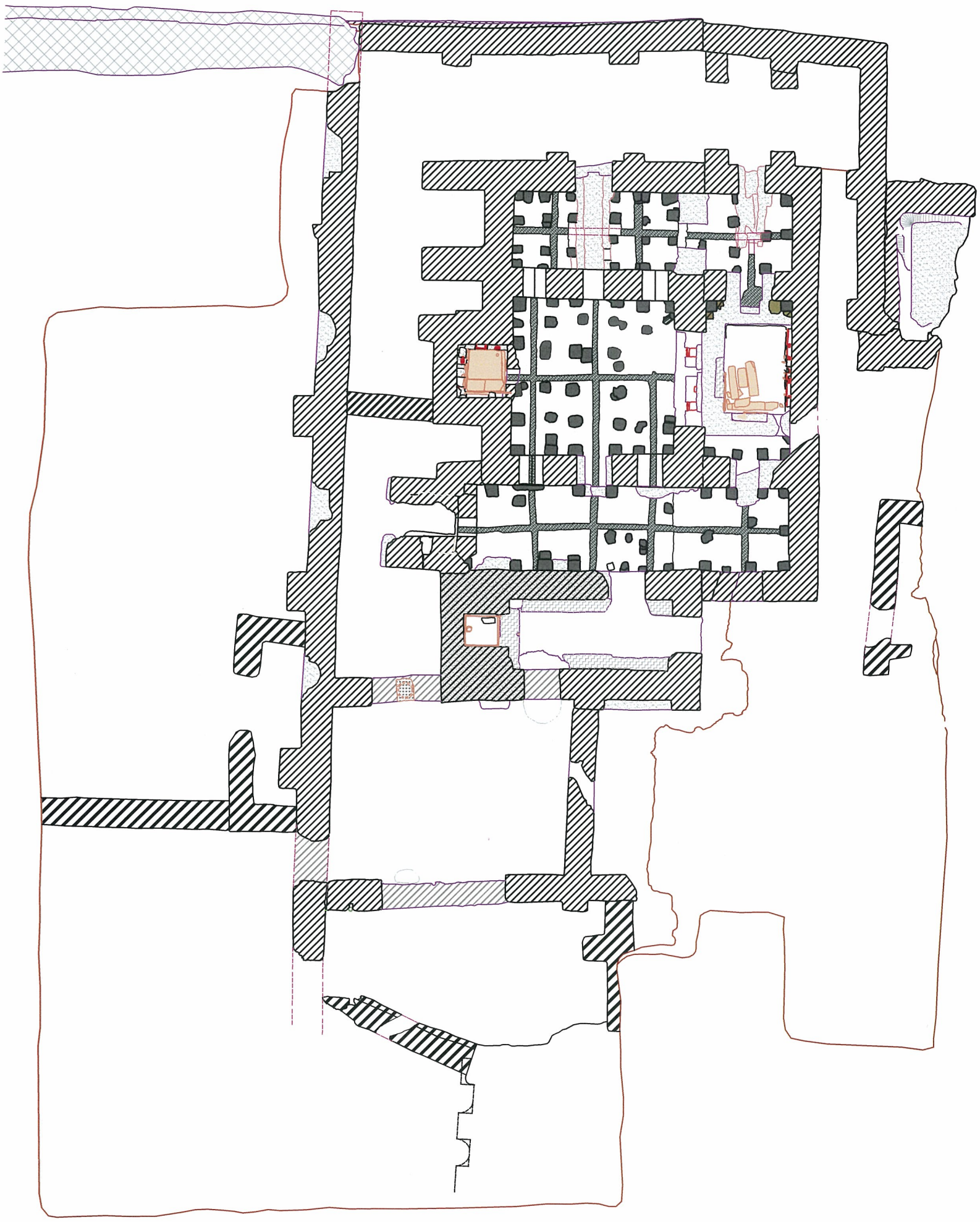
- ANA DUVAR
- MERMER
- KANAL
- TUĞLA DÖŞ.
- TÜTEKLİK
- ERKEN DÖNEM DUVAR
- PİLAE
- HARÇ
- GEÇİŞ
- SEKİ

ÇİZEN
MİMAR YASEMİN TÜRKMEN BEKAR

ÇİZİM 5

KARTAL'DAKİ BİZANS HAMAMI PLANI

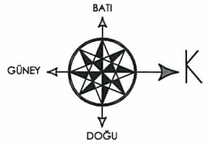
0 1 2 3 4 5 10m

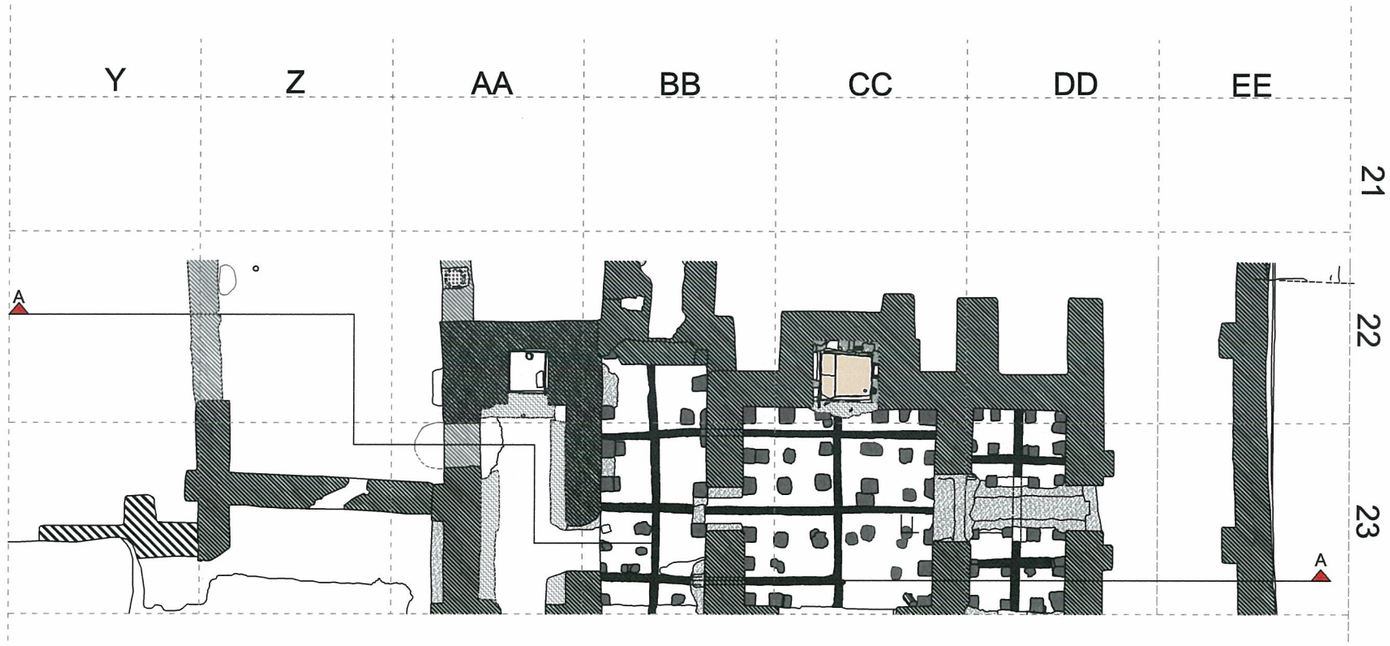
ANA DUVAR
MERMER
KANAL
TUĞLA DÖŞ.
TÜTEKLİK
ERKEN DÖNEM DUVAR
PİLAE
HARÇ
GEÇİŞ
SEKİ

ÇİZEN
MİMAR YASEMİN TÜRKMEN BEKAR

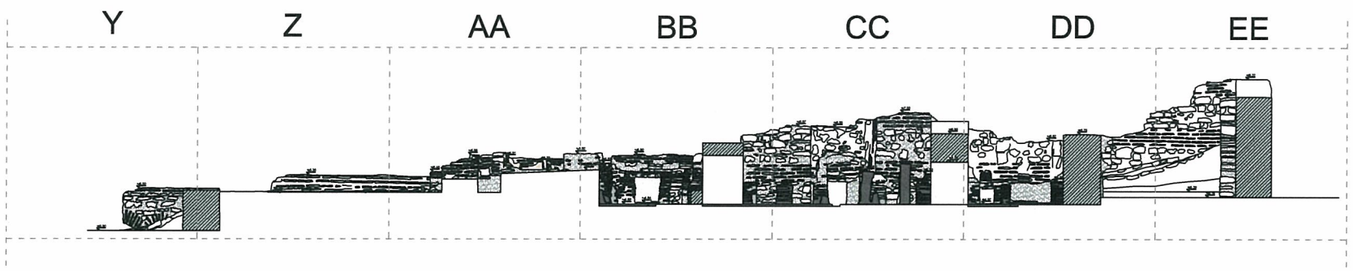
ÇİZİM 6

KARTAL'DAKİ BİZANS HAMAMI A-A KESİTİ

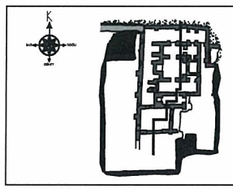

KISMİ PLAN

A-A KESİTİ

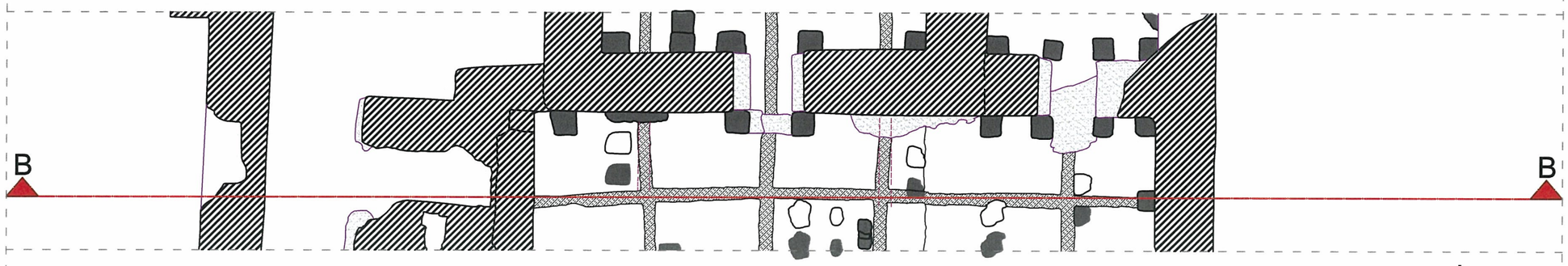

0 1 2 3 4 5 10m

ÇİZEN
MİMAR
YASEMİN TÜRKMEN BEKAR

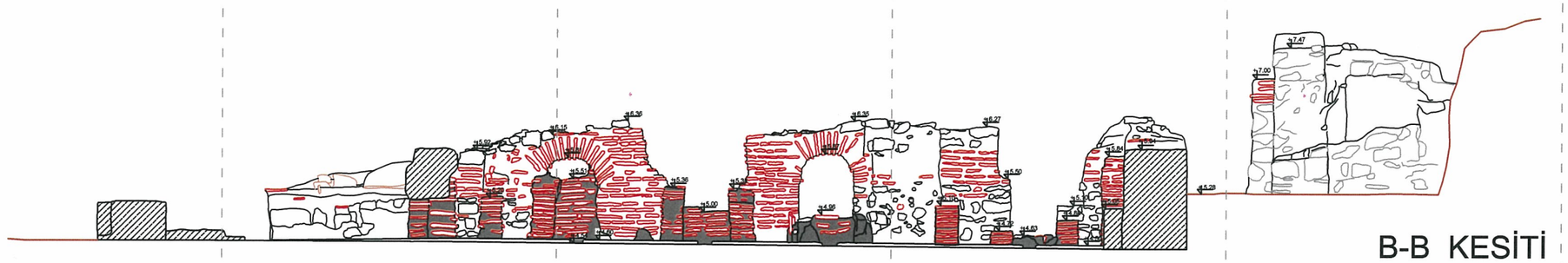
ÇİZİM 7

KARTAL'DAKİ BİZANS HAMAMI B-B KESİTİ

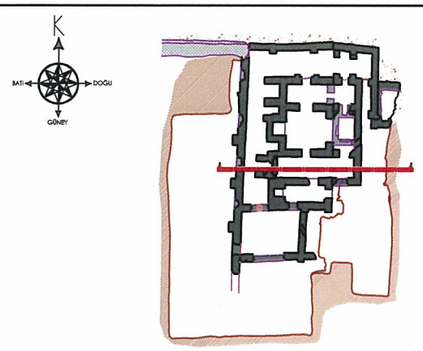

KISMİ PLAN

21 22 23 24 25

B-B KESİTİ

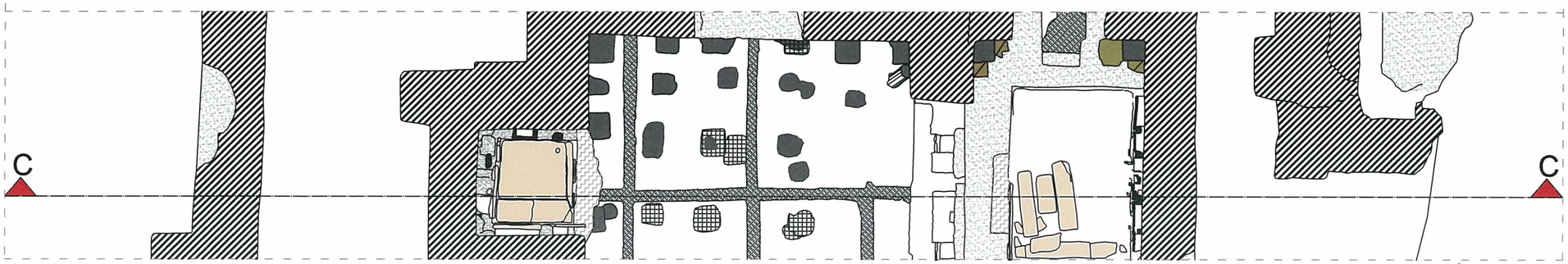

0 1 2 3 4 5 10m

ÇİZEN
MİMAR
YASEMİN TÜRKMEN BEKAR

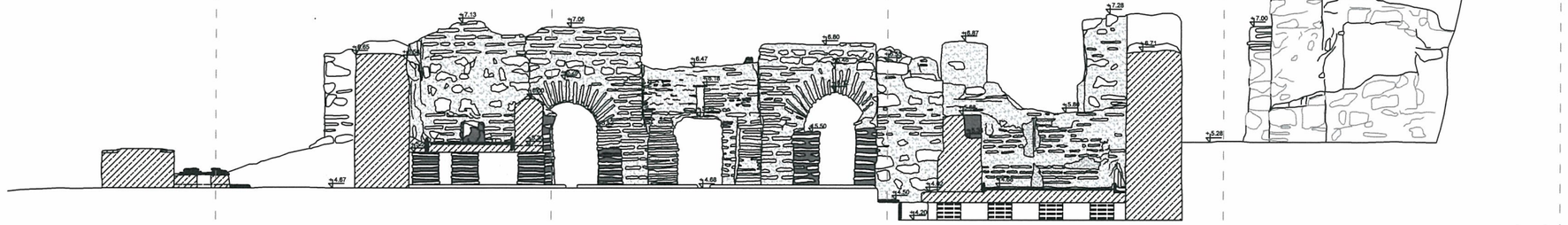
ÇİZİM 8

KARTAL'DAKİ BİZANS HAMAMI C-C KESİTİ

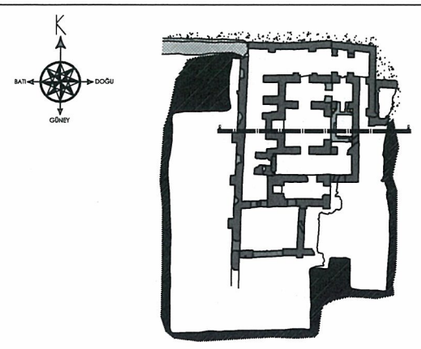

KISMİ PLAN

21 22 23 24 25

C-C KESİTİ

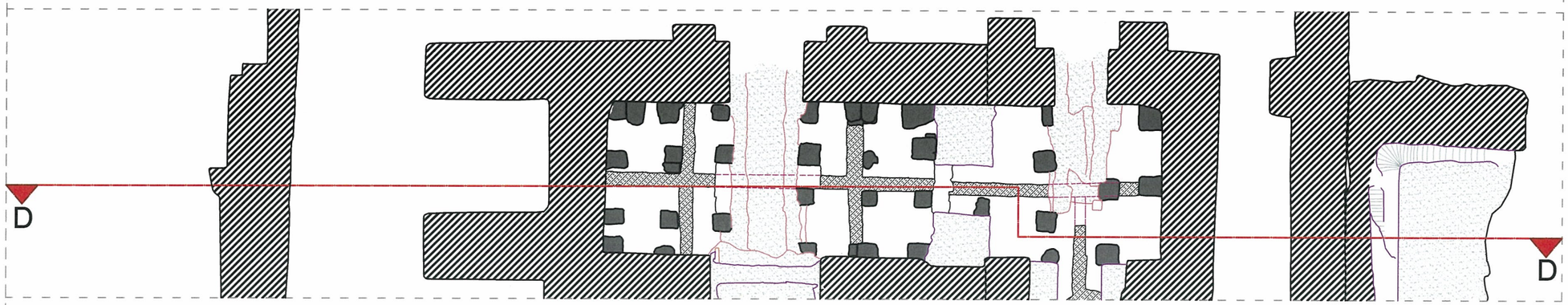

0 1 2 3 4 5 10m

ÇİZEN
MİMAR
YASEMİN TÜRKMEN BEKAR

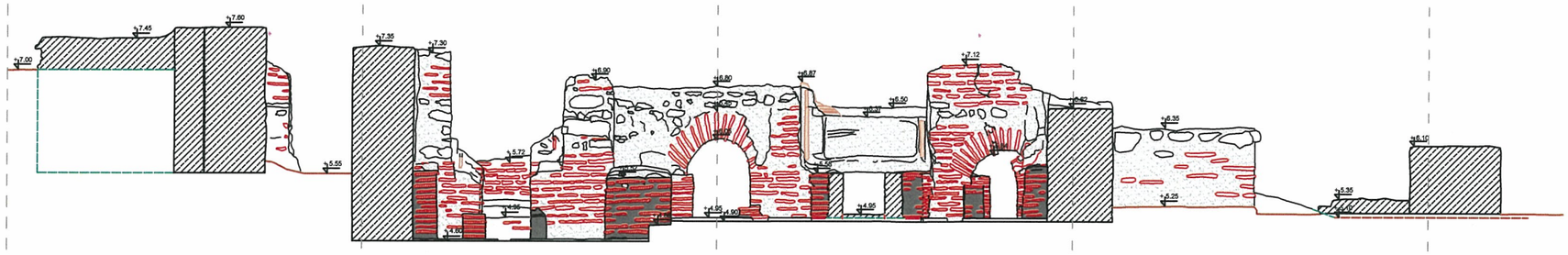
ÇİZİM 9

KARTAL'DAKİ BİZANS HAMAMI D-D KESİTİ

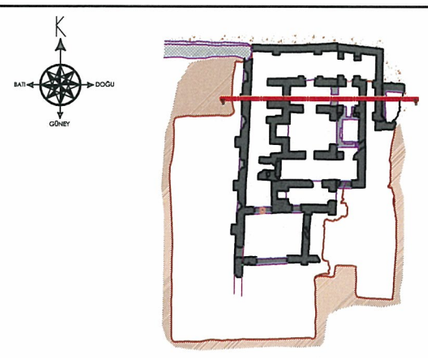

KISMİ PLAN

25 24 23 22 21

D-D KESİTİ

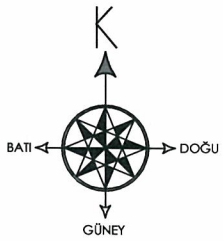

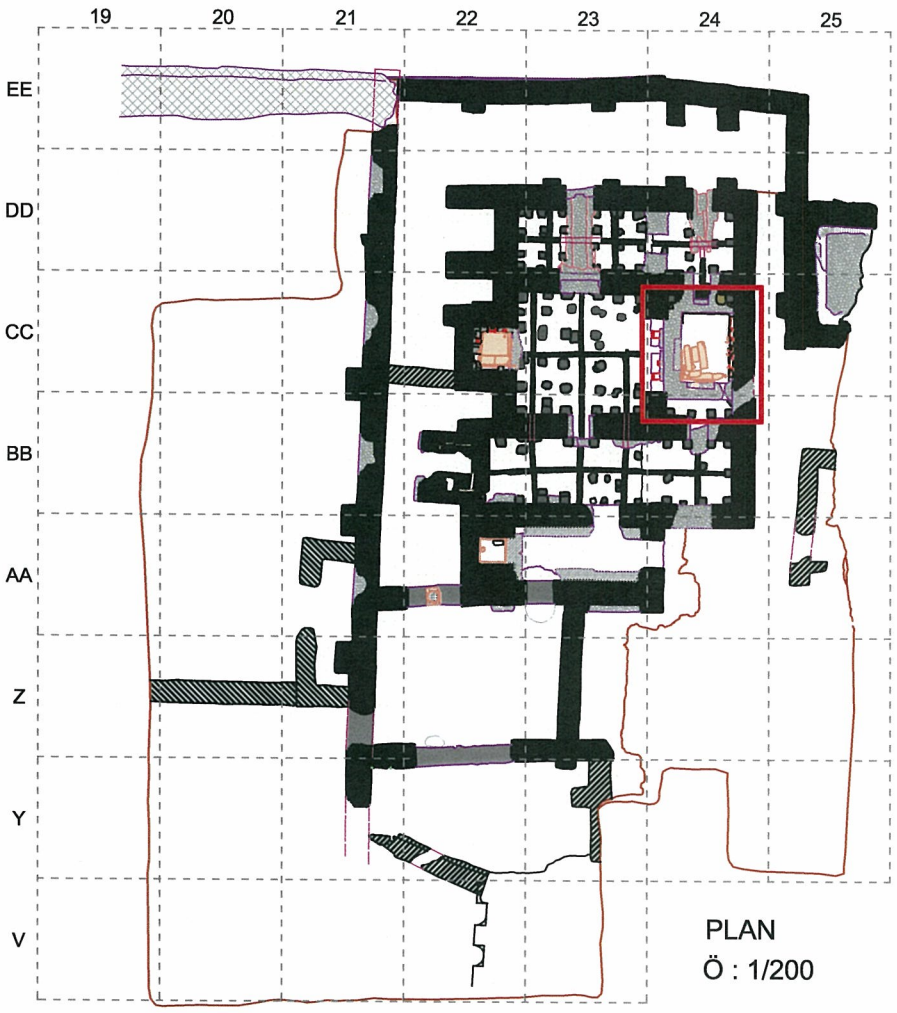

0 1 2 3 4 5 10m

ÇİZEN
MİMAR
YASEMİN TÜRKMEN BEKAR

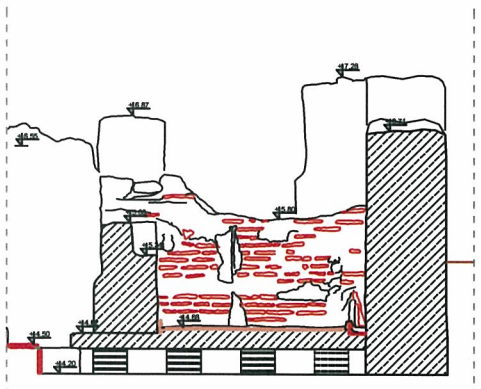
ÇİZİM 10

KARTAL'DAKİ BİZANS HAMAMI BÜYÜK HAVUZ KESİTİ

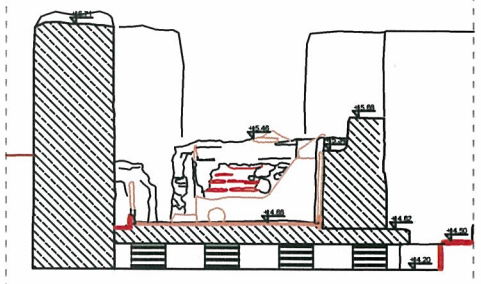

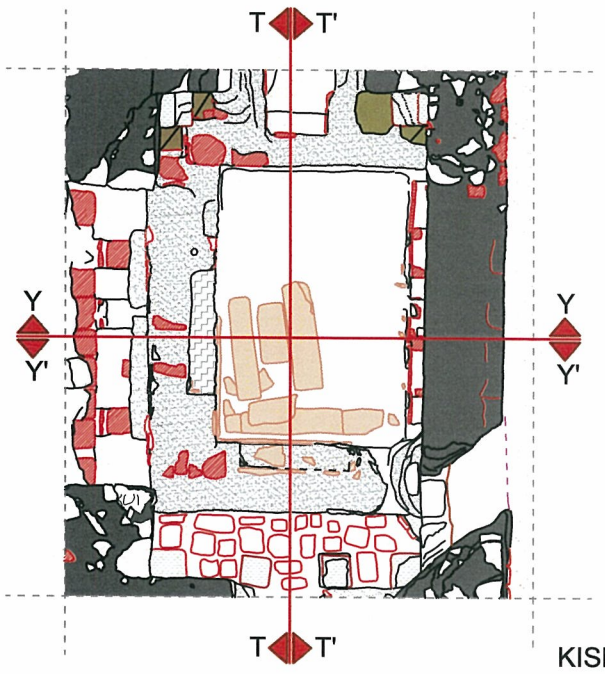

PLAN
Ö : 1/200

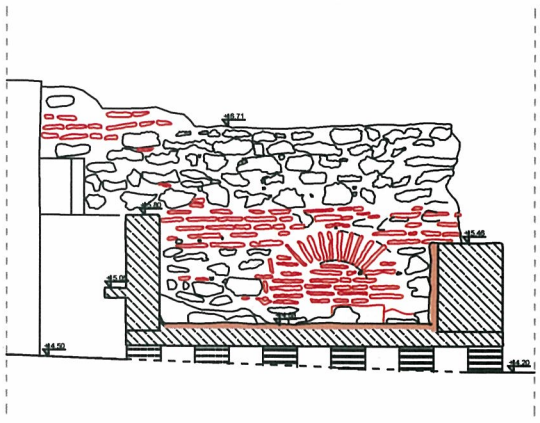
Y-Y KESİTİ
Ö : 1/50

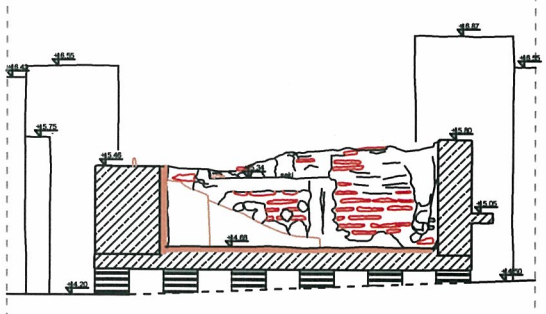
Y'-Y' KESİTİ
Ö : 1/50

KISMİ PLAN
Ö : 1/50

T'-T' KESİTİ
Ö : 1/50

T-T KESİTİ
Ö : 1/50

0 1 2 3 4 5m

ANA DUVAR
PİLAE
HARÇ
TUĞLA
MERMER
SEKİ
TÜTEKLİK

ÇİZEN
MİMAR YASEMİN TÜRKMEN BEKAR

ÇİZİM 11